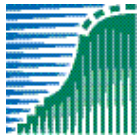

Investeren in de varkenskolom in Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland

Robert Hoste
Coen van Wagenberg
Ron Bergevoet
Liesbeth de Schutter (Palio kft.)

In opdracht van het ministerie van LNV
Met medefinanciering van Cehave-Landbouwbelang en Van Rooi Meat

Projectcodes 20813 en 30943

December 2007

Rapport 2.07.17

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Investeren in de varkenskolom in Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland
R. Hoste, C.P.A. van Wagenberg, R.H.M. Bergevoet en L. de Schutter
Den Haag, LEI, 2007

Rapport 2.07.17; ISBN/EAN: 978-90-8615-197-4

Prijs € 32,50 (inclusief 6% btw)

152 p., fig., tab., bijl.

De varkenskolom in Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland biedt ruime mogelijkheden voor investeerders met westers management. Vleesindustrie, varkenshouderij en veevoerb企业ven hebben vaak een grote technologische achterstand en behoefte aan investeringskapitaal, kennis, kennisintensieve producten en management.

The pig supply chain in Hungary, Romania, Ukraine and Russia offers ample opportunities for investors with western management. The meat industry, the pig farming sector and feed companies often have a major technological disadvantage and need for investment capital, knowledge, knowledge-intensive products and management.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2007

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
Summary	19
1. Inleiding	29
2. De varkenskolom in Hongarije	32
2.1 Algemeen	32
2.2 Consumptie en retail	37
2.3 Vleesindustrie	39
2.4 Varkenshouderij	44
2.5 Veevoerindustrie	47
2.6 Overige toelevering	49
3. De varkenskolom in Roemenië	51
3.1 Algemeen	51
3.2 Consumptie en retail	60
3.3 Vleesindustrie	62
3.4 Varkenshouderij	67
3.5 Veevoerindustrie	69
3.6 Overige toelevering	70
4. De varkenskolom in Oekraïne	71
4.1 Algemeen	71
4.2 Consumptie en retail	79
4.3 Vleesindustrie	81
4.4 Varkenshouderij	88
4.5 Veevoerindustrie	92
4.6 Overige toelevering	95

	Blz.
5. De varkenskolom in Rusland	96
5.1 Algemeen	96
5.2 Consumptie en retail	105
5.3 Vleesindustrie	106
5.4 Varkenshouderij	114
5.5 Veevoerindustrie	117
5.6 Fokkerij	119
6. Vergelijking, conclusies en aanbevelingen	121
6.1 Externe factoren	121
6.2 Kostprijsvergelijking	123
6.3 Investeringskansen	126
6.4 Conclusies en aanbevelingen	129
Literatuur	131
Bijlagen	
1. Economische indicatoren	143
2. Geïnterviewde personen	149
3. Contactpersonen	152

Woord vooraf

Dit onderzoek beschrijft investeringsmogelijkheden voor bedrijven in de varkenskolom in Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland. Tijdens bezoeken aan elk van de landen zijn gesprekken gevoerd met bedrijven in de gehele kolom en aanverwante organisaties: varkenshouderijbedrijven van klein tot groot, managers van integraties, veevoerbedrijven, toeleveranciers van stalinrichting, directeuren van slachterijen en vleesverwerkers, ambtenaren, vertegenwoordigers van productschappen, landbouwraden van de lokale Nederlandse ambassades enzovoort. Per land is zo een beeld ontstaan van de bestaande situatie en van investeringsmogelijkheden. Daarnaast is voor de totstandkoming van dit rapport gebruik gemaakt van statistieken en diverse bestaande uitgevoerde studies.

Bedrijven zullen niet in een sector investeren, maar in een bedrijf. Omdat ieder bedrijf uniek is, zal deze studie slechts kunnen dienen als een eerste oriëntatie. We hopen dat deze studie hierbij behulpzaam zal zijn.

Het ministerie van LNV heeft het grootste deel van deze studie gefinancierd. Evert Jan Krajenbrink en Roeland Bosch van directie Industrie & Handel waren gedelegeerd opdrachtgever. Naast het ministerie hebben ook Cehave-Landbouwbelang, vertegenwoordigd door Bert Fierkens van dochterbedrijf Vitamex, en Van Rooi Meat, vertegenwoordigd door Marc van Rooi, een financiële bijdrage geleverd aan deze studie.

De landen zijn bezocht door Robert Hoste, Ron Bergevoet (Rusland) en Coen van Wagenberg (Oekraïne). Voor Hongarije hebben zowel studente Orsolya Gaál als Liesbeth de Schutter bijgedragen. De studie van Liesbeth de Schutter in opdracht van de Hongaarse landbouwwaad liep deels parallel met onze opdracht en daarom is ook ruimschoots gebruik gemaakt van haar rapportage. We bedanken allen die aan deze studie hebben bijgedragen.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'J.C. Blom', written in a cursive style.

Dr. J.C. Blom
Algemeen directeur LEI

Samenvatting

Inleiding

Nederlandse bedrijven in de varkenskolom zijn door schaalvergroting en beperkende binnenlandse maatregelen gaan kijken naar uitbreidingsmogelijkheden over de grens. Dat proces is al enige tijd aan de gang. De veevoerindustrie en de fokkerij lopen voorop met internationalisering, maar ook een aantal varkenshouders is geïnteresseerd om in het buitenland te investeren. De vleesindustrie is ook bezig met uitbreiding over de grens, maar dit proces is in Europa nog niet ver gevorderd.

Deze studie beschrijft de investeringsmogelijkheden in de varkenskolom vanuit Nederland in vier Midden- en Oost-Europese landen: Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland. Deze landen verschillen in politiek, economische positie, verwachte potenties voor de varkensvleesproductie, evenals de bijbehorende risico's. De landbouw speelt in alle vier de onderzochte landen een belangrijke rol. Alle onderzochte landen hebben een krimpende bevolking en er is een trek naar de grote steden. De economie groeit en de koopkracht ontwikkelt zich positief. Corruptie is in alle vier landen beduidend sterker aanwezig dan in Nederland; ook is er een sterke bureaucratie en veelal onderontwikkelde wetgeving rond eigendomsrecht. Vooral Rusland kenmerkt zich door intransparante wetgeving. De fysieke infrastructuur, vooral van secundaire wegen, is onderontwikkeld en van slechte kwaliteit. Er wordt wel geïnvesteerd in het wegennet. Behalve Hongarije hebben de andere landen toegang tot zeehavens. De productiviteit in de onderzochte landen ligt beduidend lager dan in Nederland. Het loonniveau is in alle vier landen laag in vergelijking met Nederland. Maar deze lonen stijgen snel, vooral in Hongarije. Hoewel arbeid goedkoop is, is de arbeidsproductiviteit lager dan in Nederland.

In alle vier de landen is er veel vraag naar goede kwaliteit slachtvarkens. De consumptie van varkensvlees zal naar verwachting stijgen (uitgezonderd in Hongarije), waarbij de stijging het sterkst is in Roemenië en Oekraïne. De prijs van varkensvlees in de retail ligt circa 30-40% lager dan in Nederland, met uitzondering van Moskou, daar is de prijs nauwelijks lager. Het gezinsbedrijf speelt in de onderzochte landen nauwelijks een rol van betekenis. Vanwege demografische ontwikkelingen, het wegvallen van directe subsidies,

en door schaalvergroting in de vleesindustrie zal het aantal varkens op micro-bedrijven waarschijnlijk verminderen.

Hongarije

De landbouw is in Hongarije van groot sociaal belang, maar heeft een bescheiden bijdrage aan de nationale economie. De politiek is gericht op herstel van de varkenssector, maar economische en demografische ontwikkelingen beperken de vooruitzichten voor de varkensvleesproductie. Hongarije is lid van de EU en maakt daardoor deel uit van een grote open markt. De jaarlijkse varkensvleesconsumptie bedraagt 27 kg per persoon. De retail is vrij sterk en geeft prijsdruk door naar de vleesindustrie en de varkenshouderij.

Voor de varkenshouderij vormen de aanwezigheid van veel goede grond en de maatschappelijke acceptatie een positieve bedrijfsomgeving. Zowel de primaire sector als de verwerkende industrie hebben een gebrek aan financiële middelen, kennis, management en regie om de productiekolom structureel naar een hoger plan te tillen. Hierbij speelt het gebrek aan vertrouwen tussen schakels een grote rol.

De vleesindustrie richt zich traditioneel op de hoogwaardige verwaarding van relatief vette varkens. Slacht- en versvleesactiviteiten zijn echter nauwelijks renderend. Slachterijen hebben te maken met onderbenutting van de slachtcapaciteit en hoge kosten door inefficiëntie. Bovendien is er geen stabiele aanvoer van varkens door de sterke concurrentie om het beperkte aantal binnenlandse varkens. Hongaarse slachterijen hebben kapitaal nodig om de financiële slagkracht te vergroten en kennis en vaardigheden voor markt-, product- en ketenontwikkeling. Voor investeerders liggen er mogelijkheden in het aankopen van vleesmerken en in het opbouwen van exportposities; dit is echter niet gemakkelijk door de sterke retail, de gefragmenteerde vleesindustrie en concurrentie vanuit omringende landen zoals Slowakije en Roemenië.

Er liggen goede kansen voor varkenshouders in Hongarije. Naar verwachting zal de Hongaarse varkensstapel de komende jaren niet groeien, wel zal schaalvergroting plaatsvinden. De Hongaarse varkenssector kent een lage ziekte- en milieudruk. Eigen grond is aantrekkelijk als gevolg van de prijsstijging van grondstoffen door biobrandstoffen en het grondgebonden karakter van subsidies en de mestafzet. Landbouwgrond kan door buitenlanders voornamelijk alleen gepacht worden. De schakels in de varkenskolom zijn onafhankelijk; investeerders hoeven dus niet een complete integratie op te zetten. De kennisinfrastructuur (dierenarts, onderzoek, advies) is nauwelijks ontwikkeld. Lange betaaltermijnen zijn gebruikelijk. De centrale ligging van Hongarije in Europa en de relatief goed ontwikkelde logistiek kan voordeel bieden uit oog-

punt van export van biggen of slachtvarkens naar omringende landen. Moderne bedrijven met adequaat management en voldoende kapitaal kunnen een lange-termijn kostenvoordeel realiseren ten opzichte van andere varkenshouders in Hongarije en ten opzichte van andere EU-landen. De productiekosten bij westers management zijn berekend op € 1,05 per kg slachtgewicht, tegen € 1,11 in Nederland.

De veevoerindustrie heeft de beschikking over grote voorraden grondstoffen, maar wordt benadeeld doordat er geen zeehaven is voor aanvullende grondstoffen (soja). De marges zijn relatief hoog. Veel varkenshouders gebruiken eigen grondstoffen in combinatie met premixen/concentraten om de voerkosten te beperken. Varkenshouders hebben negatieve ervaringen met de kwaliteit van aangeleverd voer van binnenlandse mengvoerproducenten.

Door de lage ziektedruk, de historie in de varkensfokkerij en de centrale ligging in Midden- en Oost-Europa leent Hongarije zich voor varkensfokkerij. Hongaarse varkenshouders hebben onvoldoende financiële middelen voor nieuwbouw en stalinrichting. Na de huidige investeringsgolf die is geïnitieerd door de nieuwe subsidieregeling zal naar verwachting de komende jaren weinig worden geïnvesteerd in nieuwbouw en stalinrichting. Modernisering van de huisvesting is een eerste vereiste om overige investeringen in management en genetica te laten renderen.

Roemenië

Roemenië is een agrarisch land met vooral kleinschalige landbouw. De agrarische sector is bulkgericht en produceert weinig toegevoegde waarde. De verkaveling is ongunstig met veel kleine percelen. De koopkrachtontwikkeling blijft achter bij de andere onderzochte landen. De netto-ontvangst van EU-steun draagt bij aan de structuurontwikkeling, corruptiebestrijding en het wegwerken van armoede. Verder wordt de landbouw gestimuleerd met investeringssubsidies om de bedrijfsstructuur te verbeteren. De zeehaven in Constanța is een gunstige toegangspoort voor internationale handel.

De jaarlijkse varkensvleesconsumptie bedraagt 30 kg per persoon. De retail komt op en begint druk uit te oefenen op de vleeskolom om de kostprijs laag te houden. Roemenië blijft naar verwachting afhankelijk van import van vlees, ondanks de verwachte groei van de binnenlandse productie. Er is vraag naar kwalitatief goede slachtvarkens. De varkensvleesindustrie is deels geïntegreerd en vrij geconcentreerd. Slechts circa 21% van het geproduceerde varkensvlees wordt echter geleverd aan de vleesindustrie. De grootschalige industrie zal verder opschalen en meer afzetten richting de zich ontwikkelende retail. Een groot aantal kleine en middelgrote vleesverwerkende bedrijven

zal de komende jaren moeten stoppen, omdat ze niet kunnen voldoen aan de EU-regels.

In de Roemeense vleesindustrie is behoefte aan geld, kennis en management. Voor westerse bedrijven zijn hier mogelijkheden, zowel in overnames als in partnerships. Voor investeerders biedt dit mogelijkheden voor afzet van vlees uit Nederland en optimalisering van vierkantverwaarding over de grens. Export van varkensvlees uit Roemenië is niet mogelijk vanwege varkenspest (vaccinatie).

Er zijn ruim 5 miljoen varkens in Roemenië, waarvan een kwart op commerciële bedrijven. Circa driekwart van de productie op de commerciële bedrijven vindt plaats in verticale integraties. Voor westerse investeerders biedt Roemenië economische mogelijkheden, omdat het land nauwelijks wettelijke beperkingen kent en een gunstige kostprijs (goedkope arbeid, lage milieukosten en lage voerkosten). De productiekosten bij westers management zijn berekend op € 0,97 per kg slachtgewicht, tegen € 1,11 in Nederland. Buitenlanders kunnen grond kopen. Varkenspest is endemisch in veel Roemeense regio's. Ondanks een grootschalige bestrijding via vaccinatie, is het anno 2007 nog niet uitgeroeid.

De totale productie van varkensmengvoer bedraagt 0,7 miljoen ton. Het overige deel van de varkens krijgt voer van eigen productie, eventueel aangevuld met concentraten en premixen. Concentraten en premixen worden geïmporteerd, net als soja. Roemenië is zelfvoorzienend voor tarwe, maïs en zonnebloemen. Er lijkt ruimte te zijn voor investeerders in de voerindustrie voor het beleveren van grote bedrijven met hoogwaardig compleet mengvoer. Als er gebruik gemaakt kan worden van een bestaande distributiestructuur, kunnen ook de microbedrijven beleverd worden. Voor kleinschalige varkensbedrijven zijn westers fokmateriaal, KI en stalapparatuur niet betaalbaar.

Oekraïne

De agrarische sector in Oekraïne is na de val van de Sovjet-Unie gehalveerd als gevolg van het wegvallen van Russische import. De economie zal de komende jaren naar verwachting groeien en de koopkracht zal over 15 jaar het niveau van Nederland benaderen. Oekraïne verwacht in 2008/2009 toe te treden tot de WTO. Oekraïne heeft geen gericht overheidsbeleid voor de varkensvleeskolom. De infrastructuur is uitgebreid, maar de kwaliteit van de wegen is slecht, vooral van secundaire wegen. De betalingsmoraal is ongunstig. Arbeid is goedkoop en personeel is goed opgeleid. De politieke situatie is instabiel, wat de ontwikkeling van wetgeving bemoeilijkt. De grootste obstakels om zaken te doen in Oekraïne zijn corruptie, bureaucratie, gebrekkige

regelgeving, onvoorspelbaarheid van economisch overheidsbeleid en een gebrek aan een onafhankelijke rechterlijke macht. Er is gebrek aan investeringskapitaal in Oekraïne. Bedrijven willen investeren, maar hebben westers kapitaal en technologie nodig.

De consumptie van varkensvlees bedraagt slechts 12 kg per persoon per jaar, maar zal door de stijgende koopkracht groeien met 30% naar 16 kg per persoon in 2015. De retail in Oekraïne is in opkomst en zal naar verwachting sterk uitbreiden. Oekraïne is een netto-importeur van varkensvlees. De productie zal minder sterk groeien dan de consumptie. Hierdoor blijft er een netto-importbehoefte van varkensvlees. De Oekraïense overheid heeft een staatsprogramma opgezet, gericht op een verdubbeling van de omvang van de varkenssector. Dit lijkt niet op korte termijn haalbaar. Ondanks een directe subsidie van circa 19 cent per kg slachtgewicht kan de binnenlandse productie nauwelijks concurreren tegen goedkoop importvlees vanuit onder andere Brazilië. Op ingevoerd varkensvlees en varkensvleesproducten zitten weliswaar importtarieven, maar die worden eenvoudig omzeild danwel vermindert in de economische voorkeursgebieden. Het relatieve voordeel van de vleesindustrie in deze voorkeursgebieden neemt af. De veterinaire situatie en voedselveiligheid zijn een belangrijk aandachtspunt.

De varkensvleessector heeft grote potenties: er is een stabiele vraag naar varkensvlees, een klein aantal sterke concurrenten en de markt is nog lang niet verzadigd en kan dus nog fors groeien. Veel slachterijen en vleesverwerkende bedrijven hebben een achterstand in technologie. Ook heeft de industrie te maken met sterke invloeden van vogelpest, prijspolitiek betreffende vlees, problemen om binnenlandse producten te exporteren, illegale import van vlees en vleesproducten en instabiliteit van de handel met Rusland (grenssluitingen). Een goede aansturing van productkwaliteit is mogelijk door het deelnemen in geïntegreerde varkensvleesketens van voer en fokkerij tot en met vleesindustrie.

De varkenssector in Oekraïne is sinds 1990 flink gekrompen en er zijn momenteel circa 8 miljoen varkens op 13.000 bedrijven, waarvan 36 grote industriële varkensbedrijven en circa 3 miljoen microbedrijven met enkele varkens. Varkenshouderij in Oekraïne heeft het voordeel van goedkope arbeid, maar er is gebrek aan vakkennis. Stallen en huisvesting zijn verouderd en afgeschreven. De sector heeft te maken met verouderd fokmateriaal en met 'oude stijl management'. De productiviteit is laag. Bij westers management echter zijn de productiekosten berekend op € 0,82 per kg slachtgewicht, tegen € 1,11 in Nederland. De opbrengstprijis varieerde de laatste jaren sterk door onder andere politieke ingrepen in het importbeleid. Slachterijen hebben be-

hoeft aan uniforme koppels slachtvarkens, om de retail te kunnen bedienen. Import van mestbiggen uit Nederland is anno 2007 verboden om de binnenlandse vermeerderaars te ondersteunen.

De Oekraïense varkensfokkerij is verouderd. Kleine bedrijven werken met laagproductieve binnenlandse rassen en eigen kruisingen en kunnen modern hybride fokmateriaal niet betalen. Grote bedrijven zijn wel op zoek naar hoogproductieve westerse genetica. Er is veel vraag naar moderne stalinrichting, maar kapitaal is onvoldoende voorhanden.

De Oekraïense landbouw heeft een groot potentieel voor grondstoffenteelt. De veestapel groeit en de vraag naar veevoer dus ook. In 2005 bedroeg de mengvoerproductie 2,8 miljoen ton, waarvan 0,6 miljoen ton voor varkens. Investeerders in moderne veevoerttechnologie kunnen agro-industriële complexen beleveren die zelf onvoldoende kennis op dit gebied hebben. Op de kleinere bedrijven is het gebruik van compleet mengvoer niet gebruikelijk. Een deel van hen gebruikt wel premixen en concentraten.

Rusland

Rusland wil qua voedselvoorziening zelfvoorzienend en onafhankelijk zijn van de rest van de wereld. Het land stelt zich in bilaterale handelscontacten onafhankelijk op en houdt graag speelruimte om de eigen positie te waarborgen. Ook houdt het land vast aan de mogelijkheid om bescherming te geven aan binnenlandse producenten door middel van invoertarieven. Rusland heeft een sterke economische groei, maar corruptie is een probleem. Er is sprake van bureaucratie, een wijdverspreid gebrek aan vertrouwen in instituties en onvoldoende consistentie in en handhaving van wetgeving en eigendomsrecht. De wettelijke infrastructuur op het gebied van de landbouw is niet transparant. Het kost tijd en moeite om de zaken in Rusland geregeld te krijgen. Dat betekent praktisch dat een investeerder niets kan beginnen zonder goede lokale zakenpartner.

Landbouw is minder belangrijk in Russische economie. De agrarische sector is wel aangewezen als een van de nationale prioriteiten en er is geld vrijgemaakt voor verbetering en uitbreiding van de productie, ook van varkensvlees. Een substantiële toename van het productievolume is zeker, ook zonder buitenlandse investeerders.

Eenzesde van de Russische bevolking leeft onder de armoedegrens. De gemiddelde koopkracht ligt momenteel op 36% van het niveau in Nederland, maar zal het Nederlandse niveau over 10-15 jaar benaderen.

De varkensvleesconsumptie ligt op circa 18 kg per persoon per jaar. Dit zal tot 2015 naar verwachting groeien tot 20 kg. De retail in Rusland breidt

zich snel uit en de meeste grote steden zijn voorzien van supermarkten. De retail heeft onvoldoende macht om kwaliteitseisen aan de vleesindustrie te dicteren. Worst en worstproducten zijn populair maar ook duurdere ready-to-eat producten en vers vlees worden steeds populairder. De bedrijfsstructuur in de Russische varkenssector bestaat uit grootschalige, vaak geïntegreerde bedrijven en daarnaast een groot aantal microbedrijven die voor eigen consumptie produceren.

De varkensvleesproductie in Rusland bedraagt 1.950 kton. De zelfvoorzieningsgraad bedraagt circa 75%. Import van vlees wordt beperkt door importtarieven en andere invoerbarrières. Door de importbarrières voor vlees, een toenemende vraag en de hoge winstmarges in de varkensvleesindustrie zal de productiecapaciteit voor varkensvlees toenemen. De Russische varkensvleesindustrie is vanouds veelal losgekoppeld van de primaire productie. In de nieuwe agro-industriële complexen worden vaak integraties opgezet. De grootste 7 vleesverwerkende bedrijven hebben 38% van de markt in handen en beschikken over moderne machines en technologieën en goede distributie- en verkoopkanalen. Op kleinere vleesverwerkende bedrijven ontbreekt voldoende geschoold management.

Rusland heeft circa 16 miljoen varkens, waarvan ongeveer de helft op agrarische ondernemingen en de helft op microbedrijven. Er zijn 30 grote varkensbedrijven met meer dan 50.000 varkens, maar met oude stallen, oud fokmateriaal en lage productieresultaten. Voer is goedkoop, maar de kwaliteit is vaak slecht. De productiekosten bij westers management zijn berekend op € 0,80 per kg slachtgewicht, tegen € 1,11 in Nederland. Het opbrengstprijsniveau ligt zeker een halve euro per kg slachtgewicht hoger dan in Nederland. De varkensfokkerij is verouderd; de Russische overheid stelt de komende jaren import van fokmateriaal vrij van btw.

Rusland is een grote graanproducent en exporteur, behalve voor soja. De toenemende wereldwijde vraag naar grondstoffen voor biobrandstoffen is gunstig voor Rusland, omdat het als graanexporterend land kan profiteren van hogere graanprijzen op de exportmarkt. Tegelijk zal daarmee het graan op de binnenlandse markt ook duurder worden. De Russische overheid wil de teeltoppervlakte met raapzaad voor biodiesel vergroten, waardoor grote hoeveelheden raapzaadschroot voor diervoeder beschikbaar komen.

De totale omzet van de mengvoerproductie in Rusland bedraagt circa 3,7 miljard USD, bij een productie van 14,5 miljoen ton. De capaciteitsbenutting ligt op veel mengvoerbedrijven op slechts 20%. De consolidatie in de sector is nog erg laag. Het marktaandeel van de grootste tien bedrijven in 2005 be-

droeg ruim 15%. Er is een tendens naar minder onafhankelijke mengvoerproducenten en een toename van de geïntegreerde productie.

De huidige uitbreiding in de varkensvleesproductie wordt vaak gefinancierd door bedrijven die actief zijn in de olie- en gaswinning. Zulke investeerders rekenen met een korte terugverdientijd. Dit kan betekenen dat ze zich op middellange termijn mogelijk terugtrekken, indien de investeringsopbrengsten niet (meer) aan de verwachtingen voldoen. Bij vrijwel alle buitenlandse investeringen is sprake van gezamenlijke investering met Russen. Dit komt doordat lokale mensen noodzakelijk zijn voor de juiste contacten in de Russische bureaucratie en het kennen van de complexe wet- en regelgeving. Lokale mensen zijn daarvoor onontbeerlijk.

Er is niet zozeer gebrek aan geld, maar vooral behoefte aan kennis, kennisintensieve producten en management. Het Nederlandse bedrijfsleven heeft daarom vooral mogelijkheden voor leverantie, eerder dan voor investeringen. Bovendien is leverantie het meest eenvoudig via lokale distributeurs. Ook is er vraag naar westers-georiënteerde managers, vooral bij het grotere bedrijfsleven.

Conclusies en aanbevelingen

Er zijn ruime investeringsmogelijkheden in de onderzochte landen, in alle schakels van de varkensvleeskolom. Er is in deze landen nog een wereld te winnen op het gebied van management, kennis en kennisintensieve producten, zoals premixen, fokmateriaal, staltechnologie en de onderliggende kennis.

Investing is mogelijk op schakelniveau, maar als investeerders op de vrije markt vertrouwen, kan dat grote risico's met zich mee brengen. In Rusland is het een voorwaarde om een complete keten op te zetten van fokmateriaal en eigen voerproductie tot en met vleesverwerking. Voor Rusland geldt bovendien in het bijzonder dat investeren hooguit gezamenlijk opgezet kan worden met lokale investeerders, maar dat er in feite de mogelijkheden gezocht moeten worden in toelevering via lokale distributeurs.

Gegeven langdurige vergunningstrajecten voor het opzetten van compleet nieuwe bedrijven wordt het aanbevolen om uit te gaan van bestaande bedrijven en deze te moderniseren. Dat geeft ook de gelegenheid om de lokale markt te verkennen en draagvlak te creëren bij de lokale bevolking. Investeren in een deelbelang van bestaande bedrijven is aan te bevelen, zeker bij het betreden van onbekende markten. Deelinvesteringen beperken het investeringsrisico en geven toegang tot lokale netwerken.

Voor investeren in Oost-Europa is eigen kapitaal nodig omdat lenen in deze landen nauwelijks mogelijk en bovendien duur is. Een combinatie van

activiteiten in Nederland en een Oost-Europees land wordt aanbevolen. Een combinatie kan voordelig zijn vanwege beschikbaarheid van kapitaal (eigen vermogen naar het buitenland, in Nederland zwaarder leunen op vreemd vermogen) en risicospreiding, maar ook geeft het in de toeleverende en afnemende industrie de mogelijkheid om de productielocaties in Oost-Europa en in Nederland elkaar te laten versterken, bijvoorbeeld op het gebied van grondstoffenvoorziening (veevoer, vlees) en vierkantverwaarding. Er lijken kansen te zijn voor Nederlandse investeerders om gezamenlijk te investeren. De Nederlandse overheid wordt aanbevolen te onderzoeken wat Nederland hieruit van de Denen kan leren, om de investeringsperspectieven te verbeteren.

Het is denkbaar dat lokale varkenshouders in de onderzochte landen tenderen naar vleesvarkenshouderij; dit biedt mogelijkheden voor biggenproductie door westers-georiënteerde bedrijven in Midden- en Oost-Europa voor lokale mesters.

Er zijn volop mogelijkheden voor de Nederlandse varkenskolom in de onderzochte landen. Dit geldt voor alle schakels in de keten. De manier waarop en de condities waaronder in deze landen zaken gedaan worden, variëren echter. Voor alle landen geldt dat investeren en zakendoen een risico in zich heeft. Kennis van de lokale infrastructuur zowel fysiek, klimaat, politiek en maatschappelijk is voor alle landen belangrijk om deze risico's goed te in te schatten.

Summary

Investing in the pig supply chain in Hungary, Romania, Ukraine and Russia

Introduction

As a result of increases in scale and restrictive domestic measures, Dutch businesses within the pig supply chain have been investigating expansion opportunities in other countries. This process has been underway for quite some time now. The feed industry and the breeding sector have taken the lead where internationalisation is concerned, but a number of pig farmers are also interested in investing abroad. The global meat industry is also occupied with expansion in other countries, but this process has not yet advanced very far in Europe.

This study describes the investment opportunities in the pig supply chain for Dutch investors in four Central and Eastern European countries: Hungary, Romania, Ukraine and Russia. These countries differ in terms of politics, economic position, expected potentials for pork production, as well as the accompanying risks. Agriculture plays an important role in all four countries. All the countries examined have a shrinking population and there is a lot of migration to the big cities. The economies are growing, and purchasing power is developing in a positive direction. Corruption is considerably more common in all four countries than in the Netherlands; there is also a great deal of bureaucracy and generally underdeveloped legislation surrounding property rights. Russia in particular is characterised by non-transparent legislation. The physical infrastructure, particularly with regard to secondary roads, is underdeveloped and of poor quality. Investments are being made in the road network. With the exception of Hungary, the countries concerned have access to sea ports. The level of productivity in the countries examined is much lower than in the Netherlands. Compared with the Netherlands, the level of pay is low in all four countries. However, pay is rising fast, particularly in Hungary. Although labour is cheap, the labour productivity level is lower than in the Netherlands.

There is a great deal of demand for good-quality slaughter pigs in all four countries. The consumption of pork is expected to rise (except in Hungary), with the greatest increases in Romania and Ukraine. The price of pork

in the retail sector is approximately 30-40% lower than in the Netherlands, with the exception of Moscow, where the price is not much lower at all. The family farm barely plays any significant role in the countries examined. Due to demographic developments, the disappearance of direct subsidies, and scaling up within the meat industry, the number of pigs on micro farms (back yard) will probably decline.

Hungary

Agriculture is of great social importance in Hungary, but makes a modest contribution to the national economy. The political system is focused on the recovery of the pig sector, but economic and demographic developments limit the prospects for pork production. Hungary is a member of the EU and thus forms part of a large open market. The annual pork consumption is 27kg per person. The retail sector is fairly strong and transfers the pricing pressure to the meat industry and the pig farming sector.

The availability of a lot of good quality land and social acceptance form a positive business environment for the pig farming sector. Both the primary sector and the processing industry lack the financial resources, knowledge, management and direction to elevate the production chain to a higher plane. The lack of trust between the links plays a major role in this.

The meat industry is traditionally focused on the high-quality production of relatively fat pigs. However, slaughter and fresh meat activities are barely profitable at all. Slaughterhouses are connected with insufficient use of the slaughter capacity and high costs due to inefficiency. Moreover, there is no stable supply of pigs due to the strong competition regarding the limited number of pigs on the domestic market. Hungarian slaughterhouses need capital to increase their financial clout and to improve their knowledge and skills for market, product and chain development. There are options open to investors in the purchase of meat brands and in building up export positions; however, this is not easy due to the strong retail sector, the fragmented meat industry and competition from neighbouring countries such as Slovakia and Romania.

There are good opportunities for pig farmers in Hungary. The expectation is that the Hungarian pig population will not grow further in the next few years but that an increase in scale will take place. The Hungarian pig-farming sector suffers only very low incidences of disease and environmental pressure. Having one's own land has become an attractive prospect as a consequence of the increased prices of raw materials due to biofuels and the land-based character of subsidies and manure disposal. For the time being, foreign-

ers are only able to lease agricultural land. The links in the pig supply chain are independent; investors therefore do not have to set up a complete integration system. The knowledge infrastructure (veterinarians, research, advice) is severely underdeveloped. Long payment periods are commonplace. Hungary's central position in Europe and the relatively well-developed logistics can offer advantages in terms of the exports of piglets or slaughter pigs to neighbouring countries. Modern farms with adequate management and sufficient capital can achieve a long-term cost advantage over other pig farmers in Hungary and over other EU countries. The production costs with western management are calculated at €1.05 per kg slaughter weight, compared with €1.11 in the Netherlands.

The feed industry has access to large stocks of raw materials but is put at a disadvantage by the fact that there is no sea port for supplementary raw materials (such as soya). The margins are relatively large. A lot of pig farmers use their own raw materials in combination with pre-mixes/concentrates in order to limit the feeding costs. Pig farmers have negative experiences with the quality of feed supplied by domestic compound feed producers.

Hungary is well suited to pig breeding due to the low incidence of disease, the history in the pig breeding sector and the central location in Central and Eastern Europe. Hungarian pig farmers have insufficient financial resources for new construction and fitting out stalls. After the current investment wave initiated by the new subsidy scheme, the expectation is that little will be invested in new construction and fitting out stalls in the next few years. Modernisation of the accommodation is an initial requirement for making other investments in management and genetics profitable.

Romania

Romania is an agricultural country with primarily small-scale agriculture. The agricultural sector is bulk-oriented and produces little added value. The division of land is unfavourable with many small plots. The development of purchasing power is lagging behind that of the other countries examined. The net receipt of EU support contributes to structural development, combating corruption and eliminating poverty. In addition, agriculture is stimulated by means of investment subsidies in order to improve the farm structure. The sea port in Constanța is a favourable gateway for international trade.

The annual pork consumption rate is 30kg per person. The retail sector is advancing and starting to put pressure on the meat supply chain to keep production costs low. Romania is expected to remain dependent on meat imports, despite the expected growth of domestic production. There is a demand for

high-quality slaughter pigs. The pork industry is partially integrated and fairly concentrated. However, only approximately 21% of the produced pork is supplied to the meat industry. The large-scale industry will scale up further and sell more to the developing retail sector. A large number of small and medium-sized meat processing companies will be forced to cease operations in the coming years because they are unable to satisfy the EU rules.

The Romanian meat industry is in need of money, knowledge and management. There are opportunities for western companies in this regard, both in takeovers and in partnerships. This offers possibilities for investors for sales of meat from the Netherlands and the optimisation of all-round valorisation in other countries. Exports of pork from Romania is not possible due to swine fever (vaccinations).

There are over five million pigs in Romania, a quarter of which are to be found on commercial farms. Approximately three-quarters of the production on the commercial farms takes place in the form of vertical integration. Romania offers western investors economic opportunities since the country has virtually no legal restrictions and favourable production costs (cheap labour, low environmental costs and low feed costs). The production costs of western management are calculated at €0.97 per kg slaughter weight, compared with €1.11 in the Netherlands. Foreigners are able to buy land. Swine fever is endemic in many Romanian regions. Despite combating the disease on a large-scale through vaccination, it had not yet been eliminated in 2007.

The total production of compound feed for pigs amounts to 0.7 million tonnes. The rest of the pigs are given feed produced on the farms themselves, in some cases supplemented with concentrates and pre-mixes. Concentrates and premixes are imported, as is soya. Romania is self-sufficient for wheat, maize and sunflowers. There appears to be scope for investors in the feed industry for deliveries to large farms with high-quality complete compound feed. If use can be made of an existing distribution structure, deliveries can also be made to the micro farms. For small-scale pig farms, western breeding stock, artificial insemination and stall equipment are unaffordable.

Ukraine

The agricultural sector in Ukraine has halved in size since the disintegration of the Soviet Union as a consequence of the decline of Russian imports. The economy is expected to grow over the coming years, and purchasing power will approach the level of the Netherlands in around 15 years' time. Ukraine is expected to join the WTO in 2008/2009. Ukraine has no focused government policy for the pork chain. The infrastructure is extensive, but the quality of the

roads is poor, particularly that of secondary roads. The payment ethic is unfavourable. Labour is cheap and workers are well trained. The political situation is unstable, which makes the development of legislation difficult. The largest obstacles for doing business in Ukraine are corruption, bureaucracy, inadequate regulations, the unpredictability of government economic policy and a lack of an independent judiciary. There is a lack of investment capital in Ukraine. Companies are keen to invest, but need western capital and technology.

The annual consumption of pork amounts to only 12kg per person, but will grow by 30% by 2015 to 16kg per person due to increasing purchasing power. The retail sector in Ukraine is gaining in strength and can be expected to expand greatly. Ukraine is a net importer of pork. Production will increase less strongly than consumption. Consequently, the need for net imports of pork will remain. The Ukrainian government has set up a state programme aimed at doubling the size of the pig sector. This would not seem to be feasible in the short term. Despite a direct subsidy of approximately €0.19 per kg slaughter weight, domestic production can barely compete with cheap imported meat from countries such as Brazil. Although import tariffs apply to imported pork and pork products, these can easily be circumvented or reduced in the economic preference areas. The relative advantage of the meat industry in these preference areas is declining. The veterinary situation and food safety are important points for attention.

The pork sector has great potential: there is a stable demand for pork, a limited number of strong competitors and the market is by no means saturated yet and therefore has plenty of scope for expansion. Many slaughterhouses and meat processing companies have a technical disadvantage. The industry is also confronted by the strong impacts of bird flu, price policies relating to meat, problems with exporting domestic products, illegal imports of meat and meat products and the instability of trade with Russia. If the Russian border opens up again, this market will be open for exports. Good steering of product quality is possible through participation in integrated pork chains of feed and breeding up to and including the meat industry.

The pig sector in Ukraine has shrunk considerably since 1990 and there are currently approximately 8 million pigs on 13,000 farms, including 36 large industrial pig farms and a further approximately 3 million micro farms with a number of pigs. The pig-farming in Ukraine has the advantage of cheap labour, but there is a lack of professional expertise. Stalls and housing are not modern and fully depreciated. The sector has to make do with old type breeding-stock breeds and 'old style management'. Productivity levels are low.

With western management, however, the production costs are calculated at €0.82 per kg slaughter weight, compared with €1.11 in the Netherlands. In recent years, the market price has varied greatly due to such factors as political interventions in import policy. Slaughterhouses have a need for uniform herd of slaughter pigs in order to be able to serve the retail sector. As of 2007, imports of piglets for fattening from the Netherlands have been prohibited in order to support Ukrainian pig multipliers.

Ukrainian pig breeding is not modern. Small farms work with domestic breeds with low productiveness and own crossbreeds, and cannot afford modern hybrid breeding stock. Large farms are however looking for highly productive western genetics. There is a great deal of demand for modern stall fittings, but there is insufficient capital available for this.

Ukrainian agriculture has great potential for cultivating raw materials. The livestock population is growing, as is the demand for animal feed. In 2005, 2.8 million tonnes of compound feed were produced, 0.6 million tonnes of which were for pigs. Investors in modern feed technology can supply to agro-industrial complexes that lack the required expertise themselves. The use of complete compound feed is not customary on smaller farms. Some of these farms do however use premixes and concentrates.

Russia

In terms of food supplies, Russia wants to be self-sufficient and independent from the rest of the world. The country takes an independent stance in bilateral trade contact and is keen to maintain scope to guarantee its own position. The country also keeps a tight hold on the possibility of protecting domestic producers by means of import tariffs. Russia has strong economic growth, but corruption is a problem. There is bureaucracy, a widespread lack of confidence in institutions and insufficient consistency in and enforcement of legislation and property rights. The legal infrastructure in the field of agriculture is not transparent. It costs time and effort to organise matters in Russia. In practice, this means that an investor cannot begin anything without a good local business partner. Agriculture is less important in the Russian economy. The agricultural sector is however designated as one of the national priorities and funds have been made available for improvement and expansion of production, including that of pork. A substantial increase in the production volume is certain, even without foreign investors.

One sixth of the Russian population lives below the poverty line. The average purchasing power is currently 36% of the level in the Netherlands, but is likely to come close to the Dutch level within 10-15 years.

Pork consumption is approximately 18kg per person per annum. This is expected to increase to 20kg by 2015. The Russian retail sector is expanding fast and most of the large cities have sufficient supermarkets. The retail sector has insufficient power to dictate quality requirements to the meat industry. Sausages and sausage products are popular, but more expensive ready-to-eat products and fresh meat are increasing in popularity. The farm structure in the Russian pig-farming sector consists of large-scale, often integrated farms as well as a large number of micro farms producing for their own consumption.

Pork production in Russia amounts to 1,950 kilotonnes. The level of self-sufficiency amounts to approximately 75%. Meat imports are limited by import tariffs and other import barriers. Due to the import barriers for meat, an increasing demand and the high profit margins the pork industry, the production capacity for pork will increase. The Russian pork industry has traditionally generally been separated from the primary production. The new agro-industrial complexes are often integrated. The largest seven meat-processing companies account for 38% of the market and have access to modern machinery and technologies and good distribution and sales channels. The smaller meat processing companies lack sufficiently trained management.

Russia has approximately 16 million pigs, approximately half of which are kept on agricultural farms and half on micro farms. There are 30 large pig farms with more than 50,000 pigs, but with old stalls, old type breeding stock and low production results. Feed is cheap, but the quality is often poor. The production costs with western management are calculated at €0.80 per kg slaughter weight, compared with €1.11 in the Netherlands. The market price level is certainly half a euro higher per kg slaughter weight than in the Netherlands. Pig breeding is not modern; the Russian government has exempted imports of breeding stock from VAT for the next few years.

Russia is a major producer and exporter of grain, with the exception of soya. The growing worldwide demand for raw materials for biofuels is favourable for Russia; as a grain-exporting country, it can benefit from higher grain prices on the export market. At the same time, the grain on the domestic market will also become more expensive. The Russian government wants to expand the cultivation area used for rapeseed for the production of biodiesel, whereby large quantities of rapeseed leftovers become available for use as animal feed.

The total turnover of the compound feed produced in Russia amounts to approximately US\$3.7 billion, for a production level of 14.5 million tonnes. The capacity utilisation is just 20% within many compound feed companies. There is still very little consolidation within the sector. The market share of

the ten largest companies in 2005 amounted to over 15%. There is a trend towards less independent compound feed producers and an increase in integrated production.

The current expansion in pork production is often financed by companies active in oil and gas extraction. Such investors make calculations on the basis of a short earn-back period. This could mean that they might withdraw in the medium term if the investment returns do not fully meet expectations. Almost all foreign investments are joint investments with Russians. This can be explained by the necessity for the right contacts within Russian bureaucracy and knowledge of the complex legislation and regulations. Local people are essential in this regard.

There is not so much a lack of money but rather a need for knowledge, knowledge-intensive products and management. The Dutch business community therefore primarily has opportunities for supplying rather than for investments. Moreover, supplying is simplest through local distributors. There is also a demand for western-oriented managers, particularly within large-scale business.

Conclusions and recommendations

There are plenty of investment opportunities in the countries investigated, in all parts of the pork supply chain. There is still plenty of progress to be made in these countries in the field of management, knowledge and knowledge-intensive products, such as premixes, breeding stock, stall technology and underlying knowledge.

Investment is possible in single parts of the supply chain, but if investors have confidence in the free market, this may involve major risks. In Russia, there is a precondition that a complete chain be set up for breeding stock and own feed production up to and including meat processing. Particularly applicable to Russia is the fact that investment is possible only when done jointly with local investors, but that the opportunities must actually be sought in supplying through local distributors.

In view of lengthy permit procedures for setting up completely new businesses, it is recommended that existing businesses are taken as the basis and modernised. This also provides the opportunity to explore the local market and to create a support base among the local population. Investment in a partial interest in existing businesses is recommended, certainly when entering unfamiliar markets. Partial investments limit the investment risk and provide access to local networks.

One's own capital is required for investment in Eastern Europe because the possibilities for borrowing are extremely restricted in these countries, and borrowing is also very expensive. A combination of activities in the Netherlands and an Eastern European country is recommended. A combination can be advantageous due to the availability of capital (equity capital invested in other countries, and leaning more heavily on borrowed capital in the Netherlands) and spreading risks. It also provides the opportunity within the supplying and purchasing industries to allow the production locations in Eastern Europe and in the Netherlands to reinforce each other, for example in the field of the provision of raw materials (animal feed, meat) and all-round valorisation. There appear to be opportunities for Dutch investors to make joint investments. The Dutch government is advised to investigate what the Netherlands can learn from the Danish in this respect, in order to improve investment prospects.

It is conceivable that local pig farmers in the countries examined lean to production of fatter pigs; this offers opportunities for piglet production by western-oriented businesses in Central and Eastern Europe for supply of local fatteners.

There are plenty of opportunities for the Dutch pig supply chain in the countries examined. This applies to all links in the chain. However, the way in which business is done in these countries varies, as do the conditions in those countries. Investment and business involve risks in all these countries. Knowledge of the local infrastructure - both physical, climatic, political and social - is important for all these countries in order to accurately assess these risks.

1. Inleiding

Bedrijfsvoering in Nederland ondervindt nadelen door dure arbeid, dure grond, logistieke problemen, en wettelijke beperkingen op het gebied van milieu en ruimte (Van Berkum et al., 2006). In toenemende mate kiezen bedrijven bewust voor verplaatsing van onderdelen van het bedrijf naar het buitenland. Het Nederlandse agro-bedrijfsleven kan profiteren van deze vorm van internationalisering doordat buitenlandse activiteiten bijdragen aan de omzet en winst van het moederbedrijf, en als toeleverende en afnemende bedrijven in Nederland baat hebben bij respectievelijk nieuwe afzetmogelijkheden en goedkopere producten. De veevoerindustrie en de fokkerij lopen hiermee voorop. De laatste jaren zijn ook varkenshouders en de vleesindustrie meer en meer geïnteresseerd om in het buitenland te investeren. De nieuwe EU-lidstaten en andere Oost-Europese landen kunnen aantrekkelijk zijn als uitbreidingsmogelijkheid voor Nederlandse investeerders door de lage arbeidskosten, ruime beschikbaarheid van voer en te verwachten toename van de varkensvleesconsumptie (Van Horne en Hoste, 2006). Deze landen verschillen echter in perspectieven voor de varkensvleesproductie afhankelijk van de politieke en economische situatie en van de reeds aanwezige ketenstructuur. Bedrijven die in de varkenskolom in een van deze landen willen investeren, kunnen investeren in één of meerdere schakels, of in een ketenintegratie. De investeringsperspectieven van specifieke schakels in de varkensvleeskolom hangen ook af waar behoefte aan is in een land: kapitaal, kennis, grondstoffenvoorziening, toegang tot afzetmarkten, enzovoort. De vraag hoe te investeren hangt mede af van de institutionele en economische omgeving. Deze studie beschrijft de investeringsmogelijkheden in de varkenskolom vanuit Nederland in vier Midden- en Oost-Europese landen: Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland. Voor Rusland hebben Van Berkum et al. (2007) een studie gedaan naar marktkansen voor de Nederlandse agribusiness. De voorliggende studie beschouwt specifiek de varkenskolom.

Doel van het onderzoek

De doelstelling van dit onderzoek is het beschrijven en beoordelen van relevante factoren die van invloed kunnen zijn op de perspectieven van investeringen door Nederlandse bedrijven in de varkenskolom in Hongarije,

Roemenië, Oekraïne en Rusland. Dit onderzoek levert informatie voor een eerste oriëntatie en dient niet te worden beschouwd als een investeringshandboek.

Werkwijze

Voor elk land is een literatuuronderzoek uitgevoerd (landenstudies, vakbladen) naar relevante regelgeving, demografische ontwikkelingen en relevante aspecten van de verschillende schakels in de varkenskolom. Dit laatste betreft de vleesconsumptie, retail, vleesverwerking en vleesproductie, vleesimport en vleesexport, primaire varkenshouderij, en veevoerproductie.

In Oost-Europese landen is de backyard-productie een wezenlijk onderdeel van het platteland: gezinnen die (deels) in hun eigen behoefte voorzien door een enkele koe, een paar varkens en kippen en een stuk land voor de eigen aardappelen- en groenteteelt. Deze bedrijvigheid wordt in dit rapport aangeduid als 'microbedrijven'.

Met behulp van nationale statistieken is de ontwikkeling in de onderscheiden schakels in de afgelopen jaren geanalyseerd. Daarnaast is elk land gedurende een week bezocht door een of twee onderzoekers van het LEI, vaak begeleid door lokale deskundigen. Hierbij zijn bezoeken gebracht aan en gesprekken gevoerd met onder andere varkenshouders, vertegenwoordigers van veevoerbedrijven, slachterijen, vleesverwerkers, integraties, fokkerijorganisaties, landbouwministeries, productschappen, adviesdiensten, banken en met de lokale landbouwraden van de Nederlandse ambassades (bijlage 2). De opzet van de interviews was semigestructureerd, met gebruikmaking van een lijst met aandachtspunten. Er is een rekenmodel gemaakt voor het vergelijken van de productiekosten in de primaire varkenshouderij in de verschillende landen, ook in vergelijking met Nederland. Hierbij is gebruik gemaakt van aannames, die zijn afgestemd met externe deskundigen. Voor de voerprijzen heeft Cehave-Landbouwbelang grondstofprijzen in de verschillende landen aangeleverd.

Leeswijzer

In dit rapport worden de vier onderzochte landen eerst afzonderlijk beschreven (hoofdstuk 2 tot en met hoofdstuk 5). Externe factoren, zoals sociaal-demografie, politiek, economie, retail en het overheidsbeleid worden beschreven, evenals de verschillende schakels van de productieketen, waarbij de nadruk ligt op vleesindustrie, varkenshouderij en voerindustrie. Per land volgt dan een beschouwing van investeringskansen.

In hoofdstuk 6 worden de landen onderling vergeleken op omgevingsfactoren die van invloed zijn op de investeringsperspectieven voor Nederlandse bedrijven. Vervolgens wordt specifiek ingegaan op de mogelijkheden om met westerse kennis en management de locatievoordelen van de varkenshouderij in de vier onderzochte landen te benutten. Tot slot worden conclusies van deze studie en aanbevelingen gegeven.

2. De varkenskolom in Hongarije

De Hongaarse varkenssector dreigt de kritische omvang te verliezen. Voor Nederlandse varkenshouders zijn er mogelijkheden om te investeren, als ze met een combinatie van vakmanschap, goed management en locatievoordelen kunnen concurreren met lokale varkenshouders. Het land heeft het voordeel van ruimte, lage ziektedruk, centrale ligging, een redelijke levensstandaard en sociale voorzieningen. Onderling vertrouwen in de sector ontbreekt, wat voor investeerders kansen biedt als betrouwbare handelspartner. De vleesindustrie heeft vleesmerken en een goed kwaliteitsimago, maar staat er bedrijfseconomisch niet goed voor.

2.1 Algemeen

2.1.1 Land en bevolking

Hongarije ligt tussen Roemenië, Oekraïne, Slowakije, Oostenrijk, Slovenië, Kroatië en Servië (figuur 2.1) en heeft geen zeehaven. De hoofdstad is Boedapest. Hongarije had in 2007 een oppervlakte van 93.000 km² en 10 miljoen inwoners. Tussen 2000 en 2020 krimpt naar verwachting het aantal inwoners jaarlijks met 0,24% per jaar (Euromonitor, 2007). Het land heeft een gematigd landklimaat met een gemiddelde temperatuur in de winter van -2°C en in de zomer van 20°C (Willems, 2007). De gemiddelde neerslag is 500 mm per jaar.

2.1.2 Politiek

In 1989 ging Hongarije van een communistisch regime over op een vrije-markteconomie. Hongarije is een republiek. In 1990 werden de eerste vrije politieke verkiezingen gehouden. In 1999 werd Hongarije lid van de NAVO en sinds 2004 is het lid van de EU.

Figuur 2.1 Hongarije
Bron: WFB (2007).

2.1.3 Economie

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) in 2006 bedroeg USD 175 miljard, circa 33% van het niveau in Nederland. Over 2006 bedroeg de groei van de BBP 3,9% (bijlage 1), een vergelijkbare groei met voorgaande jaren. De economische situatie in Hongarije zal naar verwachting verhoudingsgewijs sneller verbeteren dan in Nederland, hoewel die momenteel achterblijft. Vooral de dienstensector levert een belangrijke economische bijdrage aan Hongarije. De zwarte markt leverde 18% van het BBP in 1998 (Euromonitor, 2006a). De werkloosheid schommelt de laatste jaren tussen 6 en 8% (Euromonitor, 2007). De inflatie is gedaald van 14% in 1998 naar 3,7% in 2006 (bijlage 1). De btw bedraagt 15% op voedselproducten en 20% op andere producten.

Hongarije wil de staatsschuld terugbrengen van 6,5% van het BBP in 2006 naar 3% van het BBP in 2008 en tevens het handelstekort terugbrengen. Hongarije stond in 2006 op een 41e plaats van minst corrupte landen op de corruptieperceptieindex (TI, 2006a), de meest gunstige score van de vier onderzochte landen.

Banken en financiering

De lokale munt in Hongarije is de Forint (HUF) met een koers van HUF 255 per € (augustus 2007). Hongarije wil op termijn de euro invoeren (WFB,

2007). Anno 2007 is de banksector gezond. In 1989 werd het monopolie van de Nationale Bank van Hongarije opgeheven en werden drie nieuwe banken opgericht die vrijwel alle financiële dienstverlening aan hun klanten mochten aanbieden. Buitenlandse banken vestigden zich en namen lokale banken over (Willems, 2007). Banken geven pas financiering na drie jaar renderend ondernemen, zodat aanschaf, renovatie en nieuwbouw de eerste drie jaar zelf gefinancierd moet worden.

Arbeid en inkomen

Een werkweek telt 40 uur (Euromonitor, 2006a), maar vooral in de private sector is overwerk normaal. Het minimumsalaris in 2006 bedroeg HUF 58.000 per maand (€ 234). Kleine bedrijven betalen het loon deels uit in natura om volks- en gezondheidsverzekeringen te beperken. Naar verwachting zal het huidige loonkostenvoordeel ten opzichte van West-Europa afnemen. Sinds 2005 bedraagt de inkomstenbelasting 18% tot een inkomen van HUF 1,5 miljoen. Hogere inkomens worden belast met 38%.

De koopkracht in Hongarije lag in 2007 op een niveau van 56% van dat van Nederland (Euromonitor, 2007). Naar verwachting zal de koopkracht in Hongarije verhoudingsgewijs harder stijgen dan in Nederland, hoewel het absolute verschil nagenoeg gelijk blijft (bijlage 1). Het overheidsbeleid kenmerkt zich door structurele budgetoverschrijdingen en afwenteling van kosten van publieke voorzieningen op burgers. Dit kan de koopkrachtontwikkeling op middellange termijn beperken.

Infrastructuur

Hongarije heeft anno 2007 een achtergebleven infrastructuur, maar duidelijk beter dan in de andere landen. De overheid is begonnen met herstel, verbetering en uitbreiding van het wegennet, met als doel het land het transport- en distributiecentrum van Midden- en Oost-Europa te maken (Willems, 2007). Qua afzetstructuur heeft Hongarije het voordeel van de Donau, van grote opslagcapaciteit voor granen en vlees; het ligt op rijafstand van Nederland en kan fungeren als tussenschakel naar Roemenië en Oekraïne.

2.1.4 Rol van de landbouw

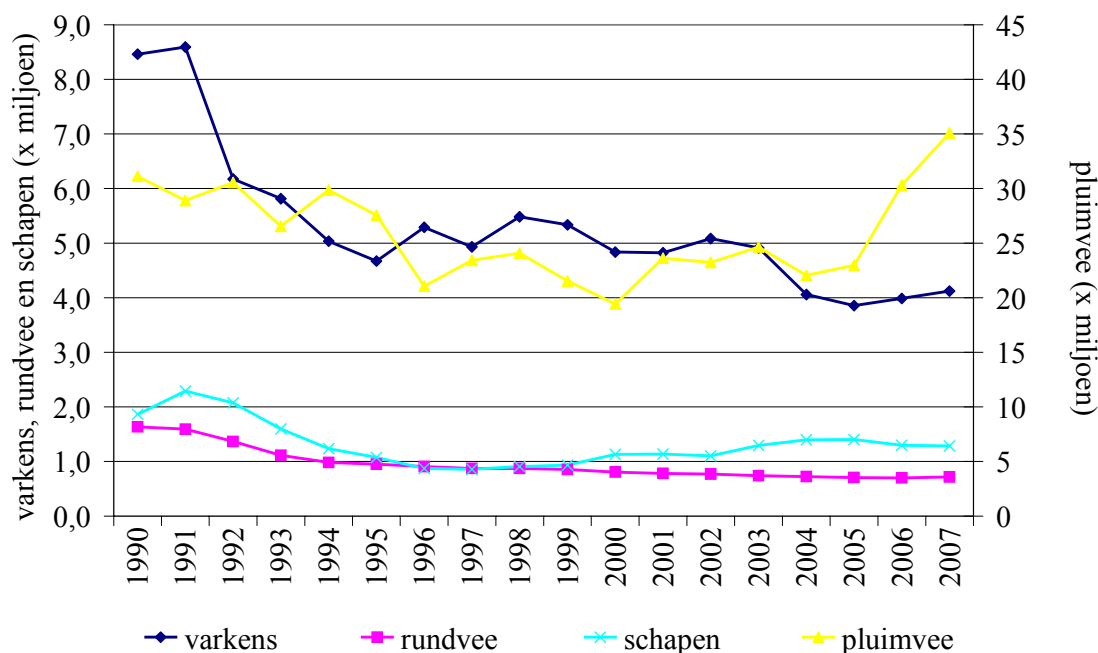
De Hongaarse agrarische sector leverde in 2006 werk aan 5,5% van de werknemers en een bijdrage van 3,1% aan het BBP (Euromonitor, 2006a). Ondanks het beperkte aandeel van de beroepsbevolking in de landbouw, is de landbouw van groot sociaal belang, aangezien 34% van de bevolking op het

platteland woont (bijlage 1). Er zijn circa 700.000 microbedrijven, waarvan de helft uitsluitend voor eigen consumptie produceert (Gaál, 2007). De maatschappelijke acceptatie van de intensieve veehouderij is hoog (De Schutter, 2007).

Hongarije heeft een voor landbouw gunstig klimaat en vruchtbare grond. Het land is dan ook in diverse gewassen zelfvoorzienend. Belangrijke landbouwproducten zijn tarwe, maïs, zonnebloemen, aardappelen, suikerbieten, varkensvlees, rundvlees, pluimveevlees en zuivelproducten. Overigens wordt slechts de helft van de landbouwgrond effectief gebruikt (Willems, 2007). Particuliere eigenaren bezitten 60% van het land. Van de boerenbedrijven heeft 80% minder dan één hectare.

Veehouderij

Het aantal varkens en runderen is sinds 1990 meer dan gehalveerd (figuur 2.2). Het aantal stuks schapen is na halvering in de periode van 1990 tot 1996 weer gegroeid naar een niveau in 2006 van meer dan 60% van dat van 1990. Het aantal stuks pluimvee is van 1990 tot 1996 met ongeveer 30% afgenomen en schommelde tot 2005 rond 23 miljoen stuks. In de laatste jaren is het aantal stuks pluimvee sterk toegenomen.

Figuur 2.2 Ontwikkeling dieraantallen in Hongarije 1990-2007 (miljoen)

Bron: KSH (2007).

2.1.5 Rol van de overheid

De Hongaarse overheid heeft een strategisch plan opgezet voor plattelandsontwikkeling voor de periode 2007-2013. De overheid zet in op de ontwikkeling van biobrandstoffen en het herstel van de dierlijke sector. Vóór de toetreding tot de EU was het graanbeleid een belangrijk onderdeel van het Hongaarse landbouwbeleid. Hierdoor kreeg de dierlijke sector minder politieke prioriteit. Door de afwezigheid van zeehavens en een gebrekkige infrastructuur was het belangrijk om graanvoorraden aan te kunnen leggen. Hongarije heeft veel profijt van het Europese interventiebeleid met 95% van de EU interventievoorraad voor maïs.

De Hongaarse varkenskolom had zich onvoldoende gerealiseerd wat de toetreding van Hongarije tot de EU voor hen zou betekenen. De Hongaarse overheid heeft hierover onvoldoende gecommuniceerd. De grenzen gingen open voor import, waardoor goedkoop buitenlands varkensvlees op de markt kwam. Directe subsidies voor bedrijfs ondersteuning in de agrarische sector werden stopgezet bij de toetreding (afbouwfase 2007 en 2008) en er gingen aanvullende eisen gelden ten aanzien van milieu, dierenwelzijn en mestafzet. Daar komt bij dat Hongarije deze wetgeving invulde met onvoldoend gevoel voor de praktijk (Gaál, 2007). Ook worden Hongaarse agrarische bedrijven anno 2007 nog geconfronteerd met gevolgen van pre-EU-regelgeving. Veel van deze regelgeving was gericht op sociale zekerheid en stimulering van kleine ondernemers, wat contraproductief was voor grotere landbouwbedrijven. Ten slotte vond de toetreding plaats op een moment dat de varkenssector in een economisch dal was.

Voor de implementatie van EU milieu- en dierenwelzijnswetgeving en plattelandsontwikkelingsbeleid heeft Hongarije begin 2007 een voorstel bij de Europese Commissie ingediend waardoor tussen 2007 en 2013 HUF 40 miljard (€ 160 miljoen) beschikbaar komt voor de dierlijke sector. Investerings in gebouwen en techniek op het bedrijf worden voor 40 tot 75% gesubsidieerd. De regeling is toegankelijk voor kleine en grote bedrijven. Waar in het verleden sprake was van vooral continue subsidies, ligt in dit subsidieprogramma de nadruk op investeringssubsidies, waardoor levensvatbare bedrijven een impuls kunnen krijgen.

Grond mag alleen worden aangekocht door Hongaarse privépersonen, tot een maximum van 300 ha (afhankelijk van de bodemkwaliteit). Rechtspersonen en buitenlanders kunnen geen grond kopen. De verwachting is dat de grondmarkt in 2011 wordt vrijgegeven. Voor het huren van bruikbare kavels

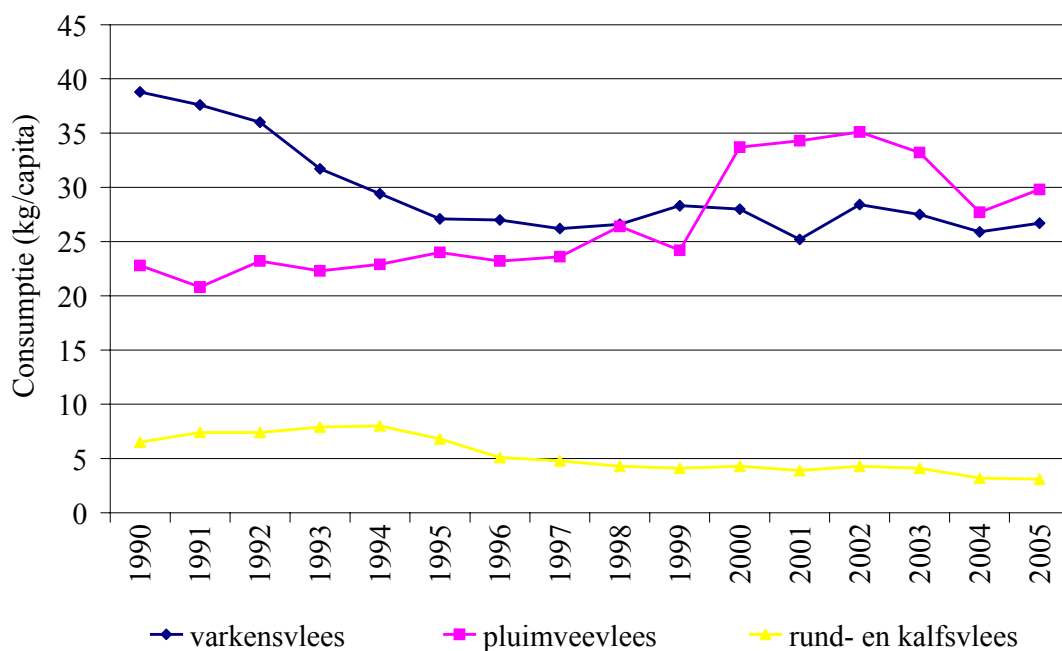
landbouwgrond moet vaak met grote aantallen eigenaren overeenstemming worden verkregen, waarbij goodwill een belangrijke rol speelt.

Hongarije is bezig om EU-regelgeving op veterinair gebied door te voeren, maar houdt tegelijkertijd vast aan een 'ouderwets' bureaucratisch beleid op het gebied van vestiging, verbouwing en vergunningentrajecten. Dit vormt een belemmering voor toetreders in de varkenshouderij, waarbij buitenlanders in het nadeel zijn, onder andere omdat ze de taal niet spreken en een adequaat netwerk ontberen.

2.2 Consumptie en retail

2.2.1 Consumptie

De consumptie van varkensvlees, pluimveevlees en rundvlees is gedaald van 70 kg per persoon in 1985 tot 60 kg per persoon in 2005 (figuur 2.3). De consumptie van varkensvlees is fors gedaald van 39 kg per persoon in 1990 tot een stabiel niveau van ongeveer 27 kg vanaf 1995.

Figuur 2.3 Vleesconsumptie in Hongarije 1990-2005 (kg per persoon per jaar)
Bron: KSH (2007).

De consumptie van pluimveevlees is met de helft gestegen van 1990 (23 kg per persoon) tot 2005 (30 kg per persoon). De varkensvleesconsumptie zal naar verwachting niet groeien. Pluimveevlees past bij de laatste consumententrends terwijl varkensvlees kampt met een ongezond imago, hoge prijs en gebrek aan productontwikkeling. De rundvleesconsumptie daalde van 7 kg per persoon in 1990 tot 3 kg in 2005.

2.2.2 Retail

Van de voedselaankopen vindt 40 tot 60% plaats bij supermarkten en de rest bij traditionele winkels en markten. Traditionele winkeliers verkopen 15 tot 30% van het varkensvlees. De belangrijkste supermarktketens in Hongarije zijn Tesco, SPAR, CBA, Match, Auchan, Cora en Metro. Er zijn de laatste jaren vooral discount formules zoals Lidl en Aldi toegetreden. De al aanwezige ketens openen steeds meer locaties in kleinere steden, vooral als discountwinkels.

Het prijsniveau van vlees in de supermarkten ligt op 65% van het gemiddelde in de EU-27 (Eurostat, 2007). Vlees is dus goedkoper dan gemiddeld in de EU, maar bovendien ook goedkoper ten opzichte van het algemene prijsniveau van levensmiddelen in Hongarije. Het relatief lage prijsniveau van vlees zet druk op de marges en de mogelijkheid om winst te maken in de kolom; bij de sterke retail betekent dat tevens dat deze druk wordt doorgegeven naar de vleesindustrie en de varkenshouderij. Gaál (2007) noemt een typisch maandelijks aankooppatroon van varkensvlees, waarbij in het begin van de maand meer vlees wordt gekocht dan in de tweede helft.

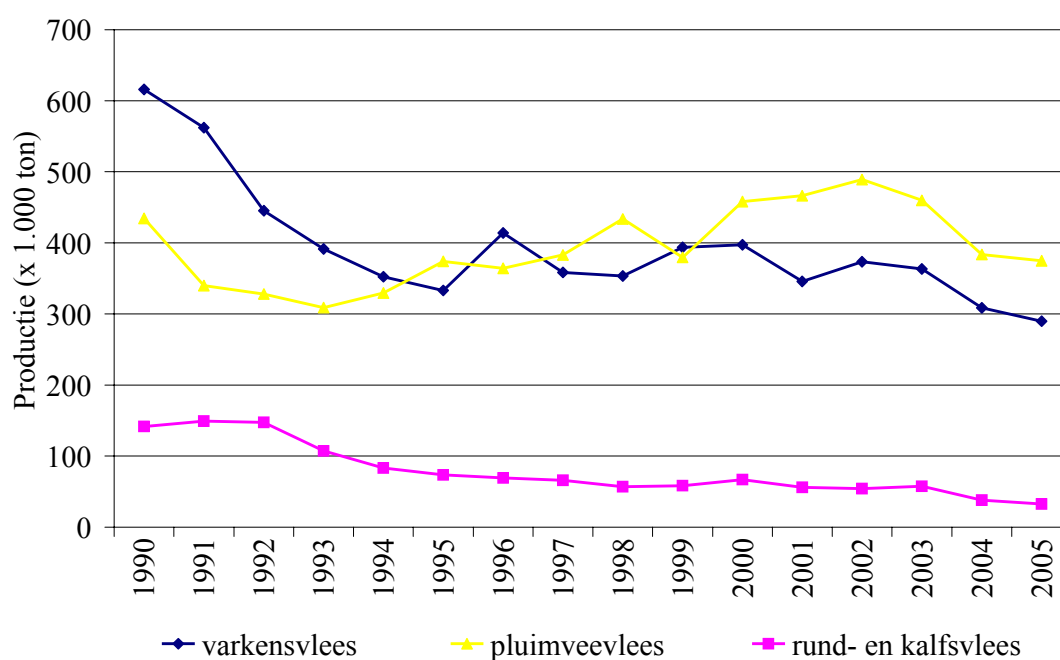
De druk om consumentenprijzen te verlagen neemt toe met de huidige ongunstige economische situatie. Om kosten te beperken hebben veel supermarktketens eigen slagerijen opgestart en worden steeds vaker vers vlees en karkassen ingevoerd. Supermarktketens ontvangen karkassen en voorgesneden/verpakte consumentenproducten van de grote slachterijen, terwijl traditionele winkels deze ontvangen van de lokale slachterij en varkenshouders.

Hongarije stond in 2006 op de 23e plaats in de ranglijst van voor de retail meest interessante investeringslanden, vergelijkbaar met Roemenië (22e), maar ruim achter Rusland (2e) en Oekraïne (4e) (AT Kearny, 2006).

2.3 Vleesindustrie

2.3.1 Productie

De varkensvleesproductie halveerde van 1990 (615 kton) tot 1995 (330 kton) (figuur 2.4). Van 1995 tot 2005 schommelde de jaarlijkse varkensvleesproductie tussen 300 kton en 400 kton, waarbij vanaf 2002 tot 2005 een dalende trend waarneembaar is. De pluimveevleesproductie steeg vanaf 1993 tot 2002 en is sindsdien duidelijk gedaald. De rundvleesproductie heeft een veel kleiner volume en vertoont een dalende tendens tot circa 30 kton in 2005.

Figuur 2.4 Vleesproductie (inclusief levende export) in Hongarije 1995-2005
(in kton/jaar)

Bron: KSH (2007).

In 2006 zijn in Hongarije 4,0 miljoen varkens geslacht, waarvan ongeveer 60% door de 5 grootste slachterijgroepen (tabel 2.1). Het marktaandeel van deze 5 bedrijven in de vleesproductie is 65%. De Pick/Dékhús groep is de grootste met jaarlijks 0,6 miljoen slachtingen en een marktaandeel van 30%. Naast de 5 grote slachterijgroepen waren er in 2007 nog 30 kleinere slachte-

rijen (circa 50.000 slachtingen per bedrijf per jaar) en 100 zeer kleine slachtlocaties die niet het hele jaar slachten. Bij de grote slachterijen zijn betalingstermijnen van 30 tot 60 dagen gebruikelijk. De kleinere slachterijen betalen vaak contant en direct.

In de vleesverwerking (vers en verder verwerkt vlees) totaal zijn bijna 400 bedrijven actief, waarvan de 5 grootste 70% van de totale productie doen. Er zijn diverse kleinschalige vleesverwerkers, waaronder slagers in supermarkten en kleine bedrijven die alleen in de zomer open zijn. Ongeveer 140 slachterijen en 310 vleesverwerkende bedrijven zijn door de EU goedgekeurd (Éder, 2007).

Tabel 2.1 De grootste vijf slachterijen in Hongarije met aantal slachtingen (in miljoen per jaar), hoeveelheid verwerkte producten (ton per jaar) en marktaandeel in 2006

	Slachtingen a)	Verwerkte producten a)	Marktaandeel (%) b)
Pick/Déhlús groep	0,6	50.000	30
Pini	0,5	-	-
Kometa	0,33	25.000	7
Hungary Meat	0,3-0,5	-	10
Gyula group (Debreceni Húsipari en Kapuvári Hús)	0,6	30.000	17

a) Bron: De Schutter, 2007; b) Bron: König en Orbánné Nagy, 2006.

De Hongaarse vleessector anno 2007 is niet concurrerend met de omliggende landen. Hiervoor zijn diverse redenen. Voor 1990 was de vleessector geïntegreerd in staatsbedrijven die voer, dierlijke productie, slachterij en vleesverwerking omvatten. De vleesverwerkers werden toen gekenmerkt door sterke merken zoals Pick, Herz en Kapuvár Hús, waarvan de meeste overigens nog steeds bestaan. Ten tijde van de privatisering van de Hongaarse vleessector was er weinig interesse van buitenlandse investeerders door het wegvallen van exportmarkten binnen de voormalige Sovjet-Unie, de overcapaciteit in Hongarije en het benodigde kapitaalbeslag. Veel bedrijven zijn via speciale constructies zoals management buy-out, workers buy-out, of het weer in gebruik nemen na faillissement in Hongaarse handen gekomen. Er ontstonden veel ondernemingen met eigenaren van buiten de sector, onveranderd management en kapitaalgebrek. De meeste bedrijven veranderden vervolgens regelmatig van eigenaar en werden door de aandeelhouders uitgehold. Veel

relatief kleine vleesverwerkende bedrijven bleven doorgaan op basis van subsidies. Hoewel slachterijen en vleesverwerkers wel hebben geïnvesteerd in technologie, zijn zij door het grote aantal werknemers vaak niet efficiënt. Op dit moment is de overcapaciteit in de slacht en vleesverwerking vaak meer dan 50%.

Vleesbedrijven richten zich traditioneel op de hoogwaardige verwerking van relatief vette varkens en minder op retailkwaliteit, of kostenbesparing op slachterijniveau. Slacht-/versvleesactiviteiten voor de binnenlandse markt worden verwaarloosd en daarom kan niet worden ingespeeld op nieuwe trends naar gemak, gezond, goedkoop - en voor de EU - diervriendelijk of biologisch. Bovendien snijden veel retailers zelf karkassen uit om de kosten te drukken en om flexibel in te kunnen spelen op de consumentenvraag. Hierdoor kunnen slachterijen slacht- en versvleesactiviteiten moeilijk renderend krijgen.

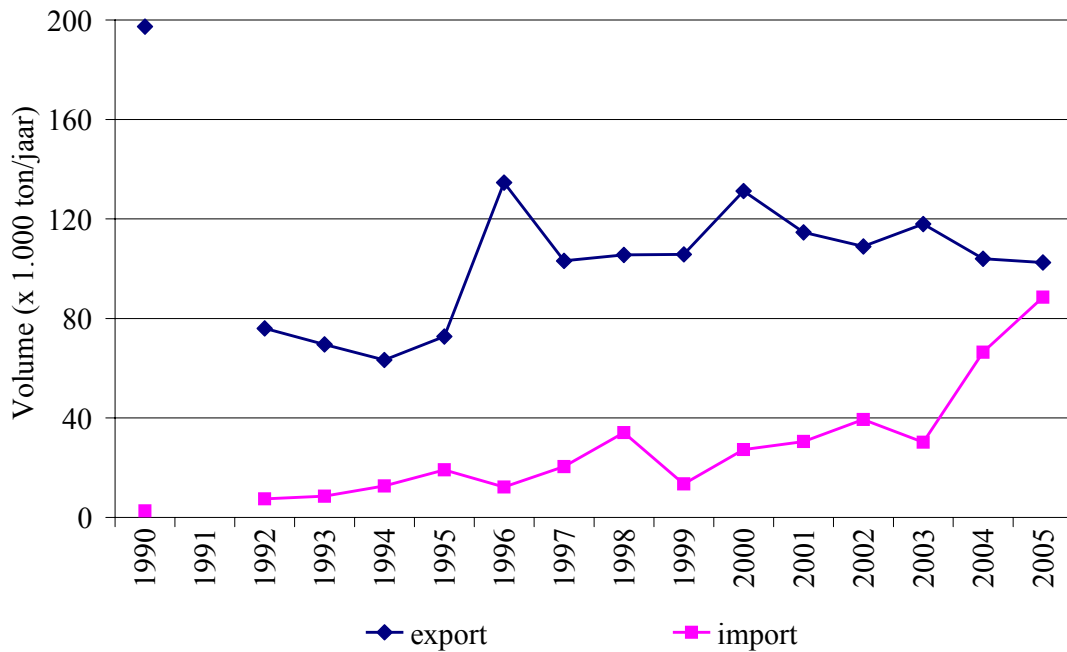
Ook in de verder verwerkte producten - traditioneel een groot en sterk segment in Hongarije - staat de prijs onder druk en zoeken verwerkers naar goedkopere varianten voor huismerken voor verwerkte producten zoals hammen, salami's en worsten. Hoewel slachterijen deze producten kunnen ontwikkelen en leveren, zijn de marges van huismerken kleiner dan die van A-merken en blijft weinig geld over voor R&D en technologie-investeringen bij vleesverwerkers.

2.3.2 Import en export

De vleesindustrie in Hongarije is traditioneel sterk exportgeoriënteerd (figuur 2.5). Maar na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie heeft de export een flinke klap gehad. Van de huidige varkensvleesexport gaat circa 50% naar Japan, Zuid-Korea, Italië en Spanje. De grote slachterijen nemen 95% van de export naar deze landen voor hun rekening. De overige export richt zich vooral op Roemenië, Bulgarije, Oekraïne en Rusland. Ook worden slachtvarkens geëxporteerd, 130.000 stuks in 2006, met Bosnië (40.000) als belangrijkste afnemer.

Marktbeschermende wetgeving beperkte de import tot 2004 tot minder dan 40 kton varkensvlees per jaar. Na de toetreding tot de EU groeide de import tot 90 kton in 2005. Import bestaat zowel uit vlees/karkassen als levende slachtvarkens, waarbij levende slachtvarkens vooral in de zomer worden geïmporteerd als het binnenlandse aanbod onvoldoende is. Import vond eerst plaats vanuit Nederland en later vanuit Polen. Polen was aantrekkelijker dan Nederland door lagere prijzen, kortere transporttijden, directere relaties met

varkensbedrijven en minder strikte controle op de transportregelgeving. De import in 2006 bedroeg 540.000 slachtvarkens, waarvan 330.000 uit Polen en 91.000 uit Nederland. De Hongaarse verwerkende industrie importeert ook vlees voor de productie van worst en vleeswaren. In 2006 werd circa 67 kton varkensvlees geïmporteerd waarvan 29 kton uit Duitsland en 3,5 kton uit Nederland. Vion en Cooperl zijn de marktleiders met circa 10 kton per jaar.

Figuur 2.5 Export en import van slachtvarkens en varkensvlees (kton/jaar) (data over 1991 ontbreken)
Bron: KSH (2007).

De Hongaarse varkensvleesindustrie is netto zelfvoorzienend (104% in 2005, Gaál, 2007), maar een dalende export en krimpende productie zullen mogelijk voor een omslag zorgen naar een netto-importpositie.

Voor investeerders liggen er mogelijkheden in het opbouwen van exportposities; dit is echter niet gemakkelijk, door de sterke retail, de gefragmenteerde vleesindustrie en de inhaalslag in omringende landen zoals Slowakije en Roemenië.

2.3.3 Aanlevering varkens

Hongarije kent nauwelijks vaste relaties en contracten tussen varkenshouders en slachterijen. Een belangrijke reden hiervoor is een algemeen gebrek aan wederzijds vertrouwen in de varkensvleeskolom. Varkenshouders voelen zich zelfs met contracten niet gebonden om te leveren. Door de krimpende varkensstapel concurreren slachterijen en vleesverwerkers de laatste jaren om de varkens in Hongarije via de prijs. Varkenshouders wisselen dan snel van slachterij voor een iets hogere prijs.

Slachterijen hebben in 2006 contracten aangeboden met een vaste varkensprijs, waarvan echter nauwelijks gebruik is gemaakt (Gaál, 2007). Er is sprake van een toename van afzetcoöperaties voor slachtvarkens, waardoor varkenshouders sterker staan tegenover slachterijen.

Van de 3,9 miljoen slachtvarkens in Hongarije wordt circa 1 miljoen stuks geproduceerd binnen integraties van slachterijen. Naast de 540.000 importvarkens worden er dan nog bijna 2,4 miljoen gekocht op de binnenlandse markt. Hiervan worden er 600.000 via handelaars aan slachterijen geleverd. De handel wordt verzorgd door 21 coöperatieve handelaars en een aantal private handelaars. Het aantal private handelaars is sterk afgenomen met het verdwijnen van microbedrijven. De grootste coöperatieve handelaar is Alföldi (Nádudvar) met 300.000 varkens in 2006. Hunland is de grootste particuliere handelaar met 250.000 varkens in 2006.

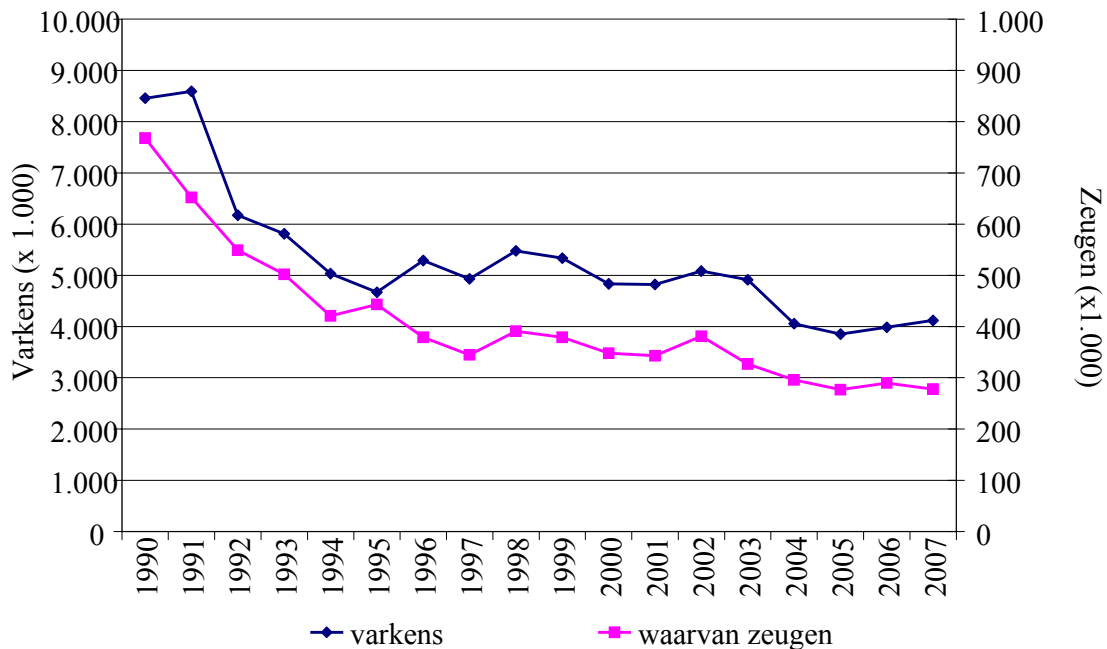
De prijsstelling voor slachtvarkens is niet transparant. De prijs wordt gezet door slachterij Pick. De prijs volgt het patroon van de prijsontwikkeling in de EU met een vertraging van enkele weken (Gaál, 2007). Varkens worden uitbetaald op levend gewicht¹, waarbij vleespercentage en over- of ondergewicht nauwelijks een rol spelen. De meeste slachterijen willen zware en vette varkens (tot 160 kg), omdat belangrijke afzetmarkten, zoals de exportmarkt in Zuid-Korea en Japan en de markt voor salami en worsten hierom vragen. Betaling na 30 tot 60 dagen is gebruikelijk. De gemiddelde varkensprijs per jaar schommelde tussen 2003 en voorjaar 2007 tussen HUF 228 en HUF 292 per kg levend gewicht (€ 1,15 en € 1,41 per kg geslacht gewicht).

¹ Met een aftrek van 5 kg per varken voor transport, dierenarts, en dode dieren.

2.4 Varkenshouderij

2.4.1 Varkensstapel

Tot 1991 had Hongarije 8,5 miljoen varkens, maar dit is gehalveerd tot 4,0 miljoen varkens in 2006 (figuur 2.6). De sterkste daling vond plaats in de jaren 1991 tot 1995. Hoge graanprijzen zorgden in 2004 voor een verdere afname van het aantal varkens. De verwachting is dat het aantal varkens de komende jaren stabiel rond 4 miljoen blijft (De Schutter, 2007).

Figuur 2.6 Varkensaantallen in Hongarije 1989-2006 (x 1.000)
Bron: KSH (2007).

2.4.2 Bedrijfsstructuur

Na de omwenteling in 1989 zijn grote staatsbedrijven geprivatiseerd en kleine microbedrijven zelfstandig verder gegaan. Hongarije telde 316.471 bedrijven met varkens in 2005. Het aantal bedrijven met varkens is in 2005 met 27% gedaald ten opzichte van 2003 (tabel 2.2); het aantal varkens is in dezelfde periode afgenomen met 22%. Ongeveer 30% van de varkens worden gehouden op bedrijfjes met minder dan 50 varkens (gemiddeld 3,8 varkens) en ongeveer

60% op grote bedrijven met meer dan 2000 varkens. Bij een naar verwachting min of meer stabiele varkensstapel, zal er wel verdere schaalvergroting plaats vinden (De Schutter, 2007). Door hogere lonen in steden en in andere sectoren zal het steeds minder interessant zijn om zelf varkens te houden. Dit zal vooral leiden tot daling van het aantal microbedrijven, omdat slachterijen sinds de EU-toetreding geen varkens meer ophalen van deze bedrijfjes (Gaál, 2007). Er zijn nauwelijks gezinsbedrijven, zoals in Nederland, en het aantal neemt nog af. Van de bedrijven met meer dan 1.000 varkens is circa eenderde financieel gezond (De Schutter, 2007). Grootschalige bedrijven kunnen minder eenvoudig stoppen vanwege sociale en financiële verplichtingen.

Tabel 2.2 Bedrijfsstructuur in de Hongaarse varkenssector 2003-2005

Aantal varkens per bedrijf	Aantal bedrijven		Aantal varkens	
	2005	ten opzichte van 2003 (%)	2005	ten opzichte van 2003 (%)
1-9	285.797	-27	693.564	-37
10-49	27.992	-28	495.768	-33
50-99	1.597	-25	108.688	-31
100-199	439	-38	58.996	-42
200-399	163	-41	49.785	-39
400-999	156	-6	99.184	-11
1.000-1.999	75	-6	103.630	-10
2.000-4.999	103	-19	324.482	-20
>5.000	149	-10	1.919.150	-9
Totaal	316.471	-27	3.853.247	-22

Bron: KSH (2004, 2006).

De Hongaarse varkenshouderij bestaat voor 95% uit gesloten bedrijven. Specialisatie is sinds 2003 toegenomen, omdat varkenshouders uit financiële nood zeugen hebben geslacht. Daarnaast hebben sommige (grote) bedrijven 3-fasensysteem waardoor gespecialiseerd bedrijfsmanagement per locatie kan worden toegepast.

Het merendeel van de varkensbedrijven is een rechtspersoon en mag geen eigen grond bezitten. Veel bedrijven pachten grond, maar zijn niet zelfvoorzienend in voervoorziening. Alleen grote graancoöperaties - waarbij landeigenaren zich hebben verenigd in een coöperatie met zelfstandig bestuur - hebben grond. De meeste van deze 'landgoederen' hebben ook varkens om de granen beter te verwaarden bij lage graanprijzen.

De varkenshouderij is momenteel verspreid over heel Hongarije. Verwacht wordt dat het zwaartepunt van de varkensproductie zal verschuiven naar de graangebieden in het oosten en zuiden waar de voervoorziening en de mestafzet gemakkelijker is dan in andere regio's. Hongarije kende in 2007 een lage ziektedruk. De varkens op microbedrijven vormen wel een risico voor de verspreiding van dierziektes.

2.4.3 Productiviteit en economie

Kenmerkend voor de traditionele Hongaarse bedrijven zijn de lage biggenproductie van de zeugen, een ongunstige voerconversie en een hoge arbeidsinzet per dier. Een gemoderniseerd of nieuw Hongaars bedrijf met eigen grondstoffenteelt heeft 10-15% lagere voerkosten door goedkoop graan (mits aangekocht bij de oogst) ten opzichte van een bedrijf in Nederland, lagere arbeidskosten en iets lagere bouwkosten. Hongarije heeft geen systeem van productierechten. Dierenwelzijn speelt geen rol van betekenis. De Europese regelgeving legt veehouderijbedrijven hierin geen feitelijke beperkingen op. Een aantal zeugenbedrijven is overgegaan op zeugen in (kleine) groepen.

Varkensbedrijven met grond (gekocht of gepacht) hebben een beter toekomstperspectief dan varkensbedrijven zonder grond, vanwege de voerkostenvoordelen die verbonden zijn aan de teelt van eigen graan, de gewaarborgde mestafzet, en de EU-hectarepremies. Daarnaast is er ook met de opslag van granen en mais geld te verdienen.

Premies voor toekomstige leveringen van maïs aan biobrandstofproducenten zullen de prijs van tarwe en gerst opdrijven en het Hongaarse voerkostenvoordeel verkleinen. Door de restproducten uit de bio-energieproductie te gebruiken kan dit worden beperkt. Het is echter onduidelijk wat daarvan de consequenties zijn voor de varkensvleeskwaliteit (Gaál, 2007).

Personeel met vakmanschap in de varkenshouderij is schaars (De Schutter, 2007). Er vindt weinig gegevensuitwisseling plaats: varkenshouders hebben nauwelijks gegevens die als benchmark kunnen worden gebruikt, contacten tussen varkenshouders ontbreken, tussen slachterijen en varkenshouders is sprake van een losse relatie en bovendien zijn veel bedrijven niet geneigd informatie vrij te delen. Bedrijven maken weinig gebruik van moderne genetica, omdat deze dieren voor veel varkenshouders te duur zijn in aanschaf. Dit kan vooral in de vermeerdering een relatieve kostprijsachterstand geven ten opzichte van hoogproductieve bedrijven in West-Europa. Voor Hongaarse bedrijven kan het daardoor aantrekkelijker zijn om geïmporteerde West-Europese biggen te mesten dan om te werken met biggen van lokale

oorsprong. Met de huidige gesloten bedrijfsstructuur en sterke focus op bedrijfshygiëne vindt dit nauwelijks plaats.

De kostprijs op de moderne Hongaarse varkensbedrijven is door het Hongaarse AKI berekend op HUF 256 per kg levend gewicht (€ 1,22 per kg slachtgewicht) in 2006 (De Schutter, 2007). Voor een varkensbedrijf in Hongarije met Nederlands management zijn de productiekosten in het jaar 2006 berekend op € 1,05 per kg slachtgewicht exclusief btw, tegen € 1,11 per kg in Nederland (zie verder 6.2).¹

De gemiddelde opbrengstprijs steeg in de jaren 2003 tot 2006 van HUF 228 tot HUF 292 per kg levend gewicht (€ 1,15 - € 1,41 per kg geslacht gewicht) en daalde in het voorjaar van 2007 tot een niveau van HUF 252 per kg levend (€ 1,27 per kg slachtgewicht) (tabel B1.8 in bijlage 1).

2.4.4 Investerings

Het bouwen van een compleet nieuw bedrijf vereist het aanvragen van meerdere vergunningen. Dit kan een lange tijd in beslag nemen. De duur van de vergunningverlening kan beperkt worden door een voormalig varkens- of pluimveebedrijf te kopen en dit te renoveren.

Mochten er vanuit de EU beperkingen opgelegd worden voor transporttijd van varkens, hebben biggenproducenten in Hongarije die biggen willen exporteren naar Oekraïne en Rusland, voordeel boven producenten in Nederland.

2.5 Veevoerindustrie

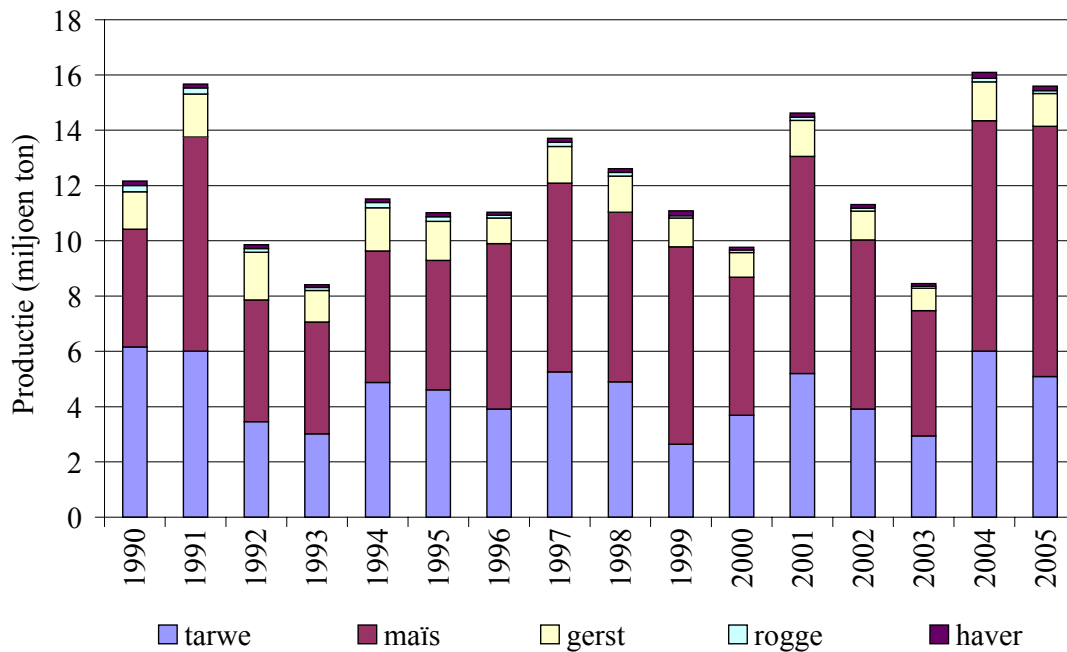
2.5.1 Grond, teelten en productiviteit

Hongarije heeft vruchtbare grond en veel (milieu)ruimte. De graanproductie is wel sterk afhankelijk van het weer en schommelde van 1990 tot 2005 tussen 8 miljoen en 16 miljoen ton per jaar (figuur 2.7).

Het land heeft de potentie om jaarlijks 16 miljoen ton graan te produceren (Gaál, 2007). Met 2 miljoen ton gebruikt voor humane consumptie, 1 miljoen ton voor industrieel gebruik en zaaizaad en 5 miljoen ton voor veevoer is de jaarlijkse graanbehoefte 8 miljoen ton. Bij een productie van 16 miljoen ton is er dus 8 miljoen ton graanoverschot mogelijk. Door de slechte infra-

¹ De berekeningsmethodiek is niet geheel vergelijkbaar met de door De Schutter gegeven kostprijs van HUF 256.

structuur kan in goede jaren niet het gehele graanoverschot worden geëxporteerd. Naast verwaarding van granen, zijn het herstel van dierlijke sectoren en de ontwikkeling van biobrandstoffen tot kernpunt in het landbouwbeleid geworden. Ontwikkelingen op het gebied van biobrandstoffen drijven de prijs van granen en maïs op. Hongarije telde in 2006 twee middelgrote bioethanolfabrieken en twee kleine biodieselfabrieken met plannen voor grote productie-eenheden (NHRDP, 2007). Premies voor toekomstige leveringen van maïs aan biobrandstofproducenten zullen de prijs van tarwe en gerst opdrijven.

Figuur 2.7 Graanproductie in Hongarije 1990 - 2005 (miljoen ton per jaar)
Bron: KSH (2007).

Door de afwezigheid van zeehavens en de gebrekkige infrastructuur heeft Hongarije uitgebreide graanvoorraden aangelegd. Zo ligt 95% van de EU-interventievoorraad(capaciteit) voor maïs in Hongarije. Hongarije heeft dan ook profijt van het Europese interventiebeleid voor granen.

2.5.2 Veevoerproductie

In 2006 produceerde Hongarije 4.456 kton diervoeder, waarvan 2.039 kton varkensvoer, 1.683 kton pluimveevoer, 552 kton rundveevoer en 182 kton overige voersoorten (FEFAC, 2007). Mengvoerbedrijven produceren premixen en compleet mengvoer.

Ongeveer 80% van de varkens wordt gevoerd met zelfgemengd voer, waarvoor alleen premixen of concentraten worden aangeschaft (Wekerle, 2006). Bedrijven pachten grond voor graanvoorziening of hebben een contract voor graanleveranties tegen mestleveranties. In beide gevallen wordt graan direct na de oogst door de varkenshouder opgeslagen, waardoor voerkosten significant lager zijn dan bij gebruik van compleet voer. Compleet mengvoer wordt vooral door grote veehouderijbedrijven gekocht. Deze werken vaak met meer dan één voerleverancier tegelijk om de laagste prijs te verkrijgen.

De marges in de mengvoerindustrie zijn relatief hoog. De prijzen van compleet mengvoer in Hongarije zijn vergelijkbaar met die in Nederland, maar lagen in 2006 iets hoger (Fierkens, persoonlijke communicatie, 2007). De kwaliteit van het voer van Hongaarse voerleveranciers is wisselend en de samenstelling kan afwijken van de afgesproken samenstelling. Veehouderijbedrijven hebben dan ook de voorkeur voor 'buitenlandse' voer- en premixleveranciers. Meerdere buitenlandse bedrijven zijn actief op de Hongaarse mengvoermarkt, zoals Provimi (Agrokomplex, marktleider), Nutreco (Trouw) en Cehave-Landbouwbelang (Kabai Tap). De import van grondstoffen in Hongarije zoals soja wordt bemoeilijkt door de afwezigheid van een zeehaven.

2.6 Overige toelevering

Toeleverende bedrijven zoals fokkerijorganisaties, stallenbouwers, leveranciers van stalrichting en kennis worden geconfronteerd met een kleiner wordende varkenssector. De kritische ondergrens is voor een aantal toeleverende en verwerkende activiteiten inmiddels overschreden.

2.6.1 Fokkerij

In 2007 waren ongeveer 35.000 opfokzeugen nodig in de vermeerdering (De Schutter, 2007). De belangrijkste spelers zijn:

- Hungapig: 17% van de opfokzeugen, Hongaarse marktleider in berenverkoop, gebruikt 'oude' lijnen uit Duitsland;
- ISV: 17% van de opfokzeugen, Hongaars, tweede qua omvang in berenverkoop, gebruikt traditionele Kahyb-lijnen;
- Topigs: 60% van de opfokzeugen, Nederlands, opfokzeugen op contract, wil in Hongarije een regionaal centrum maken om de Midden- en Oost-Europese regio te bedienen;
- Seghers: 6% van de opfokzeugen, Belgisch.

PIC was eerder ook actief in de Hongaarse markt, maar heeft de activiteiten verschoven naar Roemenië. Door subsidies kunnen verlieslijdende Hongaarse fokkerijorganisaties toch actief blijven.

KI-stations zijn moeilijk rendabel te maken vanwege grote geografische spreiding van bedrijven. Fokkerijorganisaties verkopen beren aan gesloten bedrijven, die bedrijfs-KI toepassen.

Hongaarse varkenshouders kiezen nauwelijks voor moderne genetica, omdat de kosten van het gebruik van traditionele fokberen en eigen KI circa driekwart bedragen van de kosten bij gebruik van moderne genetica. Deze extra kosten worden door een gemiddelde Hongaarse varkenshouder moeilijk terugverdiend, ook omdat er nauwelijks uitbetaald wordt op vleeskwaliteit.

2.6.2 Stalinrichting

De huisvesting in de Hongaarse varkenshouderij is sterk verouderd. Ongeveer 80% van de stallen is gebouwd in de jaren zeventig en sindsdien niet gerenoveerd. De helft van de varkens wordt op stro gehouden en gevoerd op de vloer. Het gevolg is een hoge ziektedruk en veel sterfte. Modernisering van de huisvesting is een eerste vereiste om overige investeringen in management en genetica te laten renderen. De belangrijkste speler op het gebied van stalinrichting is Big Dutchman.

Er is in 2007 een subsidieregeling opengesteld voor de renovatie van zeugen-, opfokvarkens- en vleesvarkensstallen en voor introductie van klimaat- en voedersystemen. Doordat de relatief kleine en afnemende sector in een moeilijke financiële positie verkeert geven veel buitenlandse leveranciers geen prioriteit meer aan de Hongaarse markt. Hierdoor is er voor investeerders weinig kennis, informatie en concurrentie tussen aanbieders.

3. De varkenskolom in Roemenië

Roemenië is bezig met een inhaalslag op het gebied van levensstandaard, schaalvergroting, ketenontwikkeling en kwaliteitsstandaarden. De vleesindustrie kent grote spelers, die nog in ontwikkeling zijn. De industrie is deels afhankelijk van import. De varkenssector biedt plaats aan gezinsbedrijven, mits het dierziekerisico wordt beperkt. Als gevolg van varkenspestuitbraken mag Roemenië momenteel geen vlees exporteren. Qua veevoer heeft Roemenië voldoende eigen voorziening en gunstige toegang tot de zeehaven. Mengvoerproductie staat in de kinderschoenen.

3.1 Algemeen

3.1.1 Land en bevolking

Roemenië grenst aan de Zwarte Zee, Oekraïne, Moldavië, Hongarije, Servië en Bulgarije (figuur 3.1). Het land heeft via de havenstad Constanța toegang tot de Zwarte Zee. De hoofdstad is Boekarest. Roemenië heeft een oppervlakte van 238.000 km² en 21,7 miljoen inwoners in het jaar 2007. Tot 2020 krimpt het aantal inwoners in Roemenië met naar verwachting 0,37% per jaar (Euromonitor, 2007). Meer dan 40% van de bevolking leeft op het platteland. Roemenië heeft een landklimaat met een gemiddelde temperatuur in Boekarest in de winter van -3°C en in de zomer van 23°C. De aanwezigheid van de Karpaten zorgt voor diversiteit in landschappen en regionale klimaatverschillen. De gemiddelde neerslag is 637 mm per jaar.

3.1.2 Politiek

Na de executie van Ceausescu in 1989 werden in 1992 voor het eerst in Roemenië vrije verkiezingen gehouden. Tot 1996 beheersten de voormalige communisten de regering. Sindsdien volgt Roemenië een prowesterse koers. Roemenië is lid van de WTO en de VN en is per 2007 toegetreden tot de EU. Het land is nog in het proces van implementatie van de EU-regelgeving. Volgens Petrescu (persoonlijke communicatie, 2007) wordt EU-wetgeving letter-

lijk overgenomen, zonder dat het op de Roemeense situatie wordt toegespitst. Ook worden wetsteksten niet verspreid. Tijdens de toetredingsonderhandelingen zijn overgangsmaatregelen bedongen ten aanzien van het vrije verkeer van werknemers, de aankoop van grond, het wegvervoer en de milieu- en landbouw-wetgeving (EVD, 2007d). Het land moet van de EU nog extra stappen zetten voor de uitvoering van directe betalingen en het systeem om dode dieren en slachtafvallen in te zamelen en te verwerken. Het heeft een overgangsperiode gekregen voor de aanpassing van slachterijen en vleesverwerkende industrie aan de EU-eisen. Vlees uit nog niet aangepaste bedrijven mag niet naar andere lidstaten geëxporteerd worden (USDOS, 2005).

Figuur 3.1 Roemenië

Bron: WFB (2007).

Roemenië stond in 2006 op een 84e plaats van minst corrupte landen op de corruptieperceptieindex (TI, 2006a), achter Hongarije (41e), maar voor Oekraïne (99e) en Rusland (121e). Roemenië heeft stevig ingezet op bestrijding van corruptie (TI, 2006b). Eind 2006 gaf de EU aan dat er aanzienlijke stappen gezet zijn in de bestrijding van corruptie, zowel in de vorm van ver-

beterde wetgeving en vervolging als via een publiekscampagne (EU, 2006). Ook de hervorming van het systeem van rechtsspraak is op de goede weg. Wel heeft de Europese Commissie Roemenië bedreigd met een korting van 25% op het uit te betalen steunbedrag van € 443 mld. voor directe inkomenssteun aan boeren en marktondersteunende maatregelen, vanwege onvoldoende sturing aan de controle van subsidiebetalingen en perceelsidentificatie.

3.1.3 Economie

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) in 2006 bedroeg USD 202 miljard (40% van het niveau in Nederland). In 2006 groeide het BBP in reële termen met 7,7% (bijlage 1). Overigens wordt geschat dat 40 tot 50% van het BBP in het grijze circuit wordt verdiend (EVD, 2007a). De inflatie van 17,8% in 2002 is gedaald tot 6,8% in 2006 (WFB, 2007). De Roemeense economie is versterkt door buitenlandse investeringen (eind 2004 bedroeg de totale buitenlandse investering € 4 miljard). De officiële werkloosheid in Roemenië schommelde de laatste jaren tussen 7 en 8% (Euromonitor, 2007). Arbeidsparticipatie van vrouwen in Roemenië ligt op 48,1% (tegen 30% in Nederland) (EIRO, 2005). De btw in Roemenië bedraagt 19%. De flat-rate inkomsten- en vennootschapsbelasting is 16%. Er zijn gunstige uitzonderingsmogelijkheden voor onder andere het MKB. Met de toetreding tot de EU zijn maatregelen zoals corruptiebestrijding en revaluatie van de nationale munt ingezet om de economie te versterken.

Banken en financiering

De lokale munt in Roemenië is de nieuwe Lei (RON) met een koers van RON 3,22 per € (stand augustus 2007). De Roemeense overheid revalueerde in juli 2005 de nationale munt, door 10.000 oude Lei (ROL) gelijk te stellen aan 1 nieuwe Lei (RON). In Roemenië zijn 40 banken actief. De grootste, de Romanian Commercial Bank, is nog in staatshanden, maar wordt binnenkort geprivatiseerd. De tweede bank is de Romanian Bank for Development met 13% marktaandeel, gevolgd door de Raiffeisen Bank met 9,2% marktaandeel. Sinds 2005 mogen buitenlanders een bankrekening openen in RON (USDOS, 2005). Om de hoge inflatie te beperken mochten Roemeense banken minder snel leningen uitgeven, waardoor kleine en middelgrote bedrijven minder mogelijkheden kregen voor leningen. Er kwamen geen gunstige kredieten meer beschikbaar voor seizoensleningen in de landbouw (USDOS, 2005).

Arbeid en inkomen

Een werkdag telt wettelijk 8 uur, uitgezonderd in de sectoren (mijn)bouw, handel en landbouw (EIRO, 2006). Het nettominimumloon bedroeg RON 280 per maand in 2004, RON 310 per maand in 2005 en RON 330 (€ 90) per maand in 2006. Het gemiddelde jaarinkomen in Roemenië in 2003 bedroeg € 1.882. Het gemiddelde inkomen van werknemers in de landbouw bedroeg 78% hiervan, ofwel € 1.470 (INS, 2005). Inkomsten uit het grijze circuit bedragen volgens schattingen 40 tot 50% van het bruto nationaal product (EVD, 2007a). De reële lonen zullen in 2007 stijgen met 10%, daarna afzwakkend naar jaarlijks 4% in de volgende jaren (EVD, 2007a). Van de bevolking leeft 25% onder de armoedegrens. In Trans-Sylvanië, Noordwestelijk van de Karpaten, is meer welstand dan Zuidoostelijk van de bergketen (uitgezonderd Boekarest). De koopkracht in Roemenië ligt in 2007 op 29% van die in Nederland en blijft achter bij die van de andere drie onderzochte landen.

Ongeveer de helft van het beschikbare inkomen (52,1% in 2001 en 46,4% in 2004) wordt besteed aan voedingsmiddelen inclusief niet-alcoholische dranken (INS, 2005). De helft van het inkomen betreft werkelijke uitgaven en de andere helft is de waarde van levensmiddelen uit eigen productie. Vooral op het platteland wordt veel eigen voedsel verbouwd en weinig aangekocht.

Een werknemer betaalt 16% inkomstenbelasting en 17% sociale lasten, een werkgever betaalt 30,5% van het brutosalaris aan premies. Buitenlanders die meer dan 183 dagen per jaar in Roemenië verblijven, vallen ook onder de Roemeense inkomstenbelasting (EVD, 2007d).

Er zijn veel relatief laaggeschoolde arbeiders (Leat en Fraser, 2003) en er is een tekort aan op de vrije markt ingestelde managers en aan commerciële mensen. Omdat veel Roemenen een vak hebben geleerd (USDOS, 2005), zijn lokale arbeiders redelijk eenvoudig bij te scholen zodat ze goed overweg kunnen met nieuwe technologieën en kwaliteitseisen.

Roemenië heeft vier vakbonden en twee werkgeversorganisaties (EIRO, 2005). Vooral in grote en middelgrote ondernemingen zijn de vakbonden invloedrijk. In 2007 is 55 tot 60% van de werknemers aangesloten bij een vakbond. Er is een trend naar meer individuele contracten in plaats van collectieve arbeidsovereenkomsten (EVD, 2007d). Het ontslagrecht is nog vrij beschermend voor werknemers, maar de beginnende markteconomie leidt wel tot stappen naar meer flexibiliteit (USDOS, 2005).

Infrastructuur

Van het Roemeense wegennet is maar een kwart goed begaanbaar en slechts een beperkt traject is snelweg. Dit is een belemmering voor de economische ontwikkeling. Met EU-financiering wordt er wel gewerkt aan verbetering. Ongeveer 60% van de internationale handel gaat via de zeehaven Constanța aan de Zwarte Zee. Er zijn plannen om de haven te moderniseren met hulp van EU-gelden (Exterkate, 2007).

3.1.4 Rol van de landbouw

De landbouw is voor de Roemeense werkgelegenheid van groot belang en zorgde in 2006 voor 31,6% van de werkgelegenheid en 10,1% van de BBP (Euromonitor, 2005b). Van de cultuurgrond wordt 60% gebruikt als akkerland, 25% als weidegrond en de rest als hooiland, wijngaard en boomgaard (Willems, 2007). In 2004 werd 71% van het akkerland gebruikt voor granen en 13% voor oliezaden en suikerbieten. Belangrijke landbouwproducten zijn tarwe, maïs, gerst, suikerbieten, zonnebloemen, aardappelen, druiven, eieren en schapen.

Tabel 3.1 Bedrijfsvormen, aantal bedrijven en gemiddeld areaal per bedrijf (ha) in 2003

Bedrijfsvorm	Aantal bedrijven	Gemiddeld areaal (ha)
Particuliere bedrijven	4.460.000	1,7
Private ondernemingen	8.400	374
Staatsbedrijven	5.700	504
Producentenassociaties	87	27
Overige	8.500	24
Totaal	4.482.687	3,1

Bron: EIRO (2005).

Anno 2007 kent de landbouwstructuur een tweedeling in grootschalige en kleinschalige productie. Er waren in 2003 ongeveer 4,5 miljoen landbouwbedrijven met een gemiddeld areaal van 3,1 ha (tabel 3.1), waarvan ruim 3,4 miljoen microbedrijven, 1,0 miljoen semicommerciële kleinschalige bedrijven en 0,1 miljoen commerciële bedrijven. De microbedrijven bezitten gezamenlijk 38% van het areaal (EIRO, 2005). Ze hebben nauwelijks andere bronnen van inkomsten en produceren voor eigen consumptie en ruilhandel (EC, 2002). De kleinschalige particuliere bedrijven bezitten gezamenlijk 31% van het areaal (EIRO, 2005). Deze bedrijven produceren evenals microbedrijven

voor de eigen voorziening, maar daarnaast ook voor de lokale markt. De commerciële bedrijven bezitten gezamenlijk de overige 31% areaal (EIRO, 2005). Het aantal grote bedrijven bedraagt 23.000. Dit zijn staatsbedrijven, private ondernemingen en collectieven, waarvan een deel overigens leeg staat. Een van de belangrijkste private ondernemingen in de varkenssector is het Amerikaanse Smithfield met een integratie in westelijk Roemenië (figuur 3.2).

Roemenië moet voor Smithfield het centrum van de Europese strategie worden. Door de lage kosten voor arbeid, veevoer, gebouwen en grond, in combinatie met Europese merken en Amerikaanse kennis ziet het bedrijf voordelen in Roemenië tegenover West-Europa (Kohlmüller, 2006). In 2004 kocht Smithfield 80% van de aandelen van het voormalige staatsbedrijf Comtim Timișoara. Gebruik makend van de bestaande ketenstructuur had Smithfield in 2007 al een integratie opgezet met eigen fokkerij, vermeerdering en productie van vleesvarkens. Naast contracten met lokale boeren heeft het bedrijf 33 varkensbedrijven in West-Roemenië, waarvan 25 bedrijven in de regio Timis, 7 in regio Arad en 1 in de regio Bihor. In totaal heeft het bedrijf 486.000 varkens. Verder produceert Smithfield zelf veevoer met deels eigen grondstoffen en heeft het een eigen slacht- en verwerkingslocatie. In totaal wil Smithfield tot 2010 voor USD 850 miljoen investeren in de varkensproductie in Roemenië.

De komst van Smithfield naar Roemenië is niet onomstreden. Zo is door de gemeenteraad van Timișoara vanwege milieugevolgen het oorspronkelijke geplande aantal van 4 miljoen varkens op 250 varkensbedrijven rond Timișoara beperkt tot 1 miljoen varkens op maximaal 100 bedrijven (Apostol, 2006). Verder kreeg Smithfield in augustus 2007 te maken met uitbraken van varkenspest op bedrijven in een regio die vrij werd verondersteld van varkenspest. Bovendien was dat de eerste uitbraak op een commercieel varkensbedrijf. Uit onderzoek bleek dat een deel van de bedrijven produceerde zonder de juiste sanitair-veterinaire en milieu- en arbeidsvergunningen. Hierdoor kreeg Smithfield veel negatieve berichten in de pers.

Als Smithfield de integratie goed draaiende krijgt, zal het vers vlees kunnen afzetten naar regio's binnen en buiten Roemenië (afgezien van de huidige grenssluiting door varkenspest). Het blijkt echter nog niet zo eenvoudig om de locatievoordelen om te zetten in feitelijke winst.

Figuur 3.2 Smithfield in Roemenië

De landbouw speelt een grote rol in het maatschappelijke leven op het platteland, mede omdat de eigen productie voor een groot deel van de bevolking de enige manier van overleven is.

Een groot deel van microbedrijven en kleinschalige bedrijven blijft ook na de pensioengerechtigde leeftijd van de eigenaar voortbestaan, bij gebrek aan sociale voorzieningen.

De economische effectiviteit van de landbouw is anno 2007 lager dan in de andere onderzochte landen. Dit komt ten eerste doordat de Roemeense agrarische sector meer dan de andere onderzochte landen bulkproducten produceert met weinig toegevoegde waarde (EVD, 2007d). Ten tweede is de agrarische infrastructuur slecht. Slechts de helft van de boeren heeft toegang tot de openbare weg, 10% tot stromend water en 90% heeft geen opleiding. Ten derde heeft de privatisering van de landbouw geleid tot een gefragmenteerde landbouwstructuur met slecht verkavelde percelen (EC, 2002). Bij optimale efficiëntie heeft Roemenië de potentie om de hoeveelheid voedsel te produceren, die drie keer de eigen bevolking kan voeden (Turtoi, 2006). Vooral het zuiden van Roemenië is zeer geschikt voor varkensproductie. In deze regio wordt veel graan verbouwd, de zeer goede landbouwgrond is goedkoop en het ligt geografisch gunstig aan de Donau, dicht bij Boekarest en dicht bij de haven Constanța (Exterkate, 2007).

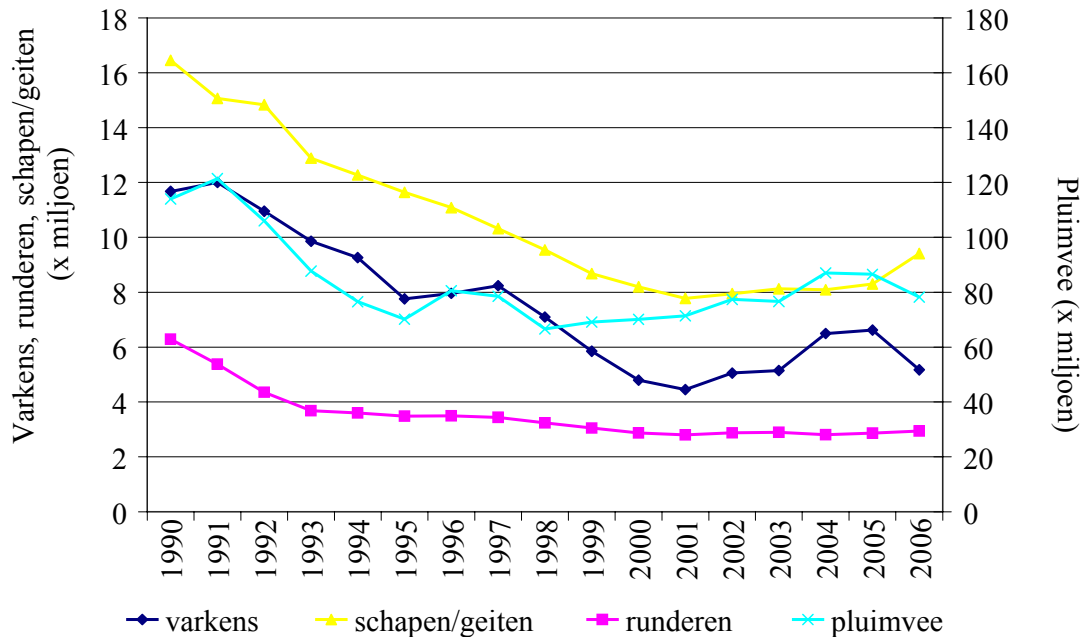
De Roemeense overheid heeft plannen om de structuur, productiviteit en kwaliteit van de landbouw te verbeteren via gunstige leningen aan boeren en een pensioenplan dat is bedoeld om grond vrij te maken voor structuurverbetering van de landbouw. Met het EU-lidmaatschap heeft Roemenië toegang tot EU-subsidies. Tot 2007 ontving het land € 1 miljard uit de EU-programma's Phare, Ispa en Sapard. Sapard heeft een sleutelfunctie in de ontwikkeling van de Roemeense landbouw, met subsidies tot 50% van het investeringsbedrag. Overigens zijn deze grotendeels onbenut gebleven omdat veel boeren de 50% eigen inbreng niet kunnen opbrengen. Roemenië heeft in principe voor de periode 2007-2013 in totaal ruim 12 miljard euro aan GLB-fondsen toegewezen gekregen, waarvan 4,3 miljard euro voor directe inkomenssteun en programma's voor marktondersteuning (eerste pijler van het GLB) en 8 miljard euro voor plattelandsontwikkeling (tweede pijler van het GLB).

Veehouderij

In de periode van 1990 tot 2004 is de veestapel gehalveerd. Het aantal varkens daalde van 12 miljoen stuks in 1990 tot 4 miljoen stuks in 2001, waarna het aantal weer toenam tot 6 miljoen (figuur 3.3). In 2006 en 2007 bedraagt het aantal varkens circa 5,1 miljoen.

Het aantal stuks pluimvee halveerde van 1990 (115 miljoen) tot 1998 (65 miljoen), waarna het aantal weer geleidelijk steeg richting 90 miljoen stuks in

2004; in 2006 waren er circa 80 miljoen stuks pluimvee, waarvan 44 miljoen leghennen. Het aantal runderen halveerde van 1990 (6 miljoen) tot 2001 (3 miljoen) en bleef tot 2006 op dit niveau. Het aantal schapen/geiten halveerde van 1990 (16 miljoen) tot 2001 (minder dan 8 miljoen) en steeg daarna tot meer dan 9 miljoen stuks in 2006.

Figuur 3.3 Dieraantallen in Roemenië 1990-2006 (miljoen) (2006 voorlopige data)
Bron: INS (2005) en Brouwer (persoonlijke communicatie, 2007).

3.1.5 Rol van de overheid

Na jarenlange stilstand in de ontwikkeling van de landbouw heeft de Roemeense overheid nu plannen om de structuur, productiviteit en kwaliteit daarvan te verbeteren. Naast subsidieregelingen vanuit de EU zijn de volgende ondersteunende maatregelen van kracht vanuit de Roemeense overheid:

- leningen voor een looptijd van 5 jaar tegen een lage rente en een 2 jaar uitgestelde betaling voor 5.000 boeren;
- pensioenplan voor boeren, waarbij ze tot hun levenseinde een beperkte jaarlijkse uitkering krijgen bij verkoop of verhuur van hun grond. Met deze regeling wordt zowel voorzien in sociale voorzieningen op het plat-

- teland, als grond vrijgemaakt voor structuurverbetering. Overigens schijnen deze bedragen te laag te zijn om van te kunnen leven en is de verwachting dat er nauwelijks boeren aan mee doen;
- speciale fiscale en economische maatregelen voor het midden- en kleinbedrijf;
 - fiscale voordelen voor bedrijven in 32 achtergestelde gebieden en in industriële parken (EVD, 2005b).

In de varkenshouderij was er voor toetreding tot de EU een directe subsidie in de vorm van een bijdrage van € 65 voor de aanschaf van fokzeugen en een directe steun van € 0,23 per kg (levend) slachtgewicht (Kohlmüller, 2006). Bij de toetreding tot de EU werd deze steun stopgezet.

Grondpolitiek

Roemenië is het enige van de vier onderzochte landen waar buitenlanders grond kunnen kopen, mits men woonachtig is in Roemenië. Niet-Roemenen die in het buitenland wonen kunnen grond verwerven vanaf 2012 (landbouwgrond vanaf 2014), of per direct door middel van een Roemeense rechtspersoon met 100% buitenlands kapitaal. De grondprijs is afhankelijk van regio, ligging en kavelgrootte en zal naar verwachting de komende vijf jaar sterk oplopen (EVD, 2007e). Bezit van gebouwen is niet verboden voor buitenlanders (EVD, 2007d).

Vergunningen

Voor het houden van vee zijn milieu-, diergezondheids- en arbeidsvergunningen nodig. Roemenië heeft te maken met forse milieuproblemen door een inadequate afvalverwerking, onvoldoende waterzuivering en afvloeiing van nitraat uit de landbouw. Er zijn met de EU diverse overgangstermijnen afgesproken om deze problemen aan te pakken.

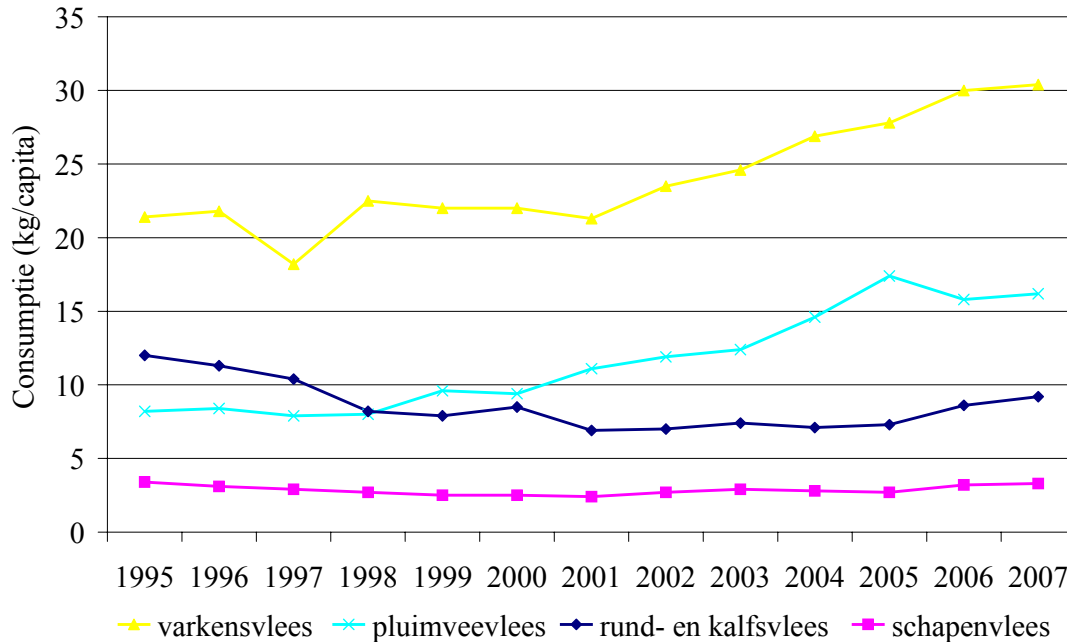
Het beleid inzake diergezondheid en voedselveiligheids wordt behartigd door de veterinaire en voedselveiligheidsautoriteit ANSVSA. Deze dienst wordt gecoördineerd door het landbouwministerie, maar staat onder direct gezag van de minister-president, wat het belang aangeeft dat de Roemeense overheid stelt in dit onderwerp. Zeker voor buitenlandse bedrijven is het belangrijk om de vergunningen op orde te hebben. Belangrijk is goede contacten te hebben met de lokale autoriteiten (burgemeester, prefect, lokale/regionale vertegenwoordigers van het Roemeense ministerie van Landbouw en Plattelandsontwikkeling en van veterinaire en milieu-inspectiediensten enzovoort).

Roemenië werkt momenteel gestaag aan implementatie van EU-beleid, waaronder ten aanzien van dierenwelzijn en milieu. Deze onderwerpen hebben wel aandacht maar geen prioriteit. In 2008 gaat er een EU-phare-Twinning project lopen met het oog op verdere verbetering van dierenwelzijn (Brouwer, persoonlijke communicatie, 2007).

3.2 Consumptie en retail

3.2.1 Consumptie

De consumptie van vlees was redelijk stabiel van 1995 tot 2001 tussen 42 en 45 kg per persoon per jaar (figuur 3.4). Daarna is de consumptie gegroeid tot 59 kg in 2007, vooral door het toegenomen gemiddelde inkomen. Van de consumptie is ongeveer de helft varkensvlees, met 21 kg per persoon per jaar vóór 2001 en 30 kg in 2007. De consumptie van pluimveevlees steeg geleidelijk van 8 kg per persoon in 1995 tot 17 kg in 2005. Door de AI-crisis stagneerde de groei en daalde de consumptie tot 16 kg in 2007. De consumptie van rundvlees daalde van 12 kg per persoon in 1995 tot 7 kg in 2001, waarna deze steeg tot 9 kg in 2007. De consumptie van schapenvlees schommelde van 1995 tot 2007 tussen 3 en 4 kg per persoon per jaar. Overigens worden ook nog slachtbijproducten gegeten, in 2006 ongeveer 4 kg per persoon (Garner, 2006). In 2007 lag de Roemeense vleesconsumptie 20 kg per persoon lager dan gemiddeld in de EU-25 en de varkensvleesconsumptie op circa tweederde van het gemiddelde in de EU-25 (FAO, 2007).

Figuur 3.4 Vleesconsumptie in Roemenië (kg/hoofd per jaar) 1995-2007
Bron: GMC (2006).

Gegeven het inkomensniveau is vlees voor veel Roemenen een luxe. Een groot deel van de varkensvleesconsumptie is in de vorm van gerookte worst (Garnier, 2006). Varkensvlees wordt verkocht op gelijk prijsniveau als rundvlees. Consumptie van varkensvlees vertoont een seizoenspatroon met pieken in mei-juni en september-oktober (USDOS, 2005). Voor Roemenië is een vraagelasticiteit van varkensvlees van het inkomen berekend van 0,35, zodat bij stijging van het inkomen met 1%, de varkensvleesconsumptie stijgt met 0,35%. De varkensvleesconsumptie zal naar verwachting stijgen tot 33 kg per persoon in 2015 (FAPRI, 2007a, 2007b).

3.2.2 Retail

In 2005 waren in Roemenië 17 grote retailers actief, waarbij de top-5 een marktaandeel van 14,9% had. Metro was de grootste met een omzet in 2005 van € 1,24 miljard, gevolgd door Rewe (€ 660 miljoen), Carrefour (€ 435 miljoen) en Cora-Louis Delhaize (€ 187 miljoen) (Baas et al., 2007). In 2004 en 2005 kende de retail een omzetgroei van 60%.

Roemenië stond in 2006 op de 22e plaats in de ranglijst van voor retail meest interessante investeringslanden, vergelijkbaar met Hongarije (23e), maar ruim achter Rusland (2e) en Oekraïne (4e) (AT Kearny, 2006). De markt is nog niet verzadigd voor retailers en het investeringsrisico is vergelijkbaar met Rusland en Oekraïne. De aantrekkelijkheid van de markt is overigens beperkt. Het Roemeense persbureau Rompres meldde in april 2007 dat er in de komende zeven jaar nog 350 hypermarkten en discountwinkels bij komen. Dit betekent een aantrekkende arbeidsmarkt, maar ook gebrek aan bekwaam personeel en stijgende grondprijzen op de goede verkooplocaties. Mogelijk zijn er kansen voor logistieke dienstverleners om distributieketens op te zetten voor de retail in Roemenië (EVD, 2007b).

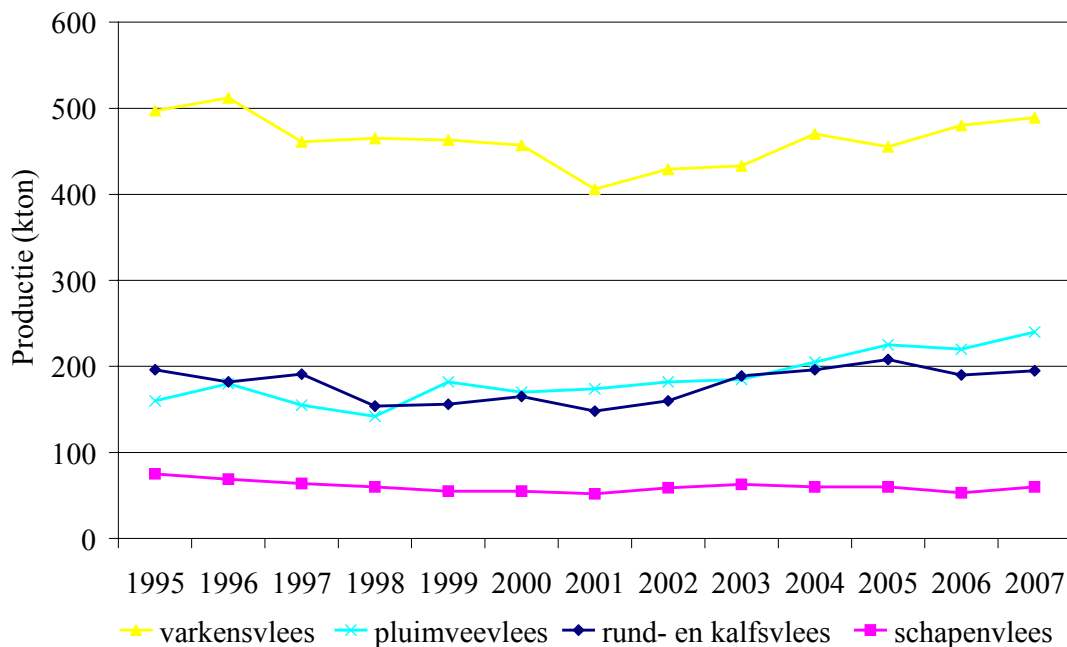
Vlees is in Roemenië 40% goedkoper dan gemiddeld in de EU-27 en is bovendien ten opzichte van het algemene prijsniveau van levensmiddelen nog eens extra laag geprijsd (Eurostat, 2007). Rundvlees heeft anno 2007 een even hoge prijs als varkensvlees. De retail oefent flinke prijsdruk uit op de voorliggende schakels in de keten (Visan, persoonlijke communicatie, 2007).

In Roemenië is vooral in de grotere steden een groeiende belangstelling voor gezondere voeding, zoals biologische producten, maaltijdvervangers en light producten (EVD, 2007d). Het is echter de vraag of dit bij de verwachte inkomensniveaus in de nabije toekomst meer dan een marktniche zal zijn. Retailers hanteren het beleid om zoveel mogelijk Roemeense producten in de winkel te hebben. Door gebrek aan kwaliteit en kwantiteit van Roemeense producten worden veel versproducten geïmporteerd (EVD, 2007c).

3.3 Vleesindustrie

3.3.1 Productie

Jaarlijks worden er circa 6 miljoen slachtvarkens geproduceerd (GMC, 2006), waarvan 1 miljoen op industriële bedrijven (Garnier, 2006). De varkensvleesproductie is vanaf 2001 gegroeid van 400 tot 490 kton in 2007 (figuur 3.5). De rund- en kalfsvleesproductie lag tussen 1998 en 2002 vrij constant rond 150 kton en sinds 2003 rond 200 kton, terwijl de pluimveevleesproductie sinds 1998 gestegen is van 160 naar 240 kton in 2007. De schapenvleesproductie bedraagt circa 60 kton (GMC, 2006). In 2005 werd 21% van de binnenlandse varkensvleesproductie aan vleesbedrijven geleverd voor verdere verwerking (USDOS, 2005). De rest werd lokaal verwerkt.

Figuur 3.5 Vleesproductie in Roemenië 1995-2007 (kton/jar) (2007 is prognose)
Bron: GMC (2006).

3.3.2 Bedrijfsstructuur

Na 1989 is er een verschuiving opgetreden van slachterijen in integraties naar slachterijen in private handen. Deze private slachterijen hebben een capaciteit van 1 tot 40 ton per dag. De omzet in de totale vleesindustrie in 2002 bedroeg € 959 miljoen en er waren 31.000 mensen werkzaam (Romalimenta, 2007). De vleesindustrie is (deels) verenigd in de Asociația Română a Carnii, een soort productschap.

De vleesindustrie is in beweging, door schaalvergroting, consolidatie en integratie. De top-5 bedrijven in roodvleesverwerkende industrie heeft een marktaandeel van circa 60% van de industriële verwerking. Cris-Tim (marktaandeel 15 à 18%, productie 23 kton) is de grootste, gevolgd door Aldis en Tabco-Campofrio met ieder circa 20 kton. Andere grote spelers zijn Angst Ro, Principal Construct, Kosarom Pascani, Karoli, Caruz en de Spar Group.

Deze grote bedrijven zijn divers qua omvang en marktaandeel, maar ook qua mate van specialisatie. Veel grote vleesverwerkende bedrijven zijn voor-

waarts geïntegreerd (Sicalex), achterwaarts geïntegreerd (Romsuintest, Aldis, Spak), of zowel voor- als achterwaarts geïntegreerd (Europigs, Smithfield). Van de productie op commerciële varkensbedrijven vindt 75 tot 80% plaats in integraties (Leat en Fraser, 2003). Verwacht wordt dat consolidatie en integratie doorgaat.

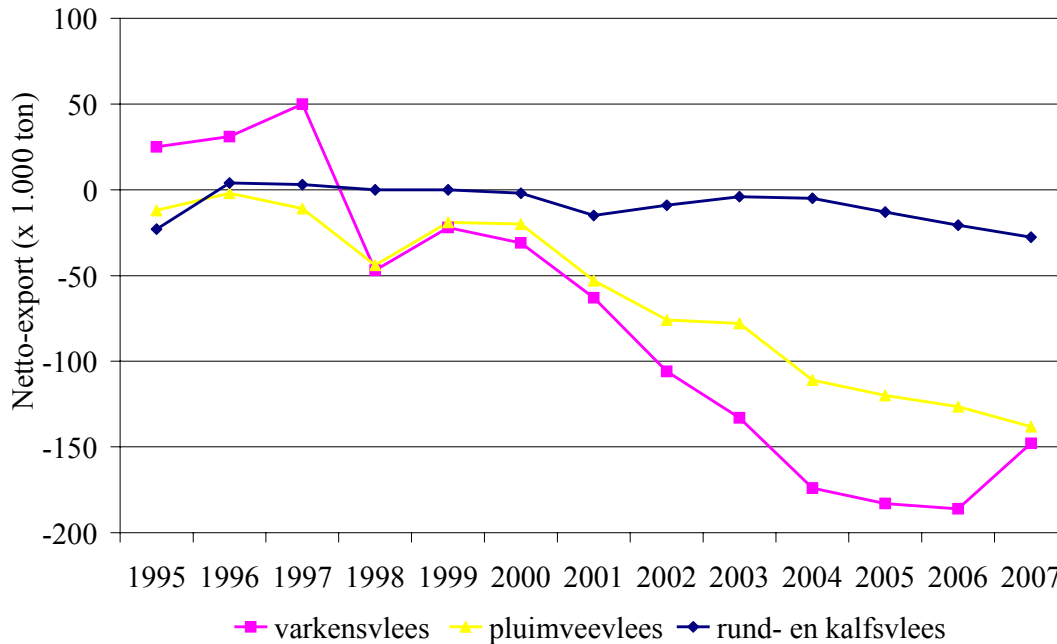
Naast de grote bedrijven is er een grote groep middelgrote verwerkers met een capaciteit van rond 2.000 ton per jaar en een grote groep kleine private vleesbedrijven met een zeer kleine capaciteit. Het aantal vleesverwerkende bedrijven is de laatste jaren niet veel gedaald, omdat de dalende binnenlandse productie opgevangen is door de toegenomen import (EVD, 2007d).

Middelgrote verwerkers zullen het in de komende jaren moeilijk krijgen om te voldoen aan de EU-regels, terwijl de kleine er naar verwachting niet aan kunnen voldoen (Baas et al., 2007). Verwacht wordt dan ook dat 30% van de vleesbedrijven voor 2010 gestopt is (Kohlmüller, 2006). In de Roemeense vleesindustrie is behoefte aan geld, kennis en management (Visan, persoonlijke communicatie, 2007).

3.3.3 Import en export

Roemenië is vanaf 1995 steeds meer afhankelijk geworden van import van vlees en dan vooral varkensvlees en pluimveevlees (figuur 3.6). Binnen de EU-27 is Roemenië het derde vleesimporterende land (GMC, 2006). In 2007 bedroeg de zelfvoorzieningsgraad van rund- en kalfsvlees 88%, van varkensvlees 77% en van pluimveevlees 64% (FAPRI, 2007b). De zelfvoorzieningsgraad van schapen/geitenvlees in 2006 bedroeg 139% (GMC, 2006).

De import van varkensvlees is gestimuleerd door grote variatie in kwaliteit van binnenlands geproduceerde slachtvarkens in combinatie met de toenemende kwaliteitseisen vanuit de retail. Importen van varkensvlees kwamen in 2005 vooral uit Duitsland (21%), Canada (15%), VS (13%), Frankrijk (11%), Spanje, Polen, Hongarije en Nederland (elk 5-8%) (Kohlmüller, 2006). Door toetreding tot de EU wordt verwacht dat de import van varkensvlees uit Canada en de VS zal dalen, omdat er maar drie Amerikaanse vleesbedrijven zijn met EU-goedkeuring (NPPC, 2006). Door deze terugval in buitenlands (niet-EU) aanbod kan de prijs van varkensvlees stijgen. Belangrijke importproducten voor varkensvlees zijn 70/30-trimmings, karkassen en slachtbijproducten (Garnier, 2006).

Figuur 3.6 Nettovleesexport van Roemenië 1995-2007 (kton/jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

Door teruggevallen productie is de export van varkensvlees weggezakt tot nihil: in 2006 475 ton (Visan, persoonlijke communicatie, 2007). Per januari 2007 waren 208 vleesbedrijven goedgekeurd voor export van roodvlees naar andere EU-lidstaten (Baas et al., 2007). Door de varkenspest is export van levende varkens en varkensvlees(producten) naar andere lidstaten echter niet toegestaan.

3.3.4 Aanlevering varkens

De invoering van de EUROP-systematiek bij de toetreding tot de EU heeft volgens het Roemeense Productschap voor Vlees (RMA) geleid tot snelle kwaliteitsverbetering van de varkens. Ook is er een einde gekomen aan voortdurende discussies tussen slachterijen en de varkenshouders over kwaliteit van slachtvarkens. Niettemin blijft volgens RMA (2007) uitbetaling op levend gewicht nog steeds leidend. Het gemiddelde levend gewicht van de geslachte varkens was 105 kg (Exterkate, 2007). Marktprijzen van slachtvarkens in Roemenië zijn volgens Visan (persoonlijke communicatie, 2007) niet beschikbaar.

De Roemeense vleesmarkt heeft te maken met onvoldoende slachtvarkens die vaak ook nog een matige kwaliteit hebben. De industrie wil bijvoorbeeld minder vette slachtvarkens hebben om te komen tot een hoger uitsnijndrendement, lagere productiekosten en lagere verkoopprijzen. Slachtvarkens van de microbedrijven hebben echter gemiddeld 20-30% meer vet dan slachtvarkens in westerse landen.

3.3.5 Kwaliteitseisen

Door de toetreding tot de EU zijn bedrijven verplicht om te voldoen aan communautaire eisen. Slechts 1.000 van de 15.000 bedrijven in de levensmiddelenindustrie voldeden in januari 2007 aan Europese voedselveiligheidsnormen. Van de 367 roodvleesverwerkers voldeden er 101 aan de Europese standaarden (ANSVSA, in bericht van persbureau Mediafax van 3 april 2007). Roemenië heeft met de EU een overgangstermijn tot eind 2009 afgesproken voor modernisering van slachterijen en vleesverwerkingsbedrijven. Alle bedrijven zijn hiertoe gecategoriseerd naar de termijn waarin ze aan de EU-eisen zullen voldoen. Vlees uit nog niet aangepaste bedrijven mag niet naar andere lidstaten geëxporteerd worden.

Naast de wettelijk verplichte standaarden heeft het ministerie van Landbouw een plan opgezet voor kwaliteitsverbetering van industriële voedingsproducten. Productiestandaarden zoals HACCP of retaileisen zijn niet breed van toepassing in de Roemeense vleesverwerkende industrie. Met de verwachte groei van de verkoop van vlees via de retail zal hierop wel moeten worden ingezet.

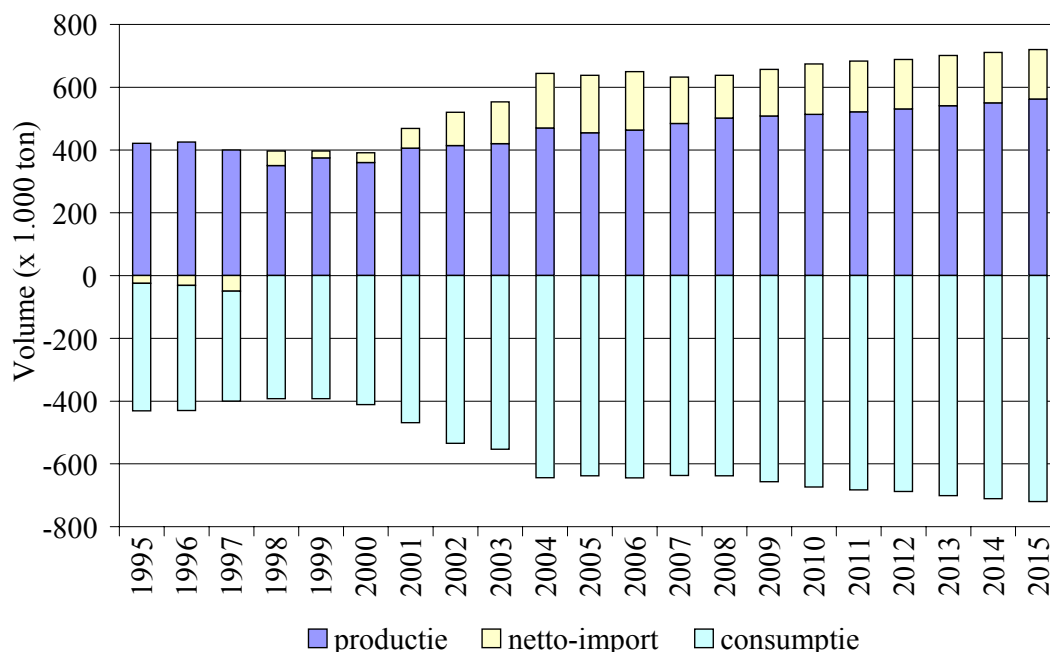
3.3.6 Buitenlandse investeerders

Er zijn nog weinig buitenlandse investeerders in de vleesindustrie in Roemenië. De belangrijkste is het Amerikaanse Smithfield. Er zijn daarnaast enkele Nederlandse investeerders in de vleesverwerkende industrie zoals Darimex, Plusfood, Meat Product International/Hejaco en Promessa (EVD, 2007d), evenals Arabische investeerders met deelbelangen in Karoli en Agroalim.

3.3.7 Varkensvleesbalans

Voor Roemenië wordt een blijvende importafhankelijkheid voor varkensvlees verwacht (figuur 3.7). Als gevolg van de toetreding tot de EU is de import van vlees van buiten de EU beperkt en zal in 2007 de netto-import lager zijn dan

in de jaren ervoor. De binnenlandse productie zal naar verwachting groeien en, met enige vertraging, zal de consumptie toenemen. De verwachte binnenlandse productie in 2015 bedraagt 560 kton en de netto-import 160 kton. Ten opzichte van 2007 is dat 80 kton hogere productie en 10 kton hogere netto-import.

Figuur 3.7 Varkensvleesbalans in Roemenië 1995 -2015 (kton/jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

3.4 Varkenshouderij

3.4.1 Varkensstapel

Het aantal varkens daalde met twee derde tussen 1990 (12 miljoen stuks) en 2001 (4 miljoen stuks) (figuur 3.3 in paragraaf 3.1.4). De eerste grote daling kwam door de ontmanteling van agrarische coöperaties in 1990 en 1991. De tweede grote daling begon in 1997 vanwege sluiting van niet-levensvatbare staatsbedrijven en het wegvallen van garantieprijsen en compensatiepremies voor de varkenssector (Leat en Fraser, 2003). Sinds 2001 steeg het aantal varkens tot ruim 6 miljoen stuks in 2004, waarna dit daalde tot 5,1 miljoen stuks

in 2006. Hiervan zaten er 3,8 miljoen op kleinschalige en microbedrijven en 1,4 miljoen op commerciële bedrijven (Mediafax, 2007). Verwacht mag worden dat vele varkensbedrijven niet of moeilijk kunnen concurreren met de EU marktprijs, waardoor er een krimp zal zijn in vooral de kleinschalige varkenshouderij (Exterkate, 2007).

3.4.2 Bedrijfsstructuur

Er zijn 43 actieve geprivatiseerde varkenscomplexen die zijn voortgekomen uit voormalige staatsbedrijven (Brouwer, persoonlijke communicatie, 2007). Daarnaast staan veel complexen leeg of zijn zelfs vervallen. De actieve complexen zijn vaak geïntegreerde ondernemingen met varkenshouderij, slacht, verwerking en soms eigen verkoopfaciliteiten. Er zijn in 2007 in totaal 93 bedrijven met meer dan 500 vleesvarkens in Roemenië, met gemiddeld 9.900 aanwezige vleesvarkens (INS, 2007). Naast Smithfield zijn ook Deense en Franse bedrijven actief in de varkenshouderij in Roemenië (Garnier, 2006). Garnier (2006) geeft aan dat investeren in de Roemeense varkenssector niet vrij is van risico van diefstal en corruptie, maar wel lonend is.

3.4.3 Productiviteit en economie

Arbeid is goedkoop en milieukosten voor varkenshouders zijn laag. Ook de voerprijs is laag. De productiviteit op de bedrijven en de voerconversie zijn echter ongunstig, evenals de gezondheidssituatie (ziektedruk vanwege de grote aantallen microbedrijven die de verspreiding van ziekten bevorderen, zie Braam, 2007). Dierenwelzijn en milieu spelen geen rol van betekenis. De Europese regelgeving legt veehouderijbedrijven hierin geen feitelijke beperkingen op.

Productiekosten op de beste bedrijven bedragen € 1,12/kg (Garnier, 2006). Voor een varkensbedrijf in Roemenië met westers management zijn de productiekosten in het jaar 2006 berekend op € 0,97 per kg slachtgewicht exclusief btw, tegen € 1,11 in Nederland (zie ook paragraaf 6.2).¹ De opbrengstprijs lag voor toetreding op 5.500 RON/kg + 1.200 RON in subsidies, totaal € 1,85/kg (Garnier, 2006).

¹ De berekeningsmethodiek is niet vergelijkbaar met de door Garnier (2006) genoemde kostprijs.

3.4.4 Gezondheidssituatie

Varkenspest komt frequent voor in Roemenië met uitbraken door het hele land (716 uitbraken in 2006), vooral op microbedrijven. Er zijn naar schatting 2000 gebieden in Roemenië waar varkenspest endemisch is (Garnier, 2006). Om vrij te worden van deze ziekte is in overleg met de EU besloten alle varkens in Roemenië, dus ook op microbedrijven, te vaccineren. De vaccinatie-campagne is december 2006 begonnen. De EU betaalt de vaccins, in totaal € 45,3 miljoen. Varkenshouders moeten wel RON 3,80 per varken betalen voor de dierenarts. Het vlees van de gevaccineerde varkens wordt voorzien van een speciaal stempel en kan na aanvullend onderzoek verkocht worden op de lokale markt.

Het streven was om per augustus 2007 de eerste regio's vrij van varkenspest te hebben, zodat de export van varkensvlees per februari 2008 weer mogelijk zou zijn. Echter, door drie varkenspestuitbraken in augustus 2007 in vrij veronderstelde regio's is export van varkensvlees uit Roemenië vertraagd, wat een tegenslag is in het streven naar eradicatie en de mogelijkheid van export van varkensvlees vanuit Roemenië (Brouwer, persoonlijke communicatie, 2007).

3.5 Veevoerindustrie

3.5.1 Grond, teelten en productiviteit

Roemenië is in jaren met 'normale' weersomstandigheden zelfvoorzienend voor tarwe, maïs en zonnebloemen. De productie in het teeltjaar 2005/2006 bedroeg 5,9 miljoen ton tarwe, 10,3 miljoen ton maïs en 1,3 miljoen ton zonnebloemen (Kohlmüller, 2006). Het opbrengstniveau van tarwe lag in 2004 op 3,4 ton/ha (INS, 2005) en van granen gemiddeld op bijna 3 ton/ha (EC, 2002). De verkaveling in Roemenië is ongunstig met veel kleine percelen. Wel vindt er ontwikkeling plaats in de kavelstructuur, doordat buitenlandse investeerders kavels samenvoegen.

3.5.2 Mengvoerproductie

De productie van mengvoer in Roemenië ligt tussen 1,8 en 1,9 miljoen ton per jaar. In 2004 was de productie 1.055 kton pluimveevoer, 726 kton varkensvoer, 70 kton rundveevoer en 1 kton overig voer (FEFAC, 2007). Concentra-

ten en premixen worden geïmporteerd, net als een deel van de benodigde soja (Exterkate, 2007). Geschat wordt dat 10-20%¹ van de varkens industrieel mengvoer krijgt.

3.5.3 Afzet

Naast afzet naar grote ondernemingen wordt ook veevoer op kleine schaal afgezet naar microbedrijven. Zo zet LNB, in 2007 overgenomen door Cargill, een substantieel deel af via bestaande distributiekanaalen door heel Roemenië. Andere buitenlandse investeerders zijn niet bekend.

3.6 Overige toelevering

3.6.1 Fokkerij

De genetische kwaliteit van de vermeerderingszeugen is lager dan in andere EU-landen (Leat en Fraser, 2003). Verder wordt de productiviteit van zeugen beperkt door slecht voer, slechte houderijsystemen en slechte algehele gezondheid. Moderne varkensbedrijven gebruiken fokmateriaal van PIC, JSR, Rattlerow, of genetica uit Frankrijk (Garnier, 2006).

3.6.2 Technologie

Gegeven de grote steunbedragen die de Roemeense landbouw ontvangt uit de EU, waaronder meer dan een miljard euro per jaar voor plattelandsontwikkeling, zijn er zeker mogelijkheden voor Nederlandse toeleveranciers van stalinrichting, mestsilo's, voersystemen, slachtlijnen en huisvesting.

¹ Bij een voerverbruik van 726 kton op 5,1 miljoen varkens is het mengvoerverbruik per gemiddeld aanwezig varken 142 kg. In Nederland ligt dat op 518 kg per varken (5,7 miljoen ton voer en 11 miljoen varkens). Rekening houdend met het verschil in voerconversie van 3,7-5,0 in Roemenië (Leat en Fraser, 2003) en van 2,6-2,8 in Nederland kan geschat worden dat 10-20% van de varkens mengvoer krijgt.

4. De varkenskolom in Oekraïne

Oekraïne heeft grote mogelijkheden voor landbouw, die echter nog nauwelijks benut worden. Arbeid is goedkoop en, bij een verbeterde benutting van de grond door irrigatie, is veevoer ruim en goedkoop voorhanden. De varkensvleesconsumptie zit in de lift. De vleesindustrie leunt deels op importvlees en zit daartoe in fiscale voordeelzones. Een investeerder moet rekening houden met corruptie en gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef bij medewerkers. Politieke instabiliteit bemoeilijkt binnenlandse daadkracht.

4.1 Algemeen

4.1.1 Land en bevolking

Oekraïne grenst aan de Zwarte Zee en aan Rusland, Belarus (Wit-Rusland), Polen, Slowakije, Hongarije, Roemenië en Moldavië (figuur 4.1). De hoofdstad is Kiev. Oekraïne heeft een oppervlakte van ruim 600.000 km² en in 2007 46 miljoen inwoners. De bevolking zal naar verwachting jaarlijks met 1% krimpen tot 41 miljoen inwoners in 2020 (Euromonitor, 2007). Ongeveer 30% van de Oekraïense bevolking leeft onder de armoedegrens, vooral op het platteland. Oekraïne heeft een landklimaat met gemiddelde temperaturen van -8°C in de winter en 25°C in de zomer.

4.1.2. Politiek

In 1991 werd Oekraïne onafhankelijk. Door een erfenis van bureaucratische staatscontrole en wijdverbreide corruptie was er onvoldoende ruimte voor economische hervorming, privatisering en burgerlijke vrijheden en bleef echte democratie buiten bereik. Na een vreedzaam massaprotest eind 2004 (de Oranje Revolutie) kwam de westers-georiënteerde president Viktor Yushchenko (Volkspartij Ons Oekraïne) aan de macht. In augustus 2006 werd na parlementaire verkiezingen de pro-Russische Viktor Yanukovych (Partij van de regio's) gekozen tot minister-president. Beide kampen voeren voortdurend strijd, waardoor onvoldoende structureel beleid gemaakt wordt.

Figuur 4.1: Oekraïne

Bron: WFB (2007).

De politieke discussie heeft ook te maken met de te volgen al of niet westerse koers. Oekraïne moet kiezen voor goede connecties met de EU of voor goede connecties met Rusland zonder de voordelen van de Westerse markt (Zhurzhenko, 2005). De Oekraïense overheid wil in 2007 met de EU gaan onderhandelen over lidmaatschap en verwacht in 5 tot 7 jaar lid te zijn van de EU (Verbitskiy, persoonlijke communicatie, 2007). Echter, de EU ziet liever een bilaterale overeenkomst met het land dan een volledig lidmaatschap (Zhurzhenko, 2005).

Het toetredingsproces voor de WTO is september 2007 in de laatste fase. Het lag in het voornemen om eind 2005 aan alle voorwaarden te hebben voldaan, maar een aantal noodzakelijke wetten was nog niet goedgekeurd door het parlement en enkele afzonderlijke verdragen over markttoegang moesten nog worden gesloten. Toetreding wordt in 2008 of 2009 verwacht.

Het Landbouwministerie heeft weliswaar een plan ontwikkeld voor de varkenssector. Uit de interviews bleek dat er nauwelijks sprake is van een toekomstvisie voor deze sector, of ten minste een aanzet tot een analyse van de feitelijke problemen.

Oekraïne staat op de 99e plaats van minst corrupte landen van de corruptieperceptieindex (TI, 2006a) achter Hongarije (41e) en Roemenië (84e), maar voor Rusland (121e). Douane- en belastingmaatregelen worden in de helft van de gevallen inconsistent toegepast, de verkeerspolitie is in 44% van de situa-

ties inconsistent (OECD, 2004). Het Oekraïense inspectiesysteem is duur en niet effectief in het opsporen van overtredingen. Bedrijven krijgen jaarlijks gemiddeld twintig controlebezoeken door verschillende inspecties (OECD, 2004), moeten frequent schriftelijk aan de staat rapporteren en moeten voor een groot aantal dagelijkse handelingen naar de notaris. De grootste obstakels om zaken te doen in Oekraïne zijn corruptie, gebrekkige regelgeving, onvoorspelbaarheid van economisch overheidsbeleid en een gebrek aan een onafhankelijke rechterlijke macht (WEF, 2005, IFC, 2005).

4.1.3 Economie

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) in Oekraïne in 2006 bedroeg USD 364 miljard. De groei van het BBP in reële termen bedroeg 2,4% in 2005 en 7,1% in 2006, mede door gestegen staalprijzen. Naar verwachting blijft in 2007 de economie groeien (WFB, 2007). De inflatie in 2006 bedroeg 11,6%. In 2005 en 2006 groeide de consumptie. De koopkracht in Oekraïne - in 2007 op 22% van die in Nederland - benadert over 10 tot 15 jaar het niveau van Nederland (Euromonitor, 2007). De werkloosheid in Oekraïne is sinds 2000 gedaald van 11,5 naar 6,6% in 2006 (Euromonitor, 2007) (bijlage 1). De btw bedraagt 20%.

Anno 2007 is Oekraïne qua energie afhankelijk van importen vanuit vooral Rusland (driekwart van de behoefte). Na onenigheid met Rusland over de prijs van olie en gas en een tijdelijke stop in de voorziening verdubbelden de energieprijzen in 2006.

De gestegen buitenlandse investeringen vanaf 2005 zijn een goede maat voor het vertrouwen dat investeerders hebben in de Oekraïense economie en de potentiële winstgevendheid van hun investering (Euromonitor, 2005a).

De burger zit in een transitieproces van 'er wordt voor je gezorgd', naar 'zelf zorgen dat'. Actief meedenken, verantwoordelijkheid dragen, denken in termen van winst in plaats van 'overleven', niet bang zijn voor verandering, zijn nieuwe begrippen voor de meeste Oekraïners (vergelijk Koester, 2005). De omslag naar democratie en vrije markt zal nog een generatie duren, verwachten de meesten van de geïnterviewden in Oekraïne.

Banken en financiering

De munt in Oekraïne is de Hryvnia (UAH). De koers is van UAH 2,36 per € begin 1996 gestaag opgelopen tot UAH 6,75 per € in juni 2007. Er zijn in Oekraïne 150 banken, maar deze worden door Oekraïners slechts gebruikt voor betalingen. Van de bevolking maakt 17% geen gebruik van banken (Eu-

romonitor, 2005a). Banken hebben weinig kapitaal voorhanden, waardoor leningen nauwelijks beschikbaar en duur zijn. Zowel bedrijven als particulieren en zowel Oekraïners als buitenlanders kunnen bankrekeningen in lokale en vreemde valuta aanhouden. Het betalingssysteem van de banken is betrouwbaar. De veiligste methode voor internationale betalingen is een onherroepelijke, geconfirmeerde Letter of Credit (L/C).

De rente op leningen in de UAH is ongeveer 15% (Euromonitor, 2007), beduidend hoger dan de rente op leningen in euro's en dollars. Dat komt onder andere door de hoge inflatie en de inefficiëntie van Oekraïense banken (USDOS, 2004).

Leningen zijn lastig. Hypothecaire leningen staan in de kinderschoenen. Buitenlanders mogen geen grond bezitten, waardoor dit niet als onderpand gebruikt kan worden. Leningen gaan tot de helft van de onderpandwaarde en een leentermijn van langer dan anderhalf jaar is ongebruikelijk. Kortlopende kredieten zijn wel mogelijk (Dushnik, 2004). Leasen wint aan populariteit in Oekraïne, vooral bij voertuigen, maar vergt nogal wat papierwerk (Van Engelen, 2007).

Arbeid en inkomen

Oekraïense werknemers zijn goed opgeleid en goedkoop. Standaard werktijden zijn van 9 tot 6, maar in het bedrijfsleven is onbetaald overwerken de regel. Werknemersrechten worden nauwelijks beschermd en vakbewegingen hebben weinig in te brengen. Medewerkers worden vaak contant uitbetaald om belastingbetaling te beperken. Bij grote staatsbedrijven, overheidsinstellingen en het grote bedrijfsleven is strikte gehoorzaamheid aan de regels kenmerkend.

Het minimumsalaris bedroeg in 2006 UAH 400 (€ 62) netto per maand. Een stalmedewerker zit rond UAH 400-500 netto per maand, een verkoopster op UAH 600 netto per maand en een leraar op UAH 700 netto per maand. Verantwoordelijke functies zoals bedrijfsleider worden echter beduidend beter betaald (Getya, persoonlijke communicatie, 2007). Overigens is het voor vooral laagbetaalde medewerkers gebruikelijk dat zij bovenop hun salaris bedrijfsgoederen mee naar huis nemen voor persoonlijk gebruik. Ook worden medewerkers van agrarische staatsbedrijven vaak deels betaald in voer en dieren (Antonyuk, 2000).

Sinds 2007 betalen werknemers 15% inkomstenbelasting en 2 tot 3% sociale lasten. Bedrijven betalen 38 tot 51% sociale lasten voor hun medewerkers. Buitenlanders die jaarlijks een half jaar of langer in Oekraïne verblijven,

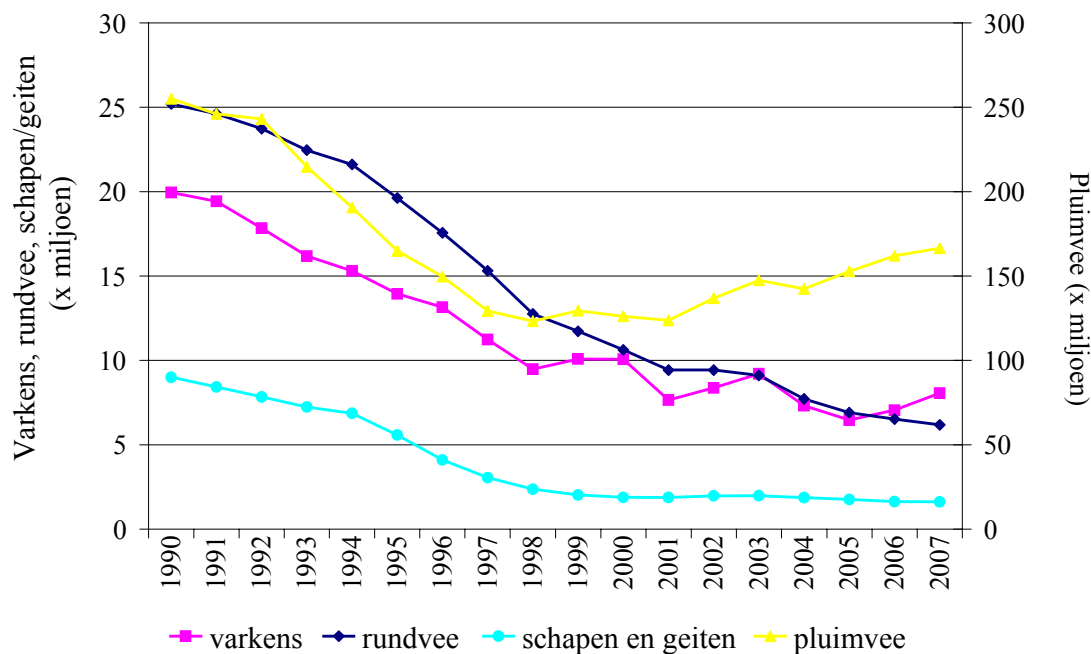
vallen onder de Oekraïense inkomstenbelasting (Knoops, persoonlijke communicatie, 2007).

Infrastructuur

De infrastructuur in Oekraïne is uitgebreid en van redelijke kwaliteit. Buiten de hoofdwegen zijn de wegen slecht. Bij de locatiekeuze is nabijheid van een doorgaande weg belangrijk.

4.1.4 Rol van de landbouw

Met 25% van de beroepsbevolking werkzaam in de primaire landbouw in 1996, vormt dit een belangrijke sector in Oekraïne. Hierbovenop komt nog werkgelegenheid in de toeleverende en verwerkende industrie. De bijdrage van de landbouw aan het BBP bedroeg in 1996 17,5% (Euromonitor, 2005a) (bijlage 1).

Figuur 4.2 Dieraantallen in Oekraïne 1990-2007 (miljoen)

Bron: SSCU (2007).

Veehouderij

Na de desintegratie van de Sovjet-Unie zijn de dieraantallen in Oekraïne afgenomen (figuur 4.2). Het aantal varkens is sinds 1990 gekrompen met 60% tot 8 miljoen in 2007. Het aantal stuks rundvee was in 2007 (6 miljoen) een kwart van het aantal in 1990 (25 miljoen). Ook het aantal schapen en geiten was in 2007 (2 miljoen) teruggelopen tot een kwart van het aantal in 1990 (9 miljoen). De pluimveestapel halveerde van 1990 (250 miljoen) tot 1997 (125 miljoen) waarna het stabiliseerde en vanaf 2002 weer toenam tot 170 miljoen dieren in 2007.

4.1.5. Rol van de overheid

De overheid heeft een staatsprogramma opgezet voor de ontwikkeling van de dierlijke sectoren waarmee beoogd wordt om op korte termijn zelfvoorzienend te zijn in vlees. Daarnaast is sprake van marktbescherming en wet- en regelgeving voor veterinaire en voedselveiligheidscontrole.

Veterinaire en voedselveiligheidszorg

Oekraïne heeft wet- en regelgeving ten aanzien van veterinaire en voedselveiligheidscontrole van levensmiddelen van dierlijke oorsprong, evenals verplichte labeling van vlees en eisen aan toevoegmiddelen aan vlees. Het staatsdepartement voor diergezondheid is vergunningverlener en toezichthouder voor alle schakels in de voedselketen. Het mag beperkingen of verboden opleggen voor transport en import en export van dieren, dierlijke producten en landbouwproducten. Ambtenaren van de organisatie kunnen bedrijven bezoeken, beslissingen nemen, dwingende adviezen geven en boetes opleggen, variërend van 3 tot 100 maal het minimum maandinkomen (EVD, 2005a). Bedrijven zijn verplicht deze dienst in te lichten bij het optreden van bepaalde dierziekten. Hoewel de structuur voor veterinaire en sanitaire controle voorhanden is en er voldoende personeel is, is het toezicht gebrekkig, wordt niet-effectief ingegrepen bij geconstateerde problemen en is er onvoldoende laboratoriumcapaciteit voor analyses (FVO, 2007).

Voor het opstarten van een varkensbedrijf eist de veterinaire autoriteit een afstand van 500 meter van burgerbewoning en bij zeer grote bedrijven van 1 km. In de praktijk wordt dit soms soepeler geïnterpreteerd.

Milieuzorg

Hoewel voor de Oekraïense overheid milieuproblemen een belangrijk aandachtspunt zijn, speelt de landbouw hierin nauwelijks een rol. De intensieve

veehouderij staat op de laatste plaats van het prioriteitenlijstje van Oekraïne (OECD, 2005). Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat slachtafval van een kleinschalige slachterij met toestemming van de veterinaire inspectie in een gat in de grond mogen worden gestort. Deze afvalvormen vormen geen gevaar, omdat het grondwater diep is. Dierenwelzijn speelt geen rol van betekenis.

Dieridentificatie

Het ministerie van Landbouwbeleid heeft in 2004 een dieridentificatiesysteem opgezet. De implementatie komt echter maar moeizaam van de grond. Rund-vee- en varkenshouders wilden de hieraan verbonden extra uitgaven niet betalen. Volgens FAS (2005a) lijkt het erop dat alleen officieel geregistreerde dieren in aanmerking zullen komen voor overheidssteun, hetgeen er toe zal leiden dat dieridentificatie meer toegepast gaan worden.

Grondpolitiek

In 2001 is in Oekraïne de Land Code uitgevaardigd, die grondbezit door Oekraïense particulieren mogelijk maakt, inclusief het recht om, per 2008, landbouwgrond te (ver)kopen en om het in onderpand te geven. Overigens kunnen particulieren tot 2015 niet meer dan 100 ha landbouwgrond in bezit hebben. De Land Code verbiedt ook de verkoop van landbouwgrond aan buitenlanders voor een termijn van 20 jaar. De ondergrond van bedrijfsgebouwen mag wel in bezit komen van buitenlanders. Pacht van landbouwgrond is wel mogelijk en vindt op uitgebreide schaal plaats (USDOS, 2004; OECD en WB, 2004). De pachtprijs bedraagt € 40-€ 80/ha per jaar (Polyanskiy, persoonlijke communicatie, 2007; Buchatskiy, persoonlijke communicatie, 2007).

Staatsprogramma ontwikkeling dierlijke sectoren

De Oekraïense overheid heeft een staatsprogramma voor de ontwikkeling van dierlijke sectoren voor de periode 2005-2010 teneinde zelfvoorzienend te worden in vlees. Hierin verwacht de overheid een groei van de vleesconsumptie tot 50 kg per persoon per jaar. Het beoogt een groei van de vleesproductie van de huidige 1,7 miljoen ton tot 2,5 miljoen ton. De kosten van dit programma zijn berekend op UAH 2,5 miljard (€ 370 miljoen) per jaar. Het programma omvat subsidies voor veehouderijen, rentesubsidies voor korte- en langetermijnleningen, verbetering van leasevoorwaarden, ondersteuning van de ontwikkeling van private ondernemingen en agrarische coöperaties en coördinatie van prijsniveaus in samenspraak met marktpartijen. Voor de varkenssector wordt in 2010 een varkensstapel beoogd van 15 miljoen dieren (in 2005: 6,5 miljoen en in 2007: 8 miljoen) en een productie van 1,5 miljoen ton

(in 2005: 0,62 miljoen ton¹). Hiertoe heeft het Oekraïense ministerie van landbouwbeleid contracten gesloten met de Deense overheid om in elk van de 25 regio's een varkenscomplex op te zetten. De eerste van deze bedrijven worden met expertise, stalinventaris en fokmateriaal uit Denemarken opgezet. In latere fasen wordt dan binnenlandse stalinrichting gebruikt.

Hoewel een groei van de varkensstapel lijkt te zijn ingezet (in 2006 een stijging met 1 miljoen varkens) blijft deze achter bij de overheidsplannen (stijging met 3 miljoen varkens in 2006). Het is dus de vraag op welke termijn de beoogde zelfvoorziening wordt gerealiseerd.

Steunmaatregelen

- De verkoop van slachtdieren aan de vleesindustrie is btw-vrij, als de ontvangen btw gebruikt wordt voor ontwikkeling en uitbreiding. De regeling zou overigens per 1 januari 2007 gestopt zijn (ProAgro, 2006).
- Directe subsidie van UAH 1 per kg levend gewicht (€ 0,19 per kg slachtgewicht) op slachtvarkens, mits geleverd tussen 95 en 130 kg levend gewicht (varkens van microbedrijven tussen 95 en 200 kg).
- Renteverlaging van 6 tot 8% voor lokale producenten op kredieten bij Oekraïense banken (Duda, 2007).
- Vergoeding van de helft van de aanschafwaarde van binnenlands geproduceerde werktuigen en apparatuur (FAS, 2005a).
- Een complexe financieringsstructuur voor kleine boeren om fokmateriaal te kopen (zie paragraaf 4.6.1).

Kennisinfrastructuur en voorlichting

Dorada, een netwerk van landbouwkenniscentra met een gezamenlijke koepel, geeft voorlichting aan boeren. Boeren moeten de voorlichting zelf betalen. Dorada werkt veelal volgens 'oude' principes en besteedt minder aandacht aan managementaspecten. De Ukrainian Academy of Agricultural Sciences is een koepel van landbouwkundig onderzoek in Oekraïne dat 56 instituten, 20 onderzoeksstations en 160 onderzoeksbedrijven omvat.

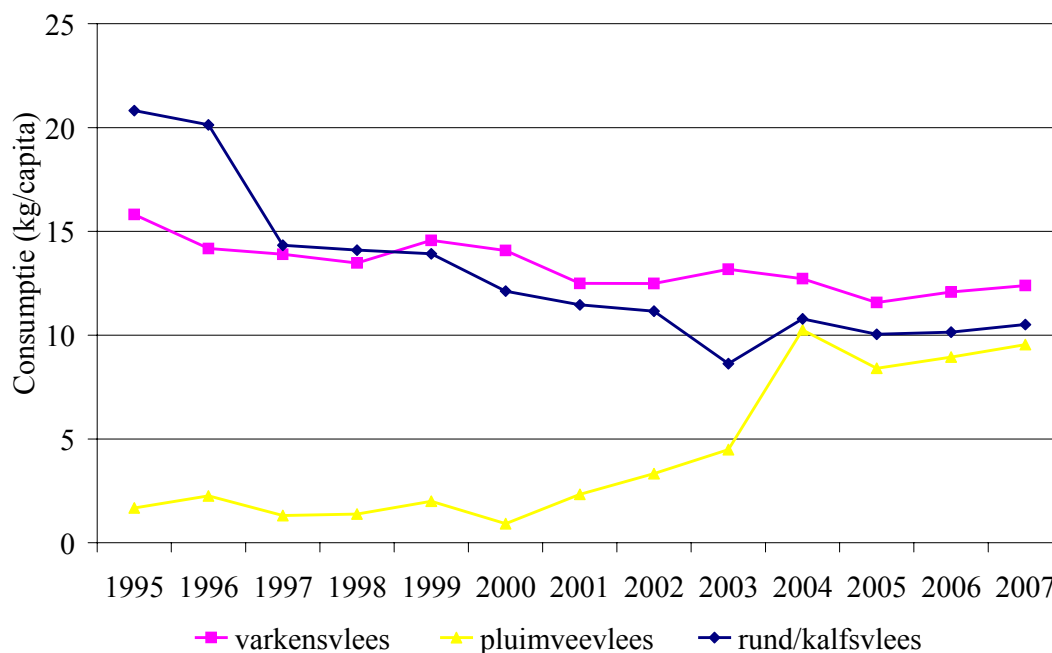
¹ Volgens FAPRI (2007b) was dat 0,48 miljoen ton.

4.2 Consumptie en retail

4.2.1 Consumptie

De vleesconsumptie daalde tussen 1995 en 2000 maar trok vanaf 2004 weer aan (figuur 4.3). Tussen 1995 en 2007 daalde de consumptie van varkensvlees (van 16 kg per persoon naar 12 kg per persoon) en van rund/kalfsvlees (van 21 kg per persoon naar 11 kg per persoon), terwijl de consumptie van pluimveevlees fors steeg (2 kg per persoon naar 10 kg per persoon).

In 2015 verwacht FAPRI een met 23% gestegen vleesconsumptie per persoon (40 kg) ten opzichte van 2007. De varkensvleesconsumptie neemt toe met 0,4-0,5% per procent inkomensname (Zarudna, 2006; FAPRI, 2007b) tot 16 kg in 2015. De pluimveevlees- en rund/kalfsvleesconsumptie stijgen beide naar 12 kg. Overigens schat FAPRI (2007b) dat de consumptie tot 2015 minstens even hard zal stijgen als de binnenlandse productie en dat het land daarmee de komende jaren netto-importerend zal blijven.

Figuur 4.3 Vleesconsumptie in Oekraïne 1995-2007 (kg per persoon per jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

In de stad ligt de vleesconsumptie per persoon hoger dan op het platteland, maar de verschillen nemen af. Bij de aankoop van vlees wordt vooral gekeken naar smaak en shelf life. Aspecten als milieuvriendelijk of biologisch zijn minder belangrijk (Vovk en Kapshtyk, 2004). Oekraïners zijn minder merkbewust en meer prijsgevoelig dan bijvoorbeeld Roemenen of Hongaren. Prijs is belangrijker dan convenience (AT Kearny, 2005b). Vlees wordt vaak gekocht op de markt, voedsel moet 'vers' zijn. Importproducten worden vooral door oudere Oekraïners gezien als iets dat altijd beter is dan bewerkte producten uit eigen land (Euromonitor, 2005a). Op het traditionele menu van de Oekraïners staat varkensvlees hoger aangeschreven dan rundvlees (Antonyuk, 2000). Mager varkensvlees wordt niet alleen gevraagd door consumenten in de steden, maar ook door consumenten in plattelandsdorpen (Getman, persoonlijke communicatie, 2007).

4.2.2 Retail

De retailmarkt in Oekraïne is niet verzadigd (AT Kearny, 2006), hoewel er diverse internationale retailorganisaties op de Oekraïense markt zijn, zoals Rewe's Billa, het Russische Perekriostok (Ukrainian Spar), Metro, Lidl, Jerónimo Martins en Migros Türk. De winstgevendheid lijkt hoog. Het land scoorde in 2006 dan ook een 4e positie op de ranglijst van meest interessante landen voor investering in retail, vergelijkbaar met Rusland (2e) (AT Kearny, 2006). Overigens is de infrastructuur in Oekraïne nog onderontwikkeld en de koopkracht beperkt.

In 2004 was de verdeling tussen verkoopkanalen als volgt: 2% discounters, 11% traditionele winkels, 13% convenience winkels, 34% super- en hypermarkten en 40% buitenmarkten (AT Kearny, 2005b). Met de uitbreiding van de retail in Oekraïne kregen supermarkten meer controle over de prijsvorming, mede omdat zij kwaliteitseisen stelden namens consumenten (FAS, 2005c).

De retailprijs van varkensvlees bedroeg in 2001 tot 2003 UAH 12 tot UAH 16 per kg. Na een stijging in 2004 kwam de prijs eind 2005 uit op ongeveer UAH 26 per kg (SSCU, aangehaald in ProAgro, 2006). De prijs van vers varkensvlees in supermarkten in Oekraïne is echter nog steeds circa 40% lager dan in Nederland.

4.3 Vleesindustrie

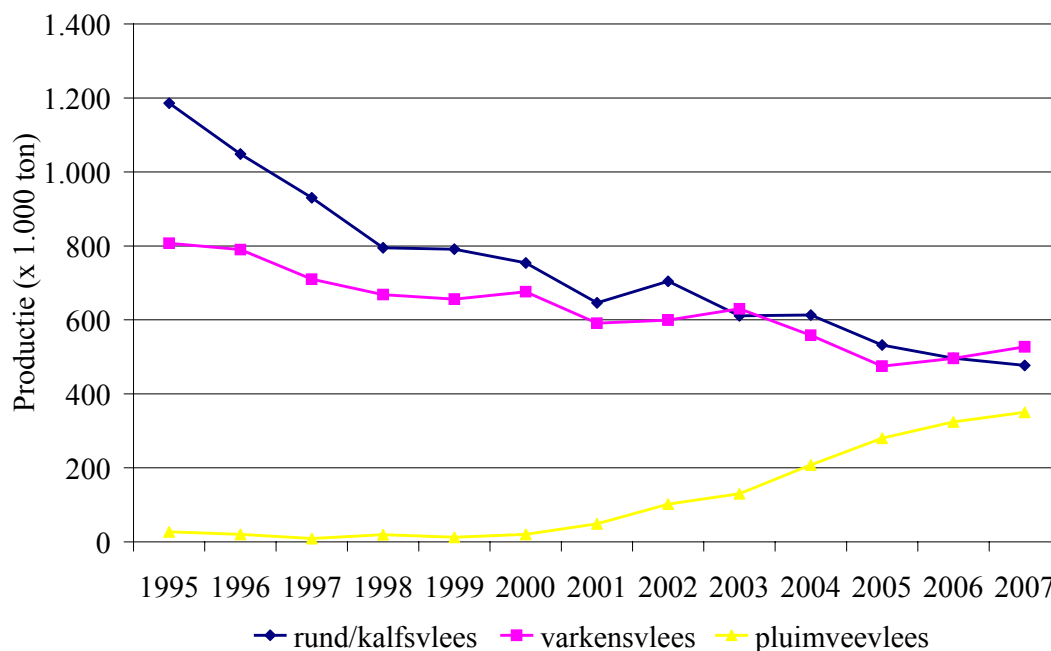
4.3.1 Productie

De vleesproductie is vanaf 1995 met circa 60% gedaald tot 1,7 miljoen ton in 2007 (figuur 4.4). De varkensvleesproductie daalde tot 2000 en is de laatste jaren gestabiliseerd. De productie van rundvlees neemt sinds 1990 af door de inefficiënte productie en de matige vlees kwaliteit (FAS, 2005c). De pluimveevleesproductie groeit sinds 2000. Deze ontwikkeling past bij de hoge winstgevendheid van pluimveevlees, gevolgd door varkensvlees en vervolgens rundvlees (Golovko, persoonlijke communicatie, 2007). De verwachte productie van varkensvlees in 2007 bedraagt 530 kton (FAPRI, 2007b), waarvan 380 kton vers vlees (Euromonitor, 2007).

In 2004 telde Oekraïne 35 slachterijen met een dagproductiecapaciteit van meer dan 50 ton (OECD, 2005). De vleesindustrie is sterk gefragmenteerd. Veel bedrijven zijn inefficiënt door een lage capaciteitsbenutting en verouderde technische installaties (Duda, 2007).

Het aantal vleesverwerkende bedrijven is dalende. Vijfenvijftig procent van de varkensvleesproductie vindt plaats in de regio's Donetsk, Dnipropetrovsk, Poltava, Cherkassy en Zaporizhzhia. Groeiende bedrijven zijn vooral te vinden in de economische voorkeursgebieden (vooral regio's Donetsk, Dnipropetrovsk en Volyn). Veel van de grote vleesbedrijven produceren vers vlees, ingeblikt vlees en worsten van zowel rund- als varkensvlees. Een aantal van de grote vleesproducenten heeft eigen varkensproductie.

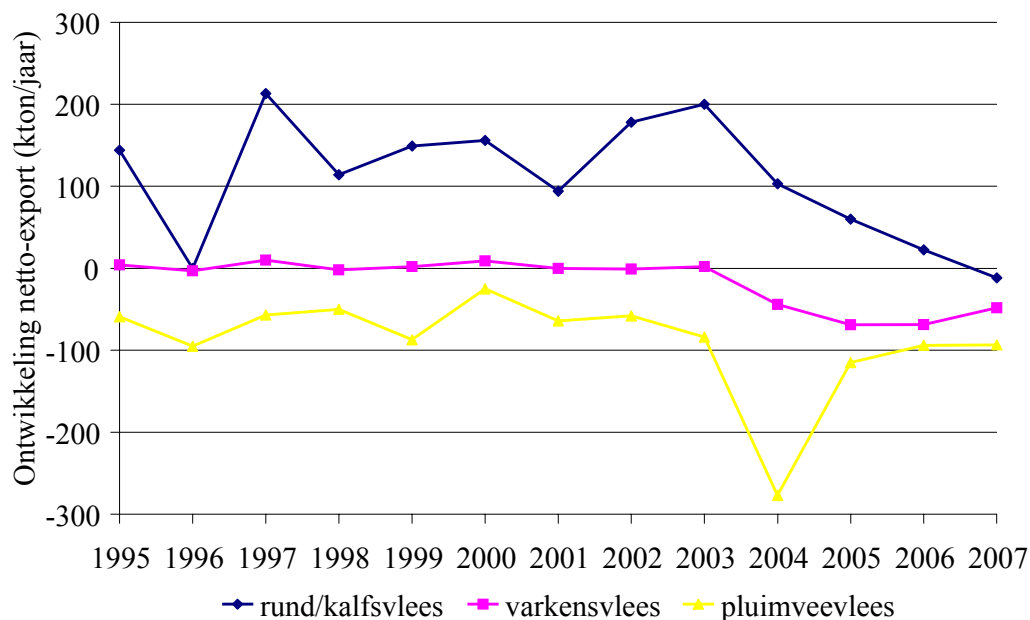
De transportvloot is oud en omvat vooral tweedehands wagens. Het temperatuurregime van koelauto's wordt niet goed bewaakt. Koelhuizen gebruiken oude koel- en vriesttechnologie, zodat het bevroren houden een punt van aandacht is. Hygiëneregels worden in weinig koelhuizen nageleefd (EVD, 2005a).

Figuur 4.4 Vleesproductie in Oekraïne 1995-2007 (kton per jaar)
 Bron: FAPRI (2007b).

4.3.2 Import en export

Voor varkensvlees is er sinds 2004 een netto-import (een negatieve netto-export) ontstaan van 70 kton in 2005 en 2006 en 50 kton in 2007 (figuur 4.5). In 2007 bedroeg de zelfvoorzieningsgraad voor varkensvlees in Oekraïne 96% (FAPRI, 2007b).

Figuur 4.5 Nettovleesexport van Oekraïne 1995-2007 (kton/jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

Oekraïne importeert en exporteert varkensvlees. De import van varkensvlees bedroeg 10 kton in 2003 en 50 kton in 2004 (SSCU, aangehaald in FAS, 2005a). Belangrijke leveranciers in 2004 waren Brazilië (20 kton), Polen (17 kton) en de VS (8 kton) met kleinere volumes uit China, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, België, Tsjechië en Hongarije. Vooral de invoer vanuit Brazilië en China is flink toegenomen vanaf 2004 en 2005. Op ingevoerd varkensvlees en varkensvleesproducten zitten importtarieven (tabel 4.1).

De export van varkensvlees daalde van 12 kton in 2003, via 8 kton in 2004, naar 6 kton in 2005. De export ging bijna volledig naar Rusland (SSCU, 2007). Vanwege de vrijhandelszone tussen de GOS-landen kon Oekraïne ongequoteerd exporteren naar landen als Rusland, Belarus en Moldavië. Sinds 2006 is er echter een totaalverbod gekomen op de export van Oekraïense dieren en dierlijke producten naar Rusland, inclusief doorvoer via Oekraïne naar Rusland (ProAgro, 2006).

De import en export van varkensvlees betreft vooral bevroren vlees. Oekraïne importeert vlees van mindere kwaliteit voor de eigen consumptie en exporteert vlees van hogere kwaliteit (FAS, 2005a). Dit komt terug in de prijs: In 2004 was de gemiddelde importprijs van varkensvlees USD 575 per ton en

de gemiddelde exportprijs van varkensvlees USD 1.238 per ton (ProAgro, 2006).

De netto-export van rundvlees (200 kton in 2003) is gedaald en omgeslagen in een netto-import van 12 kton in 2007. Voor pluimveevlees is Oekraïne afhankelijk van importen.

Naast de officiële import is er ook sprake van substantiële hoeveelheden varkensvlees die het land binnen gesmokkeld worden (FAS, 2006e). Ook in de interviews kwam de Oekraïense term 'contrabande' (smokkel) vaak naar voren. Buchatskiy (persoonlijke communicatie, 2007) schat dat ongeveer 30% van de vleesconsumptie wordt binnengesmokkeld.

Tabel 4.1 Importtarieven voor varkensvlees en varkensvleesproducten in Oekraïne per augustus 2005

Product	Tarief
Varkensvlees (gekoeld, bevroren)	10% van de marktwaarde, minimaal € 0,60 per kg
Eetbare slachtbijproducten	€ 0,50 per kg
Gekookte worsten en ingeblikt vlees	30% van de marktwaarde, minimaal € 0,80 per kg
Karkassen, half/kwart	10% van de marktwaarde, minimaal € 0,60 per kg

Bron: GOU, 2005.

Voor de invoer van levende slachtvarkens geldt een importtarief van 10% van de waarde, met een minimum van € 0,50 per kg levend gewicht.

4.3.3 Economische voorkeursgebieden

Oekraïne heeft 11 Special Economic Zones (SEZ) en 11 Priority Development Areas (PDA) aangewezen. In deze gebieden kunnen voordelen worden gegeven op belastingtarieven en importtarieven. Deze voordelen werden soms misbruikt (Zhurzhenko, 2005). Voor de vleesindustrie zijn deze zones van belang, omdat de belangrijkste vleesimporteurs in deze zones zijn geregistreerd. Een heffingvrijstelling heeft invloed op de aantrekkelijkheid van importvlees. Het prijsvoordeel van varkensvleesimport uit Brazilië voor een bedrijf in deze gebieden ten opzichte van een bedrijf daarbuiten kan door deze voordelen oplopen tot € 0,72 per kg bewerkt product (ProAgro, 2006). De import van varkensvlees zonder invoerheffing verlaagde de prijs van varkensvlees en daarmee de prijs van slachtvarkens in Oekraïne. Slachterijen wilden soms niet eens lokale varkens hebben, omdat geïmporteerde halve karkassen goedkoper waren en vaak ook nog van uniformere kwaliteit. Vanwege het gewenste lid-

maatschap van de WTO en aangemoedigd door het IMF heeft de Oekraïense overheid in 2005 de importtariefvoordelen in deze gebieden beperkt door de invoertarieven op varkensvlees te verlagen van 1 à 2 euro per kg naar het huidige tarief van € 0,60 per kg. De economische voorkeursgebieden konden blijven bestaan, maar het economische voordeel werd verminderd. Bovendien is een licentiesysteem opgezet voor import van rund- en varkensvlees en levende varkens, om dumping van vlees op de Oekraïense markt te voorkomen en het prijsniveau voor slachtvee enigszins te kunnen sturen. Met deze maatregelen is de prijsongelijkheid tussen de vleesindustrie in de voorkeursgebieden en daarbuiten verminderd. Het verminderen van de economische voordelen in deze regio's heeft echter ook geleid tot een toename van smokkel (GMC, 2005). De precieze voorwaarden en voordelen in deze zone's zijn niet erg duidelijk (Verhagen, persoonlijke communicatie, 2007).

4.3.4 Belangrijkste producten

Van de vleesproductie van vleesvarkens in 2005 werd 78% als vers/gekoeld product en de rest als bevroren of ingeblikt product afgezet. Een beperkt aantal bedrijven produceert bevroren varkensvlees, waarvan Cherkassy Food Company met 37% aandeel de grootste is, gevolgd door OJSC Agro-Oven (16%) en Voznesensky Food Company (16%). De top-vijf bedrijven heeft in totaal 77% van de bevroren varkensvleesmarkt in handen.

De productie van vers/gekoeld varkensvlees vindt plaats op meer dan 2.000 bedrijven. Hiervan zijn er 20 die tussen 1.000 en 6.000 ton per jaar produceren, de rest heeft een kleiner volume. De top-vijf heeft 28% marktaandeel en omvat Melitopolsky meatpacking plant (8%), PtakhoKombinat (handelsmerk Yatran), Yubileiny meatpacking plant, Horlovsky meatpacking plant en KremenchugMyaso (ieder circa 5%).

Grootste groeier in de vleesindustrie is de worstproductie, vooral als gevolg van (pluimvee)vleesimport. In totaal werd er in 2005 circa 310 kton worst geproduceerd, waarvan 66% gekookte worst. In 2005 waren er nog circa 250 worstproducenten met minstens 1.000 ton productie per jaar. De grootste elf bedrijven, aangevoerd door Yubileiny meat-processing plant, hadden een marktaandeel van 45% (ProAgro, 2006). Op de grote vleesbedrijven heeft de productie van goedkope worsten een aandeel van bijna 50% van het volume. Normale prijs voor worsten varieert van UAH 6 tot UAH 23 per kg. De laatste jaren is een lichte verschuiving te zien naar iets minder goedkope worsten. De verkoop van worsten onder merknaam is een nieuwe ontwikkeling (Euromonitor, 2005a).

4.3.5 Aanvoer varkens

De varkensaanvoer bij de slachterij vindt plaats via: a) een handelaar, die slachtvarkens uitzoekt en na een paar dagen komt ophalen en cash betaalt (vooral kleine aantallen), b) een handelaar, die slachtvarkens uitzoekt en meteen meeneemt of c) varkenshouders, die zelf slachtvarkens naar het slachthuis brengen en direct worden betaald. Betaling van de slachtvarkens van grote bedrijven vindt vaak plaats via de bank, bij kleinere bedrijven echter meestal cash (Konoplya, persoonlijke communicatie, 2007). Slachtvarkens worden uitbetaald op basis van levend gewicht, gewogen op de wagen.

Er zijn drie vormen van kwaliteitsbepaling: a) visuele inspectie aan het levende slachtvarken, indeling in vet, middel of mager, met ieder een eigen prijs, b) rugspekmeting na het slachten met een prikpistool (alleen rugspek wordt gemeten, niet de verhouding vlees/vet) en c) visuele beoordeling van de hamdikte. Prijsverschillen tussen de kwaliteiten bedragen 10 tot 15% van de basisprijs (Konoplya, persoonlijke communicatie, 2007). De Oekraïense overheid heeft een (gedateerd) kwaliteitssysteem met vier kwaliteitsklassen voor verschillende diercategorieën. Voor een lokaal slachthuis dat varkens slacht van diverse herkomsten van verschillende kwaliteit, is het niet eenvoudig om voldoende grote volumes van voldoende kwaliteit te kunnen leveren.

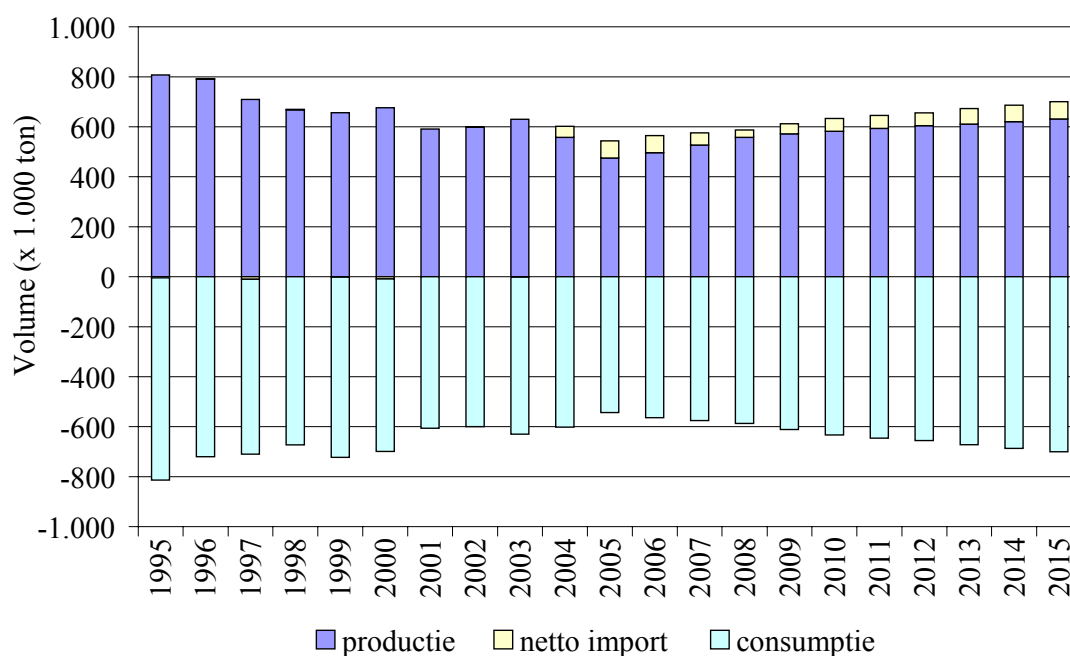
4.3.6 Kwaliteitseisen

De overheid inspecteert slachterijen op technische staat, keurt slachtdieren voor en tijdens de slachtfase en controleert de kwaliteit van het eindproduct. Steeds meer Oekraïense vleesbedrijven gaan over op internationale kwaliteit- en voedselveiligheidsstandaarden, internationale certificering, verpakken, meer professionele opslagfaciliteiten en een beter distributienetwerk (EVD, 2005a).

4.3.7 Buitenlandse investeringen

Het merendeel van de bedrijven in de vleesindustrie is in handen van Oekraïners. Tot 1 januari 2003 bedroeg de totale buitenlandse investering in deze sector USD 31 miljoen. Buitenlandse investeringen vonden vooral plaats in de regio's Kyiv en Donetsk, onder andere vanuit Rusland, Belize, VK, Duitsland, Polen en de VS. Voorbeelden van joint ventures die zijn opgezet met buitenslands geld zijn Kurgansky Broiler (Kharkiv), Rusanovka meat plant (Kyiv), Ruby Rose Agricol Co. Ltd. (Kyiv) en Multifood (Uzhgorod, Zakarpattia).

Ook met hulp van PSO-geld van de Nederlandse overheid zijn Oekraïense bedrijven, zoals de Kyiv Meat processing plant, gemoderniseerd. Veel Oekraïense vleesbedrijven hebben een voorkeur voor apparatuur van buitenlandse bedrijven, zoals Big Dutchman International GmbH (pluimveebedrijven), Stork/MPS (slachtlijn), Autoterm (koeling), Convenience Food Systems, Townsend Engineering Company en Otto Schweissing GmbH. Twee serieuze binnenlandse concurrenten op de markt voor apparatuur voor vleesbedrijven zijn Tronka-Agrotech (Kyiv) en Twin-DM (Dnipropetrovsk) (LNV, 2004a).

Figuur 4.6 Varkensvleesbalans in Oekraïne 1995-2015 (kton/jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

4.3.8 Varkensvleesbalans

FAPRI (2007b) verwacht dat Oekraïne tot 2015 een netto-importeur van varkensvlees blijft (figuur 4.6). De consumptie neemt met een vergelijkbare hoeveelheid toe als de productie, zodat import nodig blijft. Overigens geeft de Oekraïense overheid via plaatsvervangend landbouwminister Verbitskiy aan dat ze verwachten dat de productie meer zal toenemen dan de vraag, zodat al in 2008 er geen import meer nodig zal zijn. Verder verwacht FAPRI ook voor

rund- en kalfsvlees en voor pluimveevlees tot 2015 een blijvende importafhankelijkheid.

4.4 Varkenshouderij

4.4.1 Varkenstapel

Na de desintegratie van de Sovjet-Unie zijn de dieraantallen in Oekraïne afgenomen (figuur 4.2 in paragraaf 4.1.4). Het aantal varkens is sinds 1990 gekrompen met 60% tot 8 miljoen in 2007. Van 1990 tot 2001 daalde de varkensstapel gestaag, waarna een groei volgde in 2002 tot 2003. Slecht weer in 2003 leidde tot een tegenvallende graanoogst (ProAgro, 2006) met als gevolg hoge voerprijzen en een krimp van de varkenstapel in 2004 en 2005. Door de beperkte voerbeschikbaarheid zijn toen niet alleen slachtvarkens, maar ook zeugen geslacht. In 2006 was de situatie gestabiliseerd en sindsdien groeit de varkensstapel weer. Overigens fluctueert de omvang van de varkensstapel gedurende het jaar, omdat traditioneel voor kerst en Nieuwjaar een groot aantal varkens geslacht wordt. Zo daalde de varkensstapel in december 2005 met bijna een half miljoen varkens (ProAgro, 2006).

4.4.2 Bedrijfsstructuur

Er zijn 36 grote industriële varkensbedrijven en -complexen waarvan de grootste 11 samen 4% van de varkens hebben (tabel 4.2). Er zijn 70 bedrijven met meer dan 2.000 vleesvarkens en 50 bedrijven met meer dan 750 zeugen (OECD, 2005). Veel van deze varkensbedrijven zijn te huur (Getya, 2007). In 2005 waren er ruim 13.000 geregistreerde bedrijven met varkens (SSCU, 2007) waarvan 75% minder dan 100 varkens had. Daarnaast zijn er naar schatting 3 miljoen microbedrijven met een paar varkens (Kardash Yaroslav, 2007), die een groot deel van het varkensvlees produceren (Osborne en Trueblood, 2002). Het vlees van deze varkens wordt niet publiek verhandeld.

Tabel 4.2 *Bedrijfsnaam, regio en aantal varkens van de grootste 11 varkensproducenten in Oekraïne in 2004*

Bedrijfsnaam	Regio	Aantal varkens (x 1.000)
Eurosojuz Ltd.	Kiev	82,3
JSC Slobozhansky	Kharkov	59,2
JSC BAS	Donetsk	36,2
Agroindustrial Company Ltd.	Zaporizhzhia	30,2
DE FC Shakhtar	Donetsk	24,3
Agro-Oven Ltd.	Dnepropetrovsk	23,5
Firm Trubezh of Pervoe Maya	Kiev	21,6
Cherkassy meat company Ltd.	Cherkassy	16,2
JSC Agro-Soyuz	Dnepropetrovsk	11,5
Polesie-Agro Ltd.	Rovno	10,3
Rosan-Agro Ltd.	Ivano-Frankovsk	8,6
Totaal		359

Bron: ProAgro (2006).

Na de omwenteling in 1989 zijn veel voormalige staatsbedrijven zonder opsplitsing overgegaan naar (voormalige) werknemers. In 2005 lag 37% van de varkens op deze voormalige staatsbedrijven en de rest op private bedrijven (ProAgro, 2006), terwijl slechts 19% van het varkensvlees door deze bedrijven wordt geproduceerd (SSCU, 2007), onder andere door een lagere productiviteit.

Historisch gezien zijn Kiev, Cherkassy, Vinnitsa, Dnepropetrovsk en Odessa de 'varkensregio's', met ieder 5-6% van de varkensstapel (ProAgro, 2006). De regio Odessa is een belangrijke groeier in varkens aantallen, omdat het in het hart van Oekraïense graanregio ligt, wat een voordeel oplevert qua voerverzorging. In Noordwest-Oekraïne worden vooral vette varkens gehouden, terwijl in de andere regio's meer beveleesde varkens gehouden worden.

4.4.3 Productiviteit en economie

Varkenshouderij in Oekraïne heeft zeer goedkope arbeid en goedkope lokale voergrondstoffen, maar kampt met gebrek aan vakkennis en motivatie. Stallen en huisvesting zijn zwaar verouderd en afgeschreven. De sector heeft te maken met verouderd fokmateriaal en met 'oude stijl management' (Caldier, 2003). Dierenwelzijn en milieu spelen beleidsmatig geen rol van betekenis en zijn voor investeerders feitelijk (nog) niet beperkend. Verhagen (persoonlijke communicatie, 2007) adviseert investeerders wel te voldoen aan de EU-regels.

De productiviteit op voormalige staatsbedrijven is laag. Deze bedrijven produceren gemiddeld 12 tot 15 gespeende biggen per zeug per jaar (Pysarenko, persoonlijke communicatie, 2007) met een worpindex van 2 (worp in voorjaar en herfst) en een speenleeftijd van 35 tot 45 dagen (Getya, persoonlijke communicatie, 2007). Vleesvarkens groeien gemiddeld 280 gram per dag en bereiken een levend slachtgewicht van 100-120 kg soms pas op een leeftijd van 310 dagen (Antonyuk, 2000). Het voerverbruik is zeer hoog met een voerconversie van 9,7. Deze staatsbedrijven halen een verlies van gemiddeld 15 tot 45% van de omzet, wisselend tussen jaren (ProAgro, 2006). De productiviteit op sommige private bedrijven bedraagt echter gemiddeld 23 tot 24 gespeende biggen per zeug per jaar.

Productiekosten op de grootste bedrijven (tabel 4.2) bedragen gemiddeld € 1,09/kg, met een spreiding tussen € 0,76 en € 1,61 per kg slachtgewicht (ProAgro, 2006, bewerking LEI). Caldier (2003) geeft een kostprijs van € 0,70 tot € 0,80 per kg slachtgewicht voor Agro-Soyuz. Voor een varkensbedrijf in Oekraïne met westers management zijn de productiekosten in 2006 berekend op € 0,82 per kg slachtgewicht exclusief btw, tegen € 1,11 in Nederland (zie paragraaf 6.2).¹

Opbrengstprijis

De varkensprijs fluctueert aanzienlijk tussen jaren (tabel B1.8 in blijlage 1). Tussen 2003 (4 UAH per kg) en 2005 (ruim 10 UAH per kg; SSCU, 2007) is de prijs meer dan verdubbeld en vervolgens weer gedaald tot een niveau van circa UAH 6 per kg levend gewicht (\pm € 1,10 per kg slachtgewicht) in de zomer van 2007 (Konoplya, persoonlijke communicatie, 2007)). Behalve uit schommelingen in aanbod en consumptie, kan dit worden verklaard uit importmaatregelen (zie paragraaf 4.3.3) en handelsbeperkingen tussen andere landen. Zo heeft Rusland de grens gesloten voor Poolse varkens, zodat Poolse slachtvarkens tegen dumprijzen naar onder andere Oekraïne zijn afgezet. Overigens geeft Maltman (persoonlijke communicatie, 2007) aan dat het bedrijf Agro-Soyuz een opbrengstprijis haalde in 2007 van UAH 9,5-10 per kg, wat zou kunnen betekenen dat schaalgrootte en kwaliteit meerwaarde heeft.

¹ De berekeningsmethodiek is niet vergelijkbaar met de kostprijzen van ProAgro (2006) en Caldier (2003).

4.4.4 Import van zeugen en biggen

Oekraïne staat import van fokmateriaal toe. Er werd in 2005 voor circa € 1,7 miljoen aan fokmateriaal geïmporteerd. Het invoertarief op fokmateriaal is 0%. Voor mestbiggen geldt een importtarief van 5% van de waarde, echter de invoer van mestbiggen vanuit Nederland wordt anno 2007 niet toegestaan. Volgens Verbitskiy (persoonlijke communicatie, 2007) moet de varkenssector in Oekraïne zelfvoorzienend worden en komt door het openstellen van de grenzen voor buitenlandse biggen de rentabiliteit van de binnenlandse zeugenhouders onder druk te staan.

4.4.5 Gezondheidssituatie

Er is nauwelijks informatie beschikbaar over het vóórkomen van dierziekten en de veterinaire status van Oekraïne is onbekend (Van Laer, 2007). Volgens de OIE (2007) zijn er in 2006 en de eerste helft van 2007 geen besmettelijke varkensziekten gemeld in Oekraïne. De laatste officiële uitbraak van klassieke varkenspest dateert uit 2000, toen een vaccin is ingezet (geen markervaccin). Voor Aujeszky wordt wel een markervaccin ingezet.

Veel geïnterviewden geven aan dat er geen dierziekteproblemen zijn. Buchatskiy (persoonlijke communicatie, 2007) geeft als reden dat ziekteverschijnselen niet worden waargenomen of dat ziektes - vooral 'nieuwe' ziektes zoals PPRS - niet bekend zijn. Het is overigens te verwachten dat door de bestaande huisvesting er wel degelijk gezondheidsproblemen zijn.

De grote aantallen microbedrijven, waar varkens vaak in de open lucht worden gehouden, vormen een bedreiging voor de besmetting van varkens. De officiële sluiting van de grens voor import van biggen is gunstig uit oogpunt van insleep van dierziekten. Als hierdoor echter illegale import ontstaat zonder veterinaire controle kan dit overigens averechts werken.

4.4.6 Investeringen

Er vinden zowel binnenlandse als buitenlandse investeringen plaats. In 2005 en 2006 is geïnvesteerd in 150 varkenscomplexen (Verbitskiy, persoonlijke communicatie, 2007). De grootste ondernemingen zetten complete ketens op die fokkerij, varkenshouderij, slacht, verwerking en verkoop van eindproducten integreren (LNV, 2004a). Ondernemingen integreren vooral onder grote lokale investeerders. Lokale plannen kunnen echter door (onder andere) kapi-

taalgebrek niet altijd worden gerealiseerd en men is op zoek naar buitenlands kapitaal.

Volgens Caldier (2005) zijn Deense investeerders aanwezig met projecten van 50.000 zeugen en zijn er twee Franse investeerders met 2.000 zeugen in de regio Odessa. Ook zijn er Deense vleesbedrijven die in Oekraïne geïnvesteerd hebben (EVD, 2005a). Verder zijn er diverse plannen voor investering in varkensbedrijven met diverse buitenlandse bedrijven: Big Dutchman (Euroresource Ltd., regio Kiev), ACOfunk (Niva Perejaslavshchiny Ltd., Oekraïens-Britse Joint Venture, regio Kiev), Weda en BC Finance (regio Khmelnytskyi) (ProAgro, 2006).

Belangrijke motieven van buitenlanders om te investeren in de agrarische sector in Oekraïne waren rentabiliteit, ondernemersgeest en natuurlijke voordelen (Stange, 2007). Van de ondervraagde investeerders had 93% nog een agrarisch bedrijf in het thuisland. De meeste investeerders hebben het bedrijf geregistreerd als een Oekraïense 'limited liability' bedrijf (83%) en de rest (17%) als private eenmansbedrijven. In 72% van de gevallen is de investering betaald met eigen vermogen en geen bedrijf heeft kredieten verkregen van een Oekraïense bank.

4.5 Veevoerindustrie

4.5.1 Grond, teelten en productiviteit

Oekraïne beschikt over ruim 60 miljoen ha landbouwgrond, waarvan 80% is geprivatiseerd (EVD, 2007a). De opbrengst is sterk afhankelijk van het weer, omdat slechts een klein deel van het land wordt geïrrigeerd - in 2003 3,7% (WFB, 2007). De potentieel vruchtbare zwarte aarde geeft in droge zomers een lage opbrengst (Bickert, 2007). In jaren met goede weersomstandigheden is de Oekraïense graanopbrengst 40 miljoen ton per jaar en is de export ongeveer 12 miljoen ton (tabel 4.3). In slechte jaren, zoals in 2004, is de opbrengst 20 miljoen ton per jaar en gaat er vooral minder graan naar diervoeding en export. Importen zijn beperkt tot minder dan 4 miljoen ton. De slechte oogst in 2004 leidde tot hoge veevoerprijzen met een daling in de veestapel als gevolg. In gunstige jaren, als Oekraïne exporterend is, ligt de grondstoffenprijs op een laag niveau (GMC, 2005). De belangrijkste gewassen in 2006 waren granen¹ (15 miljoen ha), zonnebloemen (4 miljoen ha), voedergewassen (3,3

¹ Inclusief vlinderbloemigen.

miljoen ha), aardappelen (1,5 miljoen ha), suikerbieten (0,8 miljoen ha) en vollegrondsgroenten (0,5 miljoen ha) (SSCU, 2007).

Tabel 4.3 Ingezaaid areaal (in miljoen ha) en graanbalans (in miljoen ton) in Oekraïne in de zaaijaren 2002-2006

	2003	2004	2005 a)	2006 b)
Geogst areaal	14,2	11,1	14,8	14,6
Opbrengst	38,8	20,2	41,8	37,6
Import	0,7	3,5	0,1	0,1
Beginvoorraad	4,8	3,7	2,1	6,2
Totaal beschikbaar	44,3	27,4	44,0	43,9
Afzet: humane voeding	5,8	5,6	5,9	5,9
zaaizaad, verliezen en overige	5,8	4,7	5,6	5,3
diervoeding	18,3	12,2	15,2	15,8
export	10,7	2,9	11,3	12,3

a) Schatting; b) Prognose.

Bron: Pankratov (2005).

Het bedrijf OJSC Khib Ukrainy (100% in handen van de staat) reguleert alle activiteiten in graaninzameling, opslag en bewerking. Het bedrijf heeft een opslagcapaciteit van 6,2 miljoen ton graan, waarvan maar de helft gebruikt wordt.

4.5.2 Veevoerproductie

Veevoerproductie kan worden opgesplitst in drie groepen: a) voormalige staatsfabrieken, b) voerb企业 die in handen zijn van meerdere veehouderijbedrijven ('inter farm plants') en c) kleinschalige voerproductie bij veehouderijbedrijven. De bedrijven zijn onafhankelijk (Grakovsky, Apostolovsky) of gekoppeld aan geïntegreerde varkensbedrijven (JSC AgroSoyuz, Kalitiansky). De totale productiecapaciteit voor alle diergroepen in Oekraïne wordt geschat op 20-22 miljoen ton per jaar. In 2003 waren er ongeveer 500 voerproducerende bedrijven in Oekraïne, waarvan ongeveer 100 mengvoerbedrijven (LNV, 2004b).

De 94 voormalige staatsveevoerb企业 hebben een capaciteit van ongeveer 11,2 miljoen ton (vooral voor pluimvee en voeradditieven), waarvan 6,2 miljoen ton gepelletiseerd voer. Geïntegreerde voerb企业 produceren ongeveer 10 miljoen ton, vooral voor rundvee, varkens en schapen. Capaciteit

teitsbenutting op deze bedrijven is vaak maar 10-30%, met een enkele uitschieter naar 80%.

De feitelijke mengvoerproductie in 2003 bedroeg 1,3 miljoen ton, waarvan 27% voor de varkenshouderij, 57% voor de pluimveehouderij, 14% voor rundvee en 2% voor overige diersoorten. In 2005 was de productie gegroeid tot 2,8 miljoen ton, waarvan 0,6 miljoen ton voor varkens (SSCU, 2007). Oekraïne heeft veel kleine mengvoerproducenten. De grootste 13 fabrikanten produceerden in 2004 samen circa 200.000 ton mengvoer (ProAgro, 2006).¹

Trends in de mengvoerindustrie omvatten integratie van voerfabrieken in grote agro-industriële complexen, investering in nieuwe productietechnologie en groei van de mengvoerproductie (LNV, 2004b; EVD, 2007a).

Vitamines (van DSM, BASF, Adisseo, Degussa), premixen (van Schumann, Preconex, Provimi, Agrofeed, Vilomix, Heartfield, Regam), enzymen en veterinaire preparaten worden grotendeels geïmporteerd. De bedrijven Kremix, Ukrzoovetprompostach en Kombiko produceren premixen. De twee vitaminefabrieken in Oekraïne (in Uman en Kiev) produceren niet voor toepassing in varkensvoer.

4.5.3 Veevoerbruik

In 2003 bedroeg het totale voederverbruik 40,5 miljoen ton (SSCU, 2007). Kleine en microbedrijven gebruiken grotendeels eigen granen, ruwvoer en voedselresten en kopen nauwelijks mengvoer. Industriële varkensbedrijven gebruiken wel vaak compleet mengvoer, maar produceren dit vaak ook deels zelf. De markt voor veevoer is hierdoor slecht ontwikkeld (LNV, 2004b). Pelletiseren van mengvoer is niet gebruikelijk vanwege het hoge energieverbruik bij pelletiseren en de slechte technische staat van machines. Voer in meelvorm is meer in gebruik.

Afzet naar veehouders gebeurt zowel in bulk als in zakgoed. Een voerfabriek in Bozhkovo (Fedotov, persoonlijke communicatie, 2007) verkoopt 3% in zakken van 10 kg, 10% in zakken van 40 kg en de rest in bulk, waarbij vooral de kleinschalige verkoop rendabel is. Productiekosten op dit bedrijf bedragen USD 20/ton. Daarbovenop komen transportkosten (USD 10 per 100 km per ton). Een typisch Oekraïens afmestvoer bestaat uit granen (voertarwe 24%, gerst 50%) en erwten (17%) met 16% ruw eiwit (ProAgro, 2006).

¹ De grootste zeven bedrijven hebben een productie tussen 10 en 50 kton: Kalitiansky MFP, Grakovsky MFP, Farm division of Mariupol Ilyich Steel plant, Slaviansky MFP, Luganskmyln, Uglegorsky EMFP en JSC Agromars (ProAgro, 2006).

4.6 Overige toelevering

Fokkerij

In 2005 waren er 591 fokbedrijven in Oekraïne, waarvan 89 grootschalige. Fokvarkens worden direct van de fokbedrijven gekocht of via veilingen (Pro-Agro, 2006). Gebruikte rassen zijn Large White (80% van de varkens), Ukrainian Meat (4,7%), Ukrainian Steppe White Breed, Landras, Poltava Meat Breed en Mirgorodskaja Breed (ieder circa 3%) en nog diverse andere lokale rassen. Slachtvarkens met een Large White-lijn hebben slechts 36% mager vlees (ProAgro, 2006). Veel vermeerderaars zijn zelf gaan kruisen door de economische crisis en de krimpende varkensstapel. Bovendien was er door de kleinere fokpopulatie nauwelijks ruimte voor selectie.

Er is behoefte aan een genetisch hoogwaardige veestapel met een hoger magervlees percentage (EVD, 2007a). Dit is zowel nodig uit oogpunt van rentabiliteit (meer vlees per varken) als om aan de wensen van de retail tegemoet te komen (Getya, persoonlijke communicatie, 2007). Overigens vinden veel Oekraïners dat hiervoor gebruik gemaakt moet worden gemaakt van lokale moederlijnen en westerse vaderlijnen. Een dekrijpe Oekraïense Large-White-opfokzeug is met € 150 de helft goedkoper dan modern fokmateriaal. Opfokzeugen worden ingezet op een lichaamsgewicht van 100 kg, onafhankelijk van de leeftijd. (Polyanskiy, persoonlijke communicatie, 2007). Volgens Zarudna (2006) heeft de Oekraïense overheid gekozen voor Deense expertise bij het opzetten van pilotbedrijven, waarbij ook (in eerste instantie) Deens fokmateriaal gebruik zal gaan worden. De invoer van fokmateriaal uit Nederland is overigens in principe wel mogelijk (Verbitskiy, persoonlijke communicatie, 2007).

Viaduk, een zelfstandige informatiedienst van de overheid, heeft diverse mechanismen om kleine varkenshouders te helpen duur fokmateriaal aan te kopen: fokkerijplan, verzekeringscheck, leasing, advies, krediet, forwards, futures. Er is een ingewikkelde structuur opgezet om achteraf te kunnen betalen aan de leverancier tegen een vooraf vastgestelde prijs.

Hypor is momenteel met PSOM-geld in Oekraïne bezig met het opzetten van een fokcentrum voor zuivere-lijnfokkerij.

Stalinrichting

Oekraïense varkensbedrijven werken met verouderde stalinrichting. Door kapitaalgebrek wordt onvoldoende geïnvesteerd. Er wordt veelal Deense technologie toegepast zoals Graakaer, ACO funki, Danosha en Skov (Zarudna, 2006).

5. De varkenskolom in Rusland

Door snelle koopkrachtontwikkeling en politieke steun ontwikkelt de vraag naar varkensvlees in Rusland zich snel. Vooral met kapitaal van buiten de landbouw wordt grootschalig geïnvesteerd, waarbij investeerders ook leunen op westerse kennis en management. Investeren vanuit Nederland is niet eenvoudig, maar inbreng van managers, kennis en kennisintensieve producten (premixen, stalinrichting, managementondersteunende systemen) is vooralsnog welkom.

5.1 Algemeen

5.1.1 Land en bevolking

De Russische Federatie (Rusland) bestaat uit 21 republieken en grenst aan de Noordelijke IJszee en de Grote Oceaan en verder aan China, Mongolië, Kazachstan, Belarus (Wit-Rusland), Oekraïne, Estland, Letland, Finland en Noorwegen (figuur 5.1). Bovendien grenst de exclave Kaliningrad aan Litouwen en Polen. De hoofdstad is Moskou. Rusland heeft een oppervlakte van 17 miljoen km² en 141 miljoen inwoners in 2007. Het aantal inwoners zal tot 2020 jaarlijks krimpen met 0,4% (Euromonitor, 2007). Van de inwoners woont 70% in het Europese deel, westelijk van de Oeral, en 30% in het Aziatische deel. In 2005 woonde 26,4% van de inwoners op het platteland en dit zal tot 2015 nauwelijks veranderen. Het grootste deel van Rusland heeft een landklimaat. Daarnaast heerst in het noorden en oosten (Siberië) een arctisch klimaat en in het zuidwesten een subtropisch klimaat.

5.1.2 Politiek

In 1989 viel de Sovjet-Unie uiteen in Rusland en 14 onafhankelijke republieken. Sindsdien heeft Rusland een democratisch politiek systeem en een markteconomie in ontwikkeling. De huidige president Vladimir Putin heeft diverse hervormingen doorgevoerd op het gebied van belastingen, banken, ar-

beid en grondeigendom, maar ook de staatscontrole uitgebreid, hetgeen leidt tot minder marktwerking (WFB, 2007).

Rusland is met onder andere Oekraïne, Belarus en Kazachstan lid van het Gemeenebest van Onafhankelijke Staten (GOS), dat vooral functioneert als vrijhandelszone. Rusland is geen lid van de WTO, maar wil wel toetreden. Vooruitlopend op het WTO-lidmaatschap heeft Rusland een bilateraal akkoord gesloten met de VS over markttoegang.

De Russische politiek heeft het standpunt ingenomen dat ze qua voedselvoorziening zelfvoorzienend en onafhankelijk van de rest van de wereld wil zijn. Rusland stelt zich in bilaterale handelscontacten onafhankelijk op en houdt graag speelruimte om de eigen positie te waarborgen. Zo houdt het land vast aan een eigen kwaliteitscontrole van importvlees, naast de in handelsakkoorden overeengekomen kwaliteitseisen en zijn er invoertarieven om binnenlandse producenten te beschermen (Interfax, 2006).

Figuur 5.1 Rusland

Bron: WFB (2007).

Rusland heeft te maken met corruptie. Met een 121e plaats op de lijst van minst corrupte landen (TI, 2006a) heeft Rusland de minst gunstige score van de vier onderzochte landen. Er is sprake van bureaucratie, een wijdverspreid gebrek aan vertrouwen in instituties en onvoldoende consistentie in en handhaving van wetgeving en eigendomsrecht (Varese, 2005). Het Hof van

Arbitrage is actief en snel, maar de tenuitvoerlegging werkt traag en is onderbemand. Rechtbanken kunnen vonnissen onvoldoende afdwingen.

De wettelijke infrastructuur op het gebied van de landbouw is niet transparant. Het kost veel tijd en moeite om de zaken in Rusland geregeld te krijgen. Dat betekent dat een buitenlandse investeerder niets kan beginnen zonder een goede lokale zakenpartner.

Het belastingsysteem is complex, met meerdere soorten belastingen, elk met eigen voorwaarden, procedures en betaaltermijnen en langlopende accountantsonderzoeken. Dit vormt voor ondernemingen allesbehalve een prikkel om winstmaximalisatie na te streven (Varese, 2005).

5.1.3 Economie¹

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) groeide in 2006 met 6,7% tot USD 1.746 miljard (bijlage 1). Het gemiddelde jaarinkomen per persoon is de laatste vijf jaar gestegen met meer dan 12% per jaar. De armoede is gedaald en de economische middenklasse heeft zich uitgebreid. In 2006 had Rusland een overschot op de begroting van 9% van het BBP. De btw bedraagt 20%, met een verlaagd tarief van 10% voor primaire levensmiddelen. De inflatie in Rusland is gedaald van meer dan 20% in 2000 tot minder dan 10% in 2006 en wordt verwacht verder te dalen naar 6% in 2015 (Euromonitor, 2007). De rentevoet is gedaald van 24,4% in 2000 tot 10,5% in 2006 (zie bijlage 1). In Rusland is sprake van een slechte belastingmoraal, die ook samenhangt met de complexiteit van het belastingstelsel en bureaucratie.

De economische groei sinds 1998 is veroorzaakt door de export van olie, gas, metalen en hout, een goedkope munt en, sinds 2003, door een toenemende consumptie en grootschalige buitenlandse investeringen. De landbouw is minder belangrijk. De industrie in Rusland is verouderd en er zal fors moeten worden geïnvesteerd in de industrie om de economische basis van het land te verbreden (WFB, 2007). Putin heeft de agrarische sector aangewezen als een van de vier nationale prioriteiten, waardoor er geld is vrijgemaakt om de veehouderij nieuw leven in te blazen, kredietverlening voor de landbouw te vergemakkelijken en voor plattelandsontwikkeling.

Banken en financiering

De lokale munt in Rusland is de Roebel (RUR) met een koers van RUR 35 per € (augustus 2007). Na een redelijke stabiele koers in 1999 en 2000 steeg

¹ Zie ook: Van Berkum et al., 2007.

deze vanaf 2002, maar is na 2005 is deze weer iets gedaald. Het Russische banksysteem is zwak ontwikkeld (WFB, 2007). Ondernemers en oligarchen domineren de Russische banken en hebben eenvoudiger toegang tot leenkapiitaal. Hypothecaire leningen staan in de kinderschoenen, consumentenkredieten nemen toe. Investeringsmogelijkheden van bedrijven zijn beperkt, omdat grond niet kan dienen als onderpand bij leningen (IMR, 2003). Er wordt wel rentesubsidie gegeven. De huidige uitbreiding in de varkensvleesproductie wordt in een aantal situaties ook gefinancierd door moederbedrijven die actief zijn in de olie- en gaswinning (zoals Lukoil). Internationale ontwikkelingsfondsen verstrekken leningen aan kleinschalige plattelandsprojecten.

Arbeid en inkomen

Het minimumloon in 2006 bedroeg RUR 1.000 per maand (€ 29). Het gemiddeld maandinkomen per persoon was RUR 9.947 (€ 290), maar in de landbouw slechts RUR 4.578 (€ 134) (Federal State Statistics Service, 2007). Een groot deel van de Russen heeft recht op kinderopvang, betaalde vakanties, producten van het bedrijf en betaalde huisvesting, die bij pensionering overgaat naar de werknemer. (Middel)grote bedrijven zorgen daarnaast vaak voor gratis medische zorg. Deze tertiaire voorwaarden zijn nodig om goede medewerkers vast te houden vanwege de zuigkracht van de grote steden (FAS, 2004b). Arbeiders in Rusland hebben geen eigen verantwoordelijkheid leren dragen. De arbeidsmoraal wordt meestal via negatieve incentives gestuurd. De inkomstenbelasting is 13% (flat rate) en er zijn inhoudingen voor sociale zekerheid, pensioenfonds, werkgelegenheidsfonds en het fonds voor sociale ondersteuning (Euromonitor, 2006b).

De werkloosheid in Rusland is gedaald van 10,2% in 2000 naar 7,4% in 2006, overigens met grote regionale verschillen (Euromonitor, 2007). Daarnaast is er sprake van verborgen werkloosheid onder andere in de vorm van werktijdverkorting (WFB, 2007; Willems, 2007). Werkeloosheidsuitkeringen zijn laag en veel werklozen zijn dan ook actief in de zwarte economie (Euromonitor, 2006b). Sociale zekerheid richt zich vooral op gepensioneerden en invaliden. De pensioenleeftijd is 55 jaar voor vrouwen en 60 jaar voor mannen. In 2004 leefde 17,4% van de bevolking onder de armoedegrens (WFB, 2007). Er is sprake van een groeiende economische middenklasse. Het aandeel huishoudens met een jaarinkomen van minder dan USD 7.500 zal afnemen van 75% in 2007 tot 65% in 2015 (Euromonitor, 2007). Het aandeel met een inkomen van USD 7,500 tot USD 25,000 zal stijgen van 24% in 2007 tot 33% in 2015. De koopkracht zal toenemen van momenteel 36% van het niveau in Nederland naar een niveau dat Nederland over 10-15 jaar zal evenaren

(Euromonitor, 2007). In Rusland wordt ongeveer 40% van het besteedbare inkomen besteed aan voedsel en niet-alcoholische drank. Dit zal tot 2015 niet wezenlijk veranderen.

Infrastructuur

De infrastructuur in Rusland is slecht (Osborne en Trueblood, 2002). Nog geen 10% van het totale goederenvervoer gaat over de weg (Willems, 2007). Grote bedrijven leggen zelf wegen aan, ook over grotere afstanden, om de aanvoer van grondstoffen en afvoer van producten mogelijk te maken (FAS, 2005b). Het elektriciteitsnetwerk is niet betrouwbaar door frequente spanningsuitval en -daling (EVD, 2006).

5.1.4 Rol van de landbouw

De primaire agrarische sector in Rusland levert werk aan 10,8% van de beroepsbevolking en draagt 5,3% bij aan het BBP (Euromonitor, 2006b). Meer dan 100 miljoen personen eet (ook) voedsel uit eigen teelt (SSCU, 2007).

Door het klimaat en door vervuiling is slechts 32% van de grond bruikbaar voor landbouw (Willems, 2007). Ten oosten van de Oeral is een deel van de grond voortdurend bevroren en in (westelijk) Rusland is de neerslag slechts 500-600 mm per jaar. De Russische steppen in het zuiden zijn wel vruchtbaar. Belangrijke landbouwproducten zijn granen, suikerbieten, zonnebloemen, groenten, fruit, rundvlees en melk.

De bedrijfsstructuur is verdeeld in grootschalige agrarische ondernemingen, boerenbedrijven en microbedrijven. Circa 30 agrarische ondernemingen, voormalige staatsbedrijven, spelen een belangrijke rol in de Russische agro-industrie. Oligarchen met banden in de gas- en olie-industrie hebben grond aangekocht en zijn graan gaan telen en vervolgens ook varkens of pluimvee gaan houden.¹ Daarna zijn deze agrarische bedrijven verder voorwaarts geïntegreerd tot en met eigen verkoop van eindproducten aan consumenten. Een voorbeeld hiervan is APK Cherkizovo (zie figuur 5.2). Deze bedrijven telen granen, suikerbieten en zonnebloemen en produceren de helft van het vlees en de melk en driekwart van de eieren (tabel 5.1). Het aandeel van de agrarische ondernemingen in de vleesproductie is vanaf 2000 met enkele procenten toegenomen (IKAR, 2007a). Een verdere uitbreiding van de vleesproductie wordt op deze bedrijven voorzien, wat mede komt door hun kapitaalbeschikbaarheid.

¹ Bijvoorbeeld Planeta Management, APK Cherkizovo en Agros.

De grootste speler op de Russische vleesmarkt is APK Cherkizovo. Dit bedrijf heeft een marktaandeel in vlees van naar eigen schatting 13%. De integratie heeft negen vleesbedrijven (capaciteit 150 kton per jaar) met diverse eigen vleesmerken, twee varkensbedrijven, zeven pluimveebedrijven, een mengvoerbedrijf (Mixed feed mill Ardymsky), een landbouwareaal van 50.000 ha, en meer dan 20 verkooppunten.

De varkensfokkerij vindt plaats op bedrijf Budennovets dat 3.000 gelten per jaar produceert. Daarnaast is er het productiebedrijf Kuznetskovsky met 75.000 varkens, dat behoort tot de grootste 10 varkensbedrijven in Rusland. De varkenshouderij werkt momenteel nog vooral met stallen uit de Sovjettijd, maar wil investeren in nieuwe stallen. Er wordt westers fokmateriaal gebruikt (PIC) en een westerse stijl van management. APK Cherkizovo wil groeien naar een productie van 0,5 miljoen slachtvarkens per jaar (Babaev, 2003).

Een van de grootste vleesbedrijven is Mikoyanovsky meat processing plant. In 2006 heeft APK Cherkizovo in Tambov een ultramodern vleesverwerkingsbedrijf geopend dat volgens ISO-standaard werkt. APK Cherkizovo produceert een vleesassortiment met zowel luxe- als basisproducten.

Figuur 5.2 APK Cherkizovo

Grote investeerders van buiten de landbouw tonen politieke goodwill door te investeren in de agrarische sector. Door financiële en politieke onzekerheid is er echter sprake van een korte tijdschikhorizon bij Russische zakenmensen. Er wordt gerekend met een korte terugverdientijd. Dat kan betekenen dat zulke investeerders zich op middellange termijn terugtrekken (Overheul, persoonlijke communicatie, 2007), wat een zwakte is voor de varkensvleesindustrie in Rusland. Investeren in de landbouw is een vorm van risicospreiding voor deze financiers. Dit blijkt volgens Serova (persoonlijke communicatie, 2007) uit de negatieve correlatie tussen de winstgevendheid van olie en investeringen in graanproductie. De agrarische sector kenmerkt zich door een groter winstrisico dan de olie- en gasindustrie.

Er waren anno 2007 circa 255.000 boerenbedrijven met een areaal van gemiddeld 81 ha, die vooral granen, suikerbieten en zonnebloemen telen. Het is voor deze bedrijven niet toegestaan medewerkers in dienst te hebben (Boldyreva, persoonlijke communicatie, 2007).

Naast de grote ondernemingen en boerenbedrijven waren er 16 miljoen microbedrijven met een areaal van gemiddeld 0,44 ha en enkele dieren. Deze bedrijven spelen vooral een rol in het sociale vangnet op het platteland. Ze produceren aardappelen, groenten en ongeveer de helft van de melk en van het vlees in Rusland. De productie is vooral voor eigen consumptie. Maar daarnaast fungeren ze voor vleesbedrijven als buffer in de aanvoer en opereren dus niet geheel gescheiden van de georganiseerde markt. De microbedrijven laten een redelijk stabiele productie zien in de loop van de tijd.

Tabel 5.1 *Verdeling van de agrarische productie in Rusland in 2006 naar bedrijfstype (in %)*

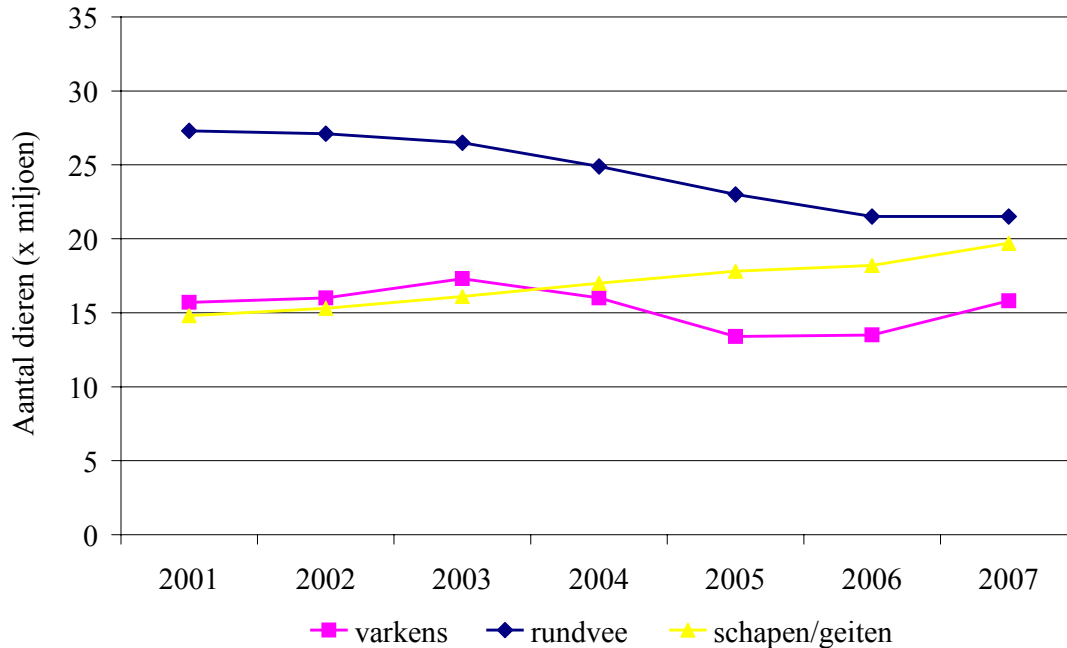
	Agrarische ondernemingen	Boerenbedrijven	Microbedrijven
Graan	78,5	20,0	1,5
Suikerbieten	86,8	11,8	1,4
Zonnebloemen	70,0	29,1	0,9
Aardappelen	7,0	2,9	90,1
Groenten	14,6	7,1	78,3
Vlees (slachtgewicht)	48,7	2,6	48,7
Melk	45,0	3,5	51,5
Eieren	75,2	0,7	24,1

Bron: SSCU (2007).

Veehouderij

Tussen 1993 en 2001 daalde de varkensstapel van 32 miljoen dieren tot circa 16 miljoen dieren, waarna het tot 2007 redelijk constant bleef (figuur 5.3). De rundveestapel daalde van 52 miljoen in 1993 tot 27 miljoen in 2001. De daling zette in mindere mate door tot 21 miljoen dieren in 2007. Het aantal schapen en geiten daalde van 51 miljoen dieren in 1993 tot 15 miljoen dieren in 2001, waarna het aantal dieren gelijkmatig is gestegen tot 20 miljoen in 2007. Daarnaast daalde ook het aantal stuks pluimvee met ruim de helft. De daling van 1993 tot 2001 werd veroorzaakt door (Lighthouse, 2004):

- stijgende primaire productiekosten door het ineenvallen van de centrale voorziening van voergrondstoffen en materialen aan Russische ondernemingen en stijgende energiekosten;
- lage opbrengstprijzen doordat de vleesindustrie te maken kreeg met afnemende subsidies en kapitaalgebrek;
- slecht management, omdat zittende managers directeuren uit de voormalige Sovjettijd waren die geen verstand hadden van management in een markteconomie;
- afnemende vleesconsumptie;
- opheffen van de importtarieven, dat leidde tot import van goedkoop vlees.

Figuur 5.3 Ontwikkeling aantal varkens, rundvee en schapen/geiten in Rusland 2001 - 2005 en prognose 2006 en 2007 (miljoen)

Bron: Rosstat (2005).

5.1.5 Rol van de overheid

Het belangrijkste onderwerp in de Russische agrarische politiek is 'voedselveiligheid' in de zin van zelfvoorziening inclusief marktbescherming. Dit staat haaks op het te volgen pad voor toetreding tot de WTO (FAS, 2007b). In 2003 is een quoteringssysteem met importtarieven ingevoerd om de stijgende vleesimporten te stoppen. Dit systeem is in werking tot 2009 en zal indien gewenst ook dan worden verlengd. Rusland streeft een stabiel vleesaanbod na, zodat producenten en importeurs een systeem kunnen opzetten van distributie, vermarkting en promotie (Interfax, 2006).

Putin heeft in 2005 de landbouw aangemerkt als een van de vier nationale prioriteiten en daarbij USD 320 mln. vrijgemaakt voor de stimulering van de ontwikkeling van landelijke gebieden. De overheid heeft daarnaast RUR 80 miljard beschikbaar gesteld voor uitbreiding en verbetering van de primaire productie, waarbij kleine en middelgrote bedrijven tot 95% van de financiering uit dit fonds kunnen verkrijgen en grote bedrijven tot 67%. Verder zijn de belastingen voor boerderijen vereenvoudigd en zijn er speciale

kredietfaciliteiten ingesteld voor de ontwikkeling van het platteland (Pig International e-News, 2006).

Overheidsinitiatieven om de varkenssector te stimuleren omvatten het in 2006 gestarte 'National Pork Investment Project' waarbij voor 300 projecten (varkenshouderij en vleesverwerking) voor in totaal USD 1,5 miljard cofinanciering beschikbaar is tegen 2% rente (USMEF, 2006). Er is echter onduidelijkheid over de condities van dit investeringsplan. Regionale overheden moeten in de programma's participeren en meefinancieren, hetgeen betekent dat de investering afhangt van beslissingen op dat niveau. Om de genetische kwaliteit van veestapel te verbeteren heeft de Russische overheid verder de import van fokdieren, embryo's en sperma vrijgesteld van btw voor een periode van 3 jaar vanaf 2007. Het is niet duidelijk of deze subsidies beschikbaar zijn voor buitenlandse investeerders. De aannames in het staatsontwikkelingsprogramma zijn qua productiviteitsontwikkeling zeer ambitieus: de technische resultaten moeten tussen 2004 en 2015 met 50-100% verbeteren (MARF, 2005). Dierenwelzijn speelt in dit programma geen rol.

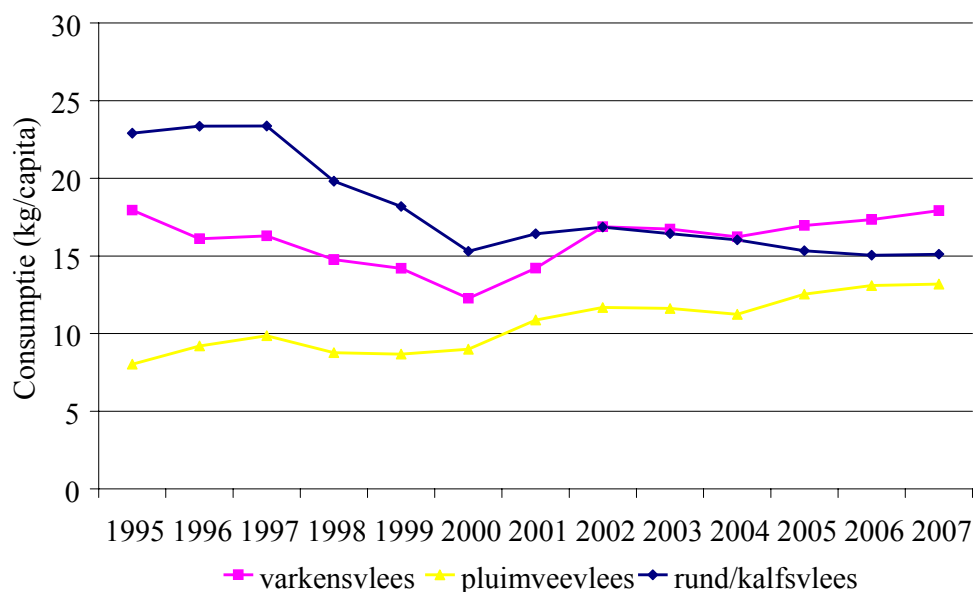
Per 11 januari 2007 is de wet op de ontwikkeling van de landbouw van kracht. Deze wet is een kaderwet waarin toekomstige maatregelen een plaats kunnen vinden en kan als basis dienen voor verbetering van de concurrentiekracht van de Russische landbouw (FAS, 2007b). De eerste stap van deze wet is dat hiermee de agrarische sector ook is aangewezen als zelfstandige economische sector. Een concreet vijfjarenplan zal naar verwachting per 2008 van kracht worden.

Grondhandel is mogelijk voor Russen, maar nauwelijks ontwikkeld. Veel grond is in handen van de overheid of groepen van eigenaren. Buitenlanders, of bedrijven met een meerderheidsaandeel in buitenlandse handen, kunnen geen grond kopen in Rusland. Huren is mogelijk en kost tot USD 150 per ha per jaar. Grond kan worden gebruikt als onderpand voor leningen, behalve bij gezamenlijk eigenaarschap van de grond (Shagaida, 2007) en evenmin bij landbouwgrond (Sagdiev, 2004). De wetgeving rond eigendomsrecht van grond wijkt af van het in West-Europa gebruikelijke rechtssysteem: eigenaarschap van grond en opstallen vallen niet samen. Voor de ingebruikname van gebouwen zijn vergunningen nodig op veterinaire-sanitair en milieugebied en door de brandweer (Sagdiev, 2004).

5.2 Consumptie en retail

5.2.1 Consumptie

De varkensvleesconsumptie in Rusland daalde tussen 1995 (18 kg per persoon) en 2000 (12 kg) en nam tot 2007 weer toe tot het niveau van 1995 (figuur 5.4). De rund- en kalfsvleesconsumptie nam af met een derde tussen 1995 (23 kg) en 2007 (15 kg). De pluimveevleesconsumptie verdubbelde bijna tussen 1995 (8 kg) en 2007 (14 kg). De totale vleesconsumptie van deze drie vleessoorten per hoofd is gedaald met 3 kg per hoofd van 1995 (49 kg) tot 2007 (46 kg). Door stijgende inkomens en met een positieve vraagelasticiteit van het inkomen van 0,3 (FAPRI, 2007a), zal de vleesconsumptie tot 2015 toenemen. In 2015 bedraagt de verwachte vleesconsumptie 50,5 kg per persoon, waarvan 20 kg varkensvlees en 15 kg pluimveevlees.

Figuur 5.4 Vleesconsumptie in Rusland 1995-2007 (kg per persoon per jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

5.2.2 Retail

Tweederde van de levensmiddelen in Rusland wordt verkocht via traditionele kanalen zoals lokale slaggers en kruideniers en via open markten (Steetskamp,

2006). Verschillende retailformules hebben zich vanaf 1990 in Rusland ontwikkeld. In 2004 was 34% discounter, 45% supermarkt, 12% hypermarkt en 10% cash en carry (AT Kearny, 2005a). Het marktaandeel van de grootste 3 retailers in Rusland is 3% (Nederland 83%). Wel hadden de meest succesvolle retailketens in 2004 een omzetgroei van 70% tot 80%. Russen zijn meer gaan verdienen. De retail had in 2006 een omzet van € 245 miljard wat wordt verwacht te groeien naar € 430 miljard in 2010. Ongeveer de helft van de omzet komt voor rekening van levensmiddelen.

Rusland stond in 2006 op de 2e plaats op de lijst van de voor de retail meest aantrekkelijke investeringslanden, vergelijkbaar met Oekraïne (4e), maar ruim voor Hongarije (22e) en Roemenië (23e) (AT Kearny, 2006). De retail in Rusland breidt zich dan ook snel uit en de meeste grote steden zijn voorzien van supermarkten. Wel loopt de tijdsdruk om te investeren in de Russische retail op (bijlage 1). Weliswaar is de Russische markt in vergelijking met West-Europa nog niet verzadigd, maar er staan verschillende winkelketens klaar om Rusland te veroveren. De Russische retail kan verder ontwikkelen door uitbreiding naar kleinere steden, consolidatie van kleine ketens en de uitbreiding van grote inkoopcentra en hypermarkten (Bektemirov, 2005). De retail heeft in het algemeen nog onvoldoende macht om kwaliteitseisen aan de vleesindustrie te dicteren (Dorogova, persoonlijke communicatie, 2007).

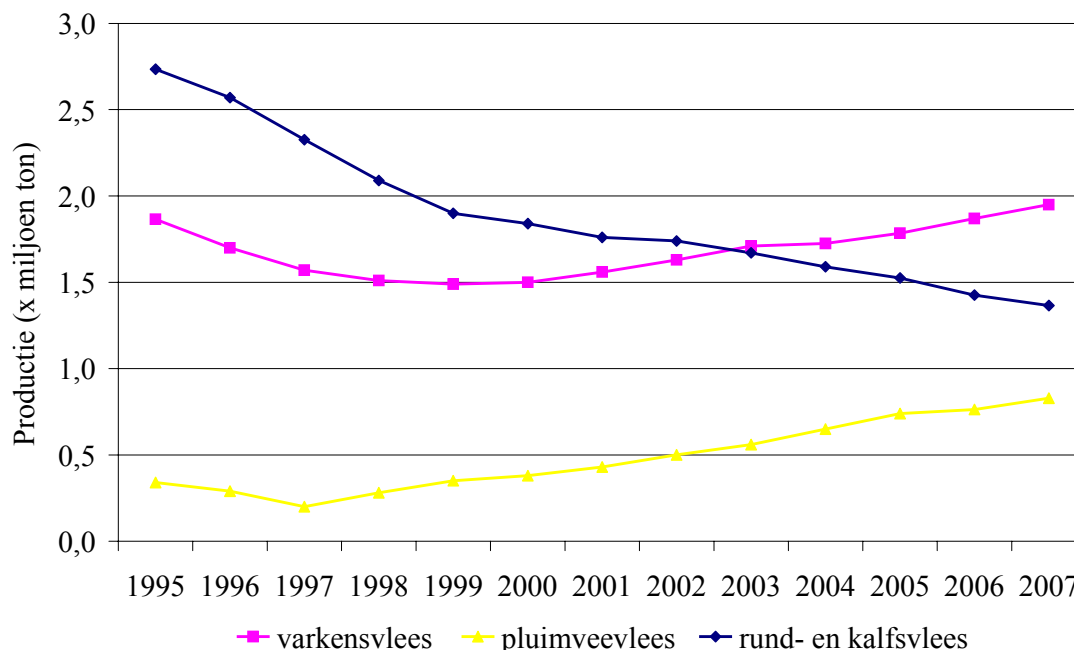
Het prijsniveau van vers varkensvlees in de supermarkten in Moskou lijkt niet veel lager dan het prijsniveau in Nederland. Op boerenmarkten ligt het prijsniveau echter circa de helft lager (FAS, 2005b). Door de toenemende welvaart in Rusland zal de buitenshuisconsumptie van varkensvlees sterker stijgen dan de huishoudelijke vleesconsumptie (USMEF, 2007).

5.3 Vleesindustrie

5.3.1 Productie

De varkensvleesproductie in 2007 (1.950 kton) is na een daling weer op het niveau van 1995 (1.865 kton) (figuur 5.5). De verwachting is dat door de importbarrières voor vlees, een toenemende vraag en de hoge winstmarges in de varkensvleesindustrie in Rusland de productiecapaciteit voor varkensvlees verder zal toenemen (IKAR, 2007a). Verder is de rundvleesproductie in 2007 (1.365 kton) gehalveerd ten opzichte van 1995 (2.734 kton) en is de pluimveevleesproductie in 2007 (829 kton) verdubbeld ten opzichte van 1997 (340

kton). De vleesproductie is geconcentreerd in de regio Moskou met marktaandeelen tussen 20 en 50%, afhankelijk van de sector (Lighthouse, 2004). Een deel van de vleesindustrie slacht in de productieregio, waarna het in de stedelijke omgeving verwerkt wordt (Dorogova, persoonlijke communicatie, 2007). De Russische varkensvleesindustrie is vanouds veelal losgekoppeld van de primaire productie. In de nieuwe agro-industriële complexen worden echter vaak integraties opgezet.

Figuur 5.5 Vleesproductie in Rusland 1995-2007 (miljoen ton/jaar)
Bron: FAPRI (2007b).

In 2007 telde Rusland 3.450 bedrijven die varkensvlees verwerkten, waarvan 550 grootschalige (Goskomstat, 2007). De grootste 7 vleesverwerkende bedrijven beheersten 38% van de industriële markt.¹ Deze bedrijven beschikken over moderne machines en technologieën en goede distributie- en verkoopkanalen. Op kleinere vleesverwerkende bedrijven ontbreekt voldoende geschoold management, omdat zij de lonen hiervan niet kunnen betalen.

¹ APK Cherkizovo 12%; Mikoyanovsky Meat Processing Plant 8%; Tsarytsino 5%; Kam-poMos 4%; Omsky Bekon 4%; Ostankinsky 3%; Parnas-M 2%.

5.3.2 Toelevering

Kleine leveranciers produceren ongeveer de helft van de nationale vleesproductie. Voor de vleesverwerkende industrie is het tijdrovend om met hen te onderhandelen. Bovendien leveren zij niet het volume, de kwaliteit en de leveringsconsistentie zoals grotere leveranciers dat doen (FAS, 2004b). Wel fungeren kleine leveranciers voor vleesverwerkende bedrijven als buffer in de aanvoer.

5.3.3 Varkensvleesproducten

Worst en worstproducten waren de meest populaire vleesproducten met 10 kg per hoofd van de bevolking in 2002 (USMEF, 2005). Ready-to-eat producten en vers vlees worden populairder. De toegenomen inkomens maken dat meer en meer Russen zich deze duurere producten kunnen veroorloven.

De Russische markt is voornamelijk op prijs georiënteerd. Vlees met een maximum shelf life van 45 dagen mag als 'vers' verkocht worden (FAS, 2006c). Om de houdbaarheid te verlengen, besteden vleesverwerkers de laatste tijd meer aandacht aan de verpakking. Daarnaast wordt de verpakking ook als marketing gebruikt.

De kwaliteit van varkensvleesproducten geproduceerd door de Russische vleesindustrie, en dan voornamelijk in de landelijke gebieden, was slecht (Lighthouse, 2004). De vleesverwerkende industrie moet dan ook onder druk van de Russische consument de kwaliteit van hun producten verbeteren (Lighthouse, 2004). Lokale vleesverwerkers focussen dan ook meer en meer op kwaliteit (Euromonitor, 2006b).

Omdat de meeste vleesverwerkende bedrijven geen eigen transportvloot en logistiek hebben, kunnen door de groeiende productie problemen ontstaan voor opslag en distributie (FAS, 2006c).

5.3.4 Binnenlandse en buitenlandse investeringen

Door ruime marges in de varkensvleesproductie, groeiende vraag naar varkensvlees en importtarieven op varkensvlees zijn meerdere particuliere bedrijven gaan investeren in de varkenssector (IKAR, 2006). Vaak worden complete ketens opgezet inclusief fokkerij, varkenshouderij, slacht, verwerking en verkoop van eindproducten. In de pluimveehouderij zijn al langer vleesbedrijven actief om productiebedrijven op te zetten en achterwaarts te integreren. In de varkenshouderij is dit pas onlangs begonnen (Lighthouse,

2004). Meerdere bedrijven uit meerdere landen zijn actief in de varkenshouderij en varkensvleesverwerking in Rusland. Zo is de Cherkizovo Group van plan om tot 2010 USD 355 miljoen te investeren om de varkensvleesproductie uit te breiden tot 88 kton per jaar. Van de circa 30 maatschappijen die een belangrijke rol spelen in de Russische agro-industrie, zijn de grootste bedrijven die in vlees hebben geïnvesteerd Planeta Management (via oliebedrijf Sibneft en oligarch Roman Abramovich); APK Cherkizovsky (Exima; deze beheert een van de grootste vleesbewerkers, Mikoyanovsky meat processing plant) en Agros (dochterbedrijf van de Russische holding Interros en oligarch Vladimir Potanin) (Lighthouse, 2004). De laatste beheert een van de grootste vleesbewerkers, Mikoyanovsky meat processing plant en Agros (dochterbedrijf van de Russische holding Interros en oligarch Vladimir Potanin). Het Russisch-Belgische Rusbelgo gaat een eigen slachterij bouwen met een lijnsnelheid van 450 varkens per uur met eigen winkels (Caldier, 2006) en is begonnen met varkenshouderij in de regio Belgorod (Pig International e-News, Maart 2007). In de Belgorod regio wil Miratorg Company samen met Bansa en het Duitse Falkenstein USD 250 miljoen investeren in een nieuwe varkensslachterij (2 miljoen varkens per jaar) en runderslachterij (100.000 runderen per jaar) inclusief verdere verwerking. In de Voronezh regio wordt met Duitse investeerders een veehouderijproductieproject opgestart van € 4 miljard (meer dan 75% voor rekening van de Duitsers). Naast modernisering van de bestaande melkproductie komen er nieuwe varkensbedrijven en pluimveebedrijven. Het Amerikaanse Tyson Foods bezit een worstfabriek in de regio Moskou. Carpenter Investment B.V. uit Nederland bezit samen met Crown Investment uit de VS het vleesverwerkend bedrijf Econord in Vsevolozhsk in de regio Leningrad. Zij willen USD 9 miljoen investeren in de holding Agro-Industrial Meat Complex of the Northwest, dat varkensbedrijven, een slachterij en vleesverwerking zal omvatten.

HK Scan heeft vlees en voedingsbedrijven in onder andere Rusland. De Braziliaanse pluimvee- en varkensvleesintegratie Sadia bouwt in 2007 een fabriek voor pluimveevleesproducten in Kaliningrad. Sadia heeft al een ander Russisch vleesproject, samen met een Russische investeerder die 40% van de aandelen heeft. Het Duitse vleesbedrijf Tönnies Fleisch overweegt samenwerking met het Russische Mikoyanovsky Meat Combine om varkensvlees te gaan produceren. Ook de retailer Metro Cash & Carry wil samen met lokale producenten en de regionale overheid van Moskou rundvleesproductie gaan opzetten.

Het Thaise Charoen Pokphand investeerde in 2006 in een dochteronderneming in Rusland met een keten van voerproductie tot en met en varkensvleesverwerking (Pig International e-News okt 06).

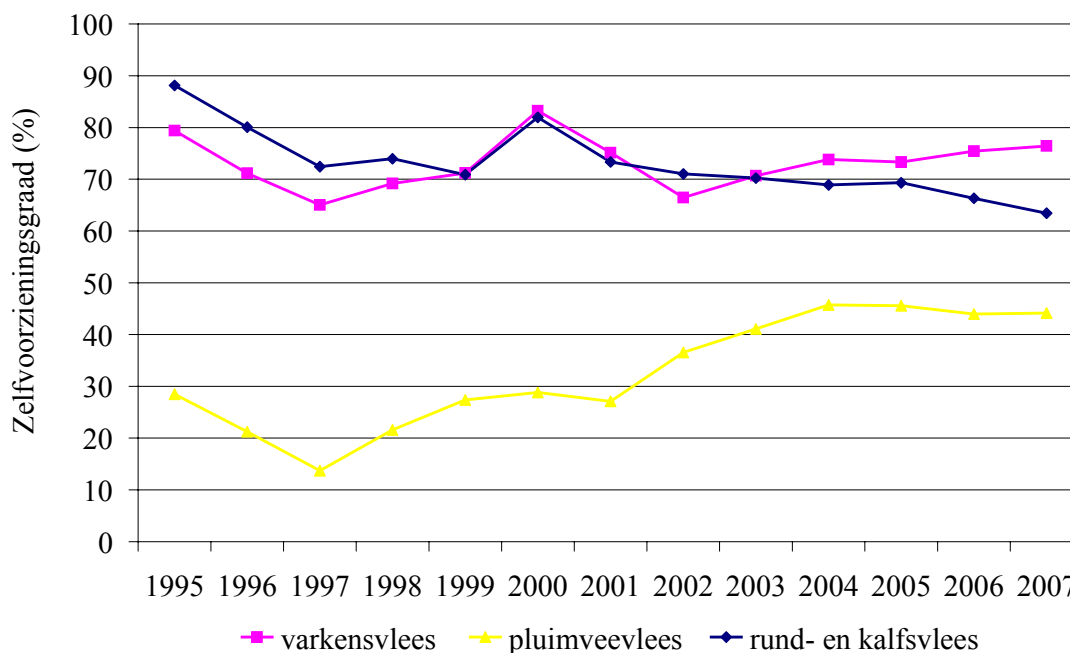
Bij vrijwel alle buitenlandse investeringen is sprake van gezamenlijke investering met Russen, omdat lokale mensen onontbeerlijk zijn om de juiste contacten in de Russische bureaucratie en de complexe wet- en regelgeving te kennen (Boldyreva, persoonlijke communicatie, 2007).

5.3.5 In- en uitvoer

Rusland is niet zelfvoorzienend in vlees (figuur 5.6). De zelfvoorzieningsgraad van varkensvlees schommelde van 1995 tot 2007 tussen 65 en 80%, sinds 2004 rond 75%. De zelfvoorziening van pluimveevlees is gestegen tot 44% in 2007. De productie van rund- en kalfsvlees in Rusland is gedaald tot 63% van de consumptie. De import van vlees drukt de binnenlandse prijs en daarmee de rentabiliteit van de binnenlandse veehouderij en maakt het Rusland gevoelig voor handelsverstoring en voor ontwikkelingen van de vleesprijs op de wereldmarkt (FAS, 2006b).

De netto-import van deze vleessoorten vertoont een grillig patroon dat mede verklaard moet worden uit de Russische importtarieven op vlees. De netto-import van varkensvlees schommelt van 1995-2007 rond 600 kton per jaar. In 2003 is een quoteringsysteem ingevoerd om de stijgende importen van 2000 tot 2002 te stoppen. Dit systeem is werkzaam tot 2009. Desondanks wordt verwacht dat de netto-import van varkensvlees tot 2015 met ongeveer 30 kton per jaar zal toenemen (USDA Agricultural Baseline Projections). De belangrijkste varkensvleesleveranciers in 2005 waren Brazilië (52%), gevolgd door EU (33%), VS (6%) en Canada (4%) (USMEF, 2006). De netto-import van rundvlees lag van 1995-2007 rond 700 kton per jaar en die van pluimveevlees rond 1.100 kton per jaar.

Van de varkensvleesinvoer is ongeveer 10% illegaal en van de pluimveevleesinvoer is ongeveer 20% illegaal (Ivanov, 2005). Deze zwarte smokkel komt vooral voor in het zuiden en oosten van Rusland. Daarnaast is er sprake van grijze smokkel. Grijze smokkel betreft vlees dat vanuit andere GOS-lidstaten (Oekraïne, Moldavië, Georgië) heffingvrij wordt ingevoerd, nadat het in die landen bewerkt en opnieuw gelabeld is, of via de Speciale Economische Zone van Kaliningrad wordt ingevoerd (FAS, 2006a). Daarnaast werden in 2006 om importheffingen op vlees te vermijden ongeveer 370.000 levende dieren geïmporteerd, voornamelijk varkens (PigProgress, 2006).

Figuur 5.6 Zelfvoorzieningsgraad van vlees in Rusland 1995-2007 (%)
Bron: FAPRI (2007).

Russische importeurs en handelaren prefereren importvlees boven lokaal vlees vanwege de lagere prijs, uitsnijding volgens EU-specificaties, het voorkeurstarief voor de importheffing, de constantere en betere kwaliteit, het constanter aanvoerpatroon, productassortiment en retailcertificaat (Lighthouse, 2004; USMEF, 2006).

Voor pluimveevlees gelden alleen invoerquota, voor varkens- en rundvlees invoerquota met een gestaffeld tarief. Het tarief bedraagt 15% van de invoerwaarde, met een minimum van € 0,25 per kg. Voor ontwikkelende economieën (bijvoorbeeld Brazilië en China) geldt hierop een korting van 25%. Buiten de quota bedragen het tarief 80% van de invoerwaarde met een minimum van € 1,06/kg. Bewerkte vleesproducten echter vallen niet onder de quota. Het quotum voor varkensvlees in 2004 was 450 kton, waarvan 227 kton voor de EU (incl. de tien nieuwe toetreders), 42 kton voor de VS, 1 kton voor Paraguay en 178 kton voor overige landen (inclusief Brazilië) (FAS, 2004a). Invoer vanuit de landen van het GOS is niet gequoteerd. Vanaf 2006 kunnen quota lopende het jaar nog worden herverdeeld. (FAS, 2006a; USMEF, 2006).

Alle in Rusland geïmporteerde vleesproducten hebben een certificaat van het Staatscomité van Standaarden (Gosstandart) en van de Staatsepidemiologische Service (Gossanepidemnadzor) nodig om aan te tonen dat de producten voldoen aan de Russische standaarden. Verder hebben alle vleesproducten veterinaire certificaten nodig en is een in het Russische schrift (Cyrillisch) label nodig.

5.3.6 Prijsontwikkeling

De prijs van varkensvlees is vanaf 2003 gestaag gestegen: de gemiddelde prijs voor een binnenlands half karkas bedroeg per kg € 1,35 in 2003, € 1,96 in 2004, € 2,34 in 2005 en € 2,54 in 2006 (tabel B1.8 in bijlage 1). De prijs voor import halve karkassen lag in deze jaren € 0,05 tot 0,10 hoger. Ook in 2007 bleef het prijsniveau van varkensvlees in Rusland hoog. Zo was eind maart 2007 de prijs € 2,04 per kg geslacht gewicht (af slachthuis) en eind juli 2007 € 1,85 per kg geslacht gewicht (af slachthuis) (IKAR, 2007a), ongeveer een halve euro meer dan in Nederland. Deze hoge prijs ontstond door een binnenlands tekort aan productie en importverboden uit belangrijke aanvoerlanden zoals Oekraïne en Polen. Extra maatregelen om de smokkelimport tegen te gaan vergrootte het tekort nog meer. De hoge vleesprijzen bevorderen de inflatie in Rusland. Het landbouwministerie wil dit beperken door meer controle uit te oefenen op de prijzen van levensmiddelen.

De koersverhoudingen tussen Russische RUB enerzijds en USD, Braziliaanse BRL en euro spelen een rol in de onderlinge concurrentieverhouding bij het aanbod van vlees aan Russische afnemers. De BRL is in 2005 duidelijk sterker weer geworden, terwijl de USD sinds die tijd iets zwakker werd; dat betekent een sterkere exportpositie voor de VS ten koste van Brazilië. De Euro is de laatste paar jaar vrij constant ten opzichte van de Roebel (bijlage 1).

5.3.7 Varkensvleesbalans

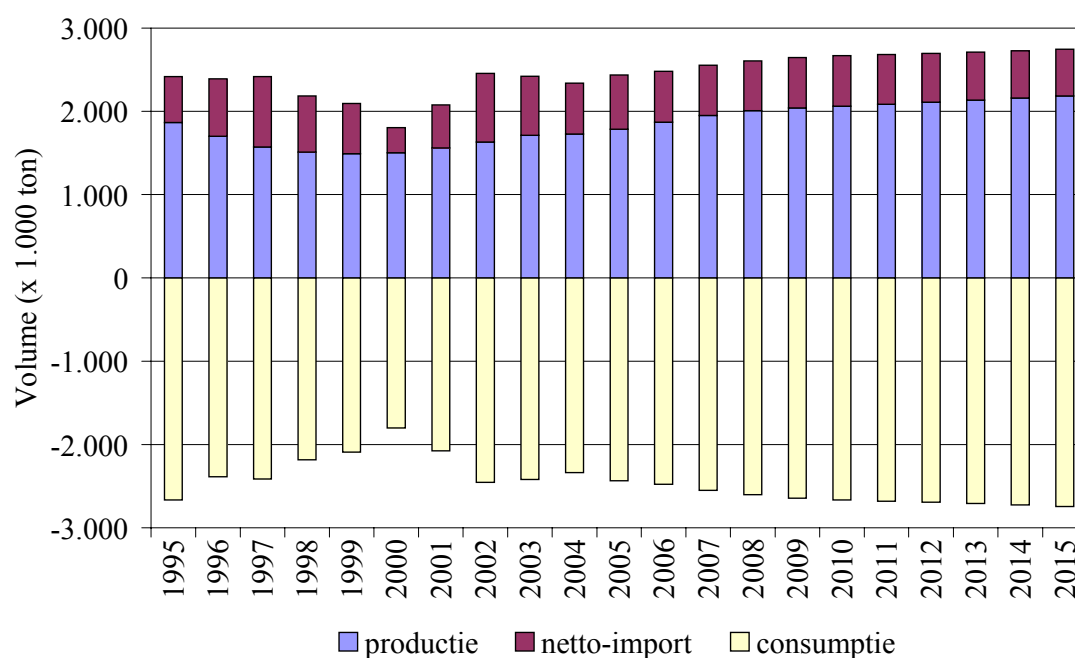
De productie van varkensvlees zal volgens FAPRI (2007b) toenemen van 1.950 kton in 2007 tot 2.100 kton in 2015 en de consumptie zal toenemen tot 2.700 kton per jaar in 2015 (figuur 5.7). Het importvolume neemt af van 600 kton in 2006 tot 560 kton in 2015. De zelfvoorziening voor varkensvlees neemt toe tot 80% in 2015. De productiestijging zal plaatsvinden op de groot-schalige varkensbedrijven en niet op de boeren- of microbedrijven. Boeren- en microbedrijven beschikken niet over het kapitaal en de kennis om hun productie substantieel op te voeren (FAS, 2004b). Russische bronnen geven een

duidelijk sterkere groei van productie en consumptie en een vermindering van de import (tabel 5.2).

Tabel 5.2 Prognoses van ontwikkeling varkensvleesbalans

	Russische bron	FAPRI
Varkensstapel 2006-2010	+ 33% (IKAR, 2006)	+10%
Consumptie varkensvlees in 2010	30 kg/capita (Babaev, 2003)	19 kg/capita
Aandeel Import varkensvlees van consumptie per 2007	10% (Babaev, 2003)	24%
Import varkensvlees per 2010	0 kton (Kofman, 2007 a)	600 kton

a) Pig International e-News, februari 2007.

Figuur 5.7 Varkensvleesbalans in Rusland 1995-2015 (kton/jaar)

Bron: FAPRI (2007b).

Ook Van Berkum et al. (2007) geven aan dat Russische bronnen meer optimisme tonen ten aanzien van zelfvoorziening dan diverse niet-Russische modelberekeningen laten zien. Hoewel binnenlandse investeerders niet zozeer afhankelijk zijn van de overheidsplannen en vooral investeren omdat de rendementsverwachtingen op korte termijn gunstig zijn, spelen deze het overheidsplan wel in de kaart. Een substantiële toename van het productievolume

is zeker, gezien de plannen, investeringen en steunmaatregelen, echter trage besluitvormingsprocessen, opstartproblemen, gebrek aan goed management, oude stallen en nog te ontwikkelen keteninfrastructuur zullen de snelheid van ontwikkeling naar verwachting beperken. De aannames qua productiviteitsontwikkeling in het staatsontwikkelingsprogramma zijn ook vrij ambitieus.

5.4 Varkenshouderij

5.4.1 Varkensstapel

Tussen 1993 en 2001 daalde de varkensstapel van 32 miljoen dieren tot circa 16 miljoen dieren, waarna tot 2007 het redelijk constant bleef (figuur 5.3 in paragraaf 5.1.4). Vooral op de voormalige staatsbedrijven is het aantal varkens teruggelopen terwijl de aantallen varkens op de microbedrijven nauwelijks zijn afgenomen (FAS, 2004b). Vanaf 2005 is de varkensstapel weer aan het toenemen.

5.4.2 Bedrijfsstructuur

De varkenshouderij is geconcentreerd in het centrum en zuiden van Rusland, Privolzhsky, Siberië, Tatarstan, Bashkortostan, Krasnodar krai en Altai krai. Voor 2003 waren er 120 grote varkensproducenten in Rusland met 2,6 miljoen varkens (USMEF, 2005). In 2003 gebruikten er 7 hiervan hun volledige productiecapaciteit, gebruikten er 72 nog de helft of minder en waren er 41 gestopt. 30 varkensbedrijven hadden een productie van meer dan 50.000 varkens per jaar. De grootste 10 varkensbedrijven produceerden in 2002 samen 729 duizend varkens per jaar (tabel 5.3). De grootste, Omsky Bekon, is sindsdien gegroeid en produceerde 277.000 varkens in 2006 (43.000 ton varkensvlees).

Ongeveer 49% van de varkens bevindt zich op agrarische ondernemingen, 3,5% op boerenbedrijven en 47,2% op de microbedrijven. Agrarische ondernemingen vormden in de Sovjettijd de kern van het agrarische systeem en produceerden toen 80% van het varkensvlees (FAS, 2004b). Na de omwenteling heeft de Russische regering de voormalige staatsbedrijven veranderd in particuliere bedrijven, vennootschappen, of coöperaties. Alle staats- en collectieve bedrijven zijn gedecollectiviseerd, maar wel nog grotendeels afhankelijk van de staat. Deze bedrijven werken vaak met een groot aantal arbeiders en een laag productieniveau zoals in de Sovjettijd. Onder de agrari-

sche ondernemingen vallen ook de circa 25.000 coöperatieve landbouwbedrijven.

Tabel 5.3 De grootste 10 varkensproducenten in Rusland met dieraantallen (x 1.000) in 2002

Bedrijf	Locatie	Varkens (x 1.000)
OAO Omskiy Bekon	Omsk	212
SVKh Permskiy	Perm	129
ZAO Volzhskoye	Tver	67
KPH Frunze	Belgorod	30
ZAO SK Industrial'niy	Krasnodar	67
ZAO Krasnodonskoye	Volgograd	56
SkhPK Usolskii Pork Farm	Irkutsk	64
State Farm Svenigovskiy	Mariy-El, Rep.	20
State Farm Roshchinskiy	Bashkordostan	39
Pedigree Farm Yubileyniy	Tumen	45

Bron: FAS (2004b).

5.4.3 Productie en productiekosten

Slechts een handvol producenten behaalt op dit moment westerse niveaus van efficiëntie (USMEF, 2005), de meeste produceren veel minder. Van Asten (2004) noemt bijvoorbeeld een typische productie van 15 slachtvarkens per zeug per jaar. Veel grote en middelgrote producenten, die op dit moment verliesgevend zijn, zijn begonnen met productiviteitsverbetering. Drastische hervorming op basis van met binnenlands kapitaal verkregen modern management, technologie en fokmateriaal moeten de productiviteit sterk verbeteren en de kosten verlagen en een levensvatbaar bedrijf vormen. Gebrek aan kapitaal voor kleine bedrijven zal het verschil in productiviteit en rentabiliteit tussen de grootschalige en kleinschalige varkensproductie vergroten. Daarnaast hebben kleinschalige bedrijven nauwelijks alternatieve arbeidsmogelijkheden, wat de problemen op termijn kan versterken. Eenderde van de varkensbedrijven in Rusland is te klein of te inefficiënt om in de toekomst te kunnen overleven (Tyurina, 2007).

Veel varkensbedrijven worden gemanaged met als basis het voldoen aan regels en het invullen van papieren. Verantwoordelijkheden zijn verdeeld, waardoor niemand zich verantwoordelijk voelt voor het bedrijf. Daarnaast richten managers zich vooral op kostenbesparing en minder op winst (Lighthouse, 2004). Dierenwelzijn en milieu spelen geen rol van betekenis.

De na de invoering van de markteconomie gestegen voerprijzen leidden tot gestegen productiekosten. Om deze kosten te drukken zijn veehouders goedkoper ongebalanceerd voeder gaan gebruiken. Verder is de voerbeschikbaarheid onderhevig aan seizoensinvloeden en beperken administratieve en andere barrières voldoende aanvoer van graan uit andere regio's binnen Rusland (FAS, 2004a). Prijsfluctuaties van voergrondstoffen zijn sterk en vormen een van de grootste problemen voor de veehouderij (Serova, persoonlijke communicatie, 2007).

De gebruikte materialen en technologieën in de varkenshouderij zijn vaak meer dan 15 jaar oud en inefficiënt. In 2003 waren stallen gemiddeld voor 60% (technisch) afgeschreven, 30% van de stallen is verouderd. Hierdoor gebruiken Russische bedrijven 2 tot 3 keer meer energie en voer per grootgebracht varken dan vergelijkbare westerse bedrijven (Lighthouse, 2004). Energie is in Rusland door de grote eigen energievoorraden vooralsnog goedkoop met in 2006 een elektriciteitsprijs van 3,0 eurocent/kWh.

De gemiddelde opgegeven kostprijs van de bedrijven in tabel 5.3 varieerde van RUB 1.074 tot 2.235 per kg levend gewicht (€ 0,60 tot 1,20 per kg slachtgewicht). Voor een varkensbedrijf in Rusland met westers management zijn de productiekosten in het jaar 2006 berekend op € 0,80 per kg slachtgewicht exclusief btw, tegen € 1,11 in Nederland (zie paragraaf 6.2).¹

5.4.4 Afzet varkens

De slechte fysieke en keteninfrastructuur verzwakt de positie van kleinschalige bedrijven. Deze zijn vaak aangewezen op aankoop bij en afzet naar de 'toevallige' leveranciers (voerbedrijf, veearts, zaadbedrijf) en afnemers (slachterijen), die hierdoor min of meer een monopoliepositie hebben. Alleen grote bedrijven hebben de schaal om zelf te onderhandelen met ketenpartners, of ze hebben deze activiteiten zelf in huis.

5.4.5 Gezondheidssituatie

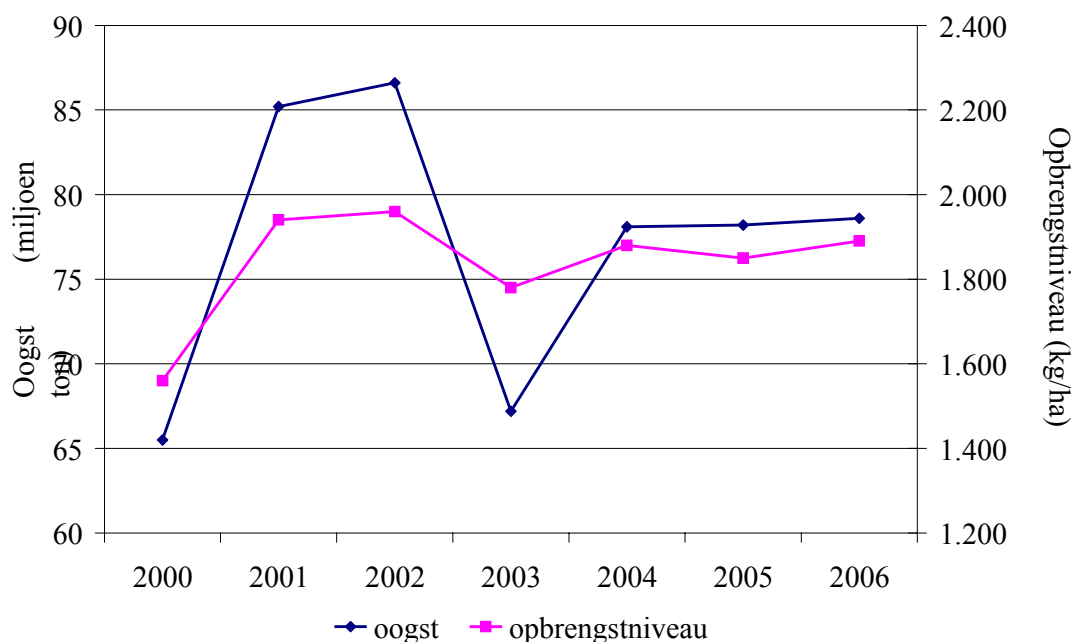
Er lijkt in Rusland geen grote aandacht te zijn voor preventie van dierziekten. Er is ook nauwelijks informatie voorhanden. Rusland is lid van de OIE. Bij een uitbraak van klassieke varkenspest, zoals in september 2007, wordt de ziekte bestreden door vervoersbeperkingen en vaccinatie. Verder is PRRS vastgesteld (OIE, 2007).

¹ De berekeningsmethodiek is niet vergelijkbaar met de andere genoemde kostprijzen.

5.5 Veevoerindustrie

5.5.1 Grond, teelten en productiviteit

De oogst van granen schommelde van 2000 tot en met 2006 tussen 65 miljoen ton en 85 miljoen ton per jaar (figuur 5.9). Deze schommelingen ontstonden door schommelingen in de opbrengst per hectare. Vooral in jaren met een lage graan- en grasopbrengst heeft een stijgende graanexport en toenemende voerbehoefte geleid tot een voertekort. Hierdoor zijn de voerprijzen en vervolgens de vleesprijzen gestegen (FAS, 2006c). Voor goede jaren is er een graanopslagcapaciteit van circa 90 miljoen ton. Circa eenderde van het geproduceerde graan is voertarwe. De maïsproductie is beperkt door de relatief hoge kostprijs ten opzichte van andere granen (IKAR, 2007b). Naast granen wordt er circa 8 miljoen ton oliezaden geproduceerd, vooral zonnebloemen. De groei van de veestapel zal leiden tot een groei in de vraag naar voedergrondstoffen zoals graan, soja en zonnebloemen.

Figuur 5.9 Graanoogst (in miljoen ton per jaar) en opbrengst (kg/ha per jaar) in Rusland 2000 tot en met 2004 en prognoses voor 2005 en 2006

Bron: Rosstat (2005).

5.5.2 In- en uitvoer van veevoedergrondstoffen

De stijgende binnenlandse vraag naar diervoeder zal in 2007 leiden tot een dalende graanexport. In 2007 is de verwachte export 11,5 miljoen ton graan, waarvan 10 miljoen ton tarwe, 1,4 miljoen ton gerst en 0,1 miljoen ton maïs. Verder werd er in 2006 circa 0,7 miljoen ton soja geïmporteerd, een duidelijke groei ten opzichte van de circa 0,2 miljoen ton in 2003 (IKAR, 2007b). Voor soja is Rusland voor de helft zelfvoorzienend.¹ Grootste leverancier is Argentinië.

De toenemende wereldwijde vraag naar grondstoffen voor biobrandstoffen is gunstig voor Rusland, omdat het als graanexporterend land kan profiteren van hogere graanprijzen op de exportmarkt. Tegelijk zal daarmee het graan op de binnenlandse markt ook duurder worden. De Russische overheid wil de teeltoppervlakte met raapzaad voor biodiesel vergroten, waardoor grote hoeveelheden raapzaadschroot voor diervoeder beschikbaar komen (Feed E-news december 2006, Pig International e-News december 2006). Serova echter (persoonlijke communicatie, 2007) is van mening dat Rusland niet winstgevend bio-energie kan produceren.

5.5.3 Veevoerproductie en afzet

De huidige staat van de mengvoerproductie is een van de belangrijkste problemen in de Russische vleessector (Lighthouse, 2004). De capaciteitsbenutting ligt op veel bedrijven op slechts 20%. Na de omwenteling zijn de voerprijzen gestegen, waardoor veehouders minder en goedkoper voer zijn gaan kopen. Dit leidde tot faillissementen van veevoerfabrikanten en verkleining van het productievolume midden jaren 90. Het productievolume is intussen gestegen van 8,1 miljoen ton in 1998 tot de huidige 14,5 miljoen ton in 2006. De totale omzet van de mengvoerproductie in Rusland bedroeg in 2006 circa USD 3,7 miljard, bij een productie van 14,5 miljoen ton. Naar verwachting zal het volume stijgen tot 20,3 miljoen ton in 2010 (IKAR, 2007b). Er is een trend naar minder onafhankelijke mengvoerproducenten en een toename van de geïntegreerde productie. De onafhankelijke bedrijven zullen zich meer gaan richten op aanvullende voeders. Er bestaat geen contractstelsel tussen voerleveranciers en veehouders.

¹ Zuidoost-Rusland is niet erg geschikt voor graanteelt en voor varkenshouderij, maar er kan wel soja geteeld worden voor de export naar China (Serova, persoonlijke communicatie, 2007).

Geschat wordt dat de helft van de Russische veestapel, vooral op micro-bedrijven, voer krijgt buiten de officiële markten om (FAS, 2004b). Op micro-bedrijven komt het grootste deel van het voer van eigen productie, van de burens, van verzamelen in openbare gebieden, of van stelen of kopen van lokale agrarische organisaties.

Het marktaandeel van de grootste vijftien bedrijven in 2005 bedroeg 19,5% met een productie van samen 2,9 miljoen ton (IKAR, 2007b). De grootste vijf hadden elk een productievolume van meer dan 200 kton per jaar. Daarnaast zijn er premixproducenten, vooral in buitenlandse handen, waarvan Provimi de grootste is. De omzet van de premix- en concentraatproducenten bedroeg in 2007 circa USD 150 miljoen bij een volume van 44 kton (Feed E-news October 2007).

In Rusland zijn diverse buitenlandse veevoerbedrijven actief: Cehave-Landbouwbelang, Techkorm (Nutreco), LNB, Provimi, Wafi, DSM (Roche) en Nutrivit (Sas, persoonlijke communicatie, 2007).

5.6 Fokkerij

Voor de val van de Sovjet-Unie had Rusland een sterk fokkerijprogramma. Na de val verslechterde de financiële situatie van agrarische ondernemingen waardoor dit programma ineenstortte. Anno 2007 is weinig goed genetisch materiaal aanwezig en is de fokkerij volledig gericht op het voorkomen van inteelt (Lighthouse, 2004). Rusland telt in 2007 ruim 300 fokbedrijven met als belangrijkste Pedigree Farm Jubileiny (Tyumen regio), Agrofirma Doronochi (Kirov regio) en Lasarevskoye (Tula regio).

Gebruikte rassen zijn Large White (88% van de varkensstapel) en geïmporteerde rassen als Russisch vroegrijp vleesras, Landras, Hampshire, Large Black, Duroc (elk 1-3%) en regionale variëteiten geïmporteerd uit Oekraïne, Belarus en de Baltische staten. De overheid geeft varkenshouders subsidies om een hoogproductieve veestapel te leasen. Omdat lokale rassen niet hoogproductief zijn, kiezen bedrijven meer en meer voor de import van westers materiaal (Cherkizovsky bijvoorbeeld PIC) of kruisen zelf Large White met geïmporteerde rassen. De belangrijkste organisaties in de Russische fokkerij zijn:

- Federatie van varkensproductiebedrijven (Rossvinoprom): de grootste;
- Unie van Russische Vee fokkerij (Rosplemobedinenniye);
- Agrarische vee fokkerij-unie (Agroplemsoyuz).

Om de concurrentiepositie te behouden moet de genetica van de Russische varkensstapel verbeteren. Dit wordt nagestreefd door het implementeren van de 'beste praktijken' uit West-Europa. De Russische overheid stimuleert vanaf 2007 voor 3 jaar de import van fokvarkens, embryo's en sperma door deze vrij te stellen van de 10% btw (Meatnews, 261006).

6. Vergelijking, conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op omgevingsfactoren die van invloed zijn op investeringskansen in de vier onderzochte landen in vergelijking met Nederland. Vervolgens wordt ingegaan op de mogelijkheden om met westerse kennis en management gebruik te maken van locatievoordelen teneinde een kostprijsvoordeel te realiseren.

6.1 Externe factoren

De landbouw is in de Midden- en Oost-Europese landen van groot belang en speelt in alle vier de onderzochte landen een grotere rol dan in Nederland. Landbouwbedrijven zijn soms in de bebouwde kom te vinden en een groot deel van de bevolking is er van afhankelijk. Er zijn grote aantallen microbedrijven, waardoor huishoudens die deels onder de armoedegrens leven, zich zelf kunnen voorzien in een deel van de levensmiddelen. Ook vinden er in bijvoorbeeld Roemenië en Hongarije nog traditioneel huisslachten plaats rond kerst. De maatschappelijke acceptatie van de veehouderij is groter dan in Nederland.

De vier onderzochte landen hebben een krimpende bevolking en een trek naar de grote steden. De economie groeit (figuur 6.1) en de koopkracht ontwikkelt zich positief (alleen Roemenië minder sterk, zie bijlage 1). In alle vier landen is sprake van een betrekkelijk groot valutarisico, vooral in Oekraïne en Rusland. Ook moet rekening gehouden worden met kapitaalexportbelastingen bij terugsluizen van winst naar Nederland.

De overheden zien de landbouw als een belangrijke sector, waarbij Hongarije en Roemenië gebonden zijn aan EU-regelgeving, maar daar ook steunfondsen kunnen aanboren. Rusland en Oekraïne hebben in deze weliswaar meer vrijheden (directe producentensteun, importbeleid enzovoort), maar worden ook beperkt door WTO-afspraken.

Corruptie is in alle vier landen beduidend sterker aanwezig dan in Nederland. Ook is er een sterke bureaucratie en veelal onderontwikkelde wetgeving rond eigendomsrecht. Vooral Rusland kenmerkt zich door intransparante wetgeving.

De fysieke infrastructuur, vooral van secundaire wegen, is onderontwikkeld en van slechte kwaliteit. De locatiekeuze is daarom belangrijk. Er wordt wel geïnvesteerd in het wegennet. Behalve Hongarije hebben de andere landen toegang tot zeehavens.

Het salarisoniveau van arbeiders in vergelijking met Nederland is in alle vier landen laag, maar lonen ontwikkelen zich snel, vooral in Hongarije en Rusland. Het verantwoordelijkheidsbesef van medewerkers is veelal laag, wat zich onder andere uit in een benodigde directe aansturing, de noodzaak om zelf aanwezig te zijn en diefstal door personeel. Hoewel arbeid goedkoop is, is de arbeidsproductiviteit lager dan in Nederland.

In alle vier de landen is er veel vraag naar goede kwaliteit slachtvarkens. Volgens verwachting zal de consumptie van varkensvlees in Roemenië en Oekraïne het sterkst stijgen, gevolgd door Rusland. De prijs van varkensvlees in de retail ligt circa 30-40% lager dan in Nederland, hoewel de prijs in bijvoorbeeld Moskou nauwelijks lager ligt.

Land a)	NL	HU	RO	UA	RU
Economische groei	+	+ / ++	++	++	++
Koopkrachtgroei	+	+	0 / +	+ / ++	++
Politieke stabiliteit	++	++	+	-	0
Valutarisico	++	0	-	--	- / --
Overheidssteun landbouw	0	+	+	+	+
Salarisoniveau	--	+	++	++	+
Verantwoordelijkheidsbesef	++	-	--	--	--
Fysieke infrastructuur	++ / +	+	0 / +	0	0
Corruptie	++	0	0 / -	-	--
Transparantie wetgeving	++	++	0	-	--
Ontwikkeling retail	0	+	+	++	++
Grond voor buitenlanders	+	-	+	-	-
Ontwikkeling vleesproductie	0	0 / -	+	+ / ++	++
Consumptiegroei	0 / -	0 / +	++	++	+
Prijs varkensvlees in retail	0	-	-	-	0 / -
Belang gezinsbedrijven	++	0	0	0	0 / +
Beschikbaarheid kapitaal	++	-	-	--	++ / --
Belang integraties	--	-	+	+	++

Figuur 6.1 Vergelijking van een aantal externe factoren die van invloed zijn op de investeringsmogelijkheden in de varkenshouderij (eigen inschatting)¹

a) NL=Nederland, HU=Hongarije, RO=Roemenië, UA=Oekraïne, RU=Rusland.

NB. Een + kan worden gelezen als 'positief' voor investeerders.

¹ Zie ook de studie van Van Laer, 2007.

In tegenstelling tot Nederland speelt het gezinsbedrijf in Oost-Europese landen nauwelijks een rol van betekenis. In de onderzochte landen, behalve in Rusland, is investeren in middelgrote varkensbedrijven mogelijk. Russische grootinvesteerders hebben voldoende kapitaal ter beschikking, in de andere landen is het nauwelijks verkrijgbaar. Leenkapitaal is nergens zo goed beschikbaar voor investeerders als in Nederland. Zeker in Oekraïne is kapitaalgebrek een groot struikelblok voor de ontwikkeling van de varkensvleesproductie.

De productiviteit in de onderzochte landen ligt beduidend lager dan in Nederland. Redenen hiervoor zijn het ontbreken van risico- en winstprikkel, kortetermijndenken, een cultuur van berusting, risicomijdend gedrag, onbekendheid met wetgeving, bureaucratie, corruptie en vriendjespolitiek. Niemand voelt zich verantwoordelijk. Bedrijven worden aangestuurd als een boekhoudsysteem, waarbij alles draait om het uitvoeren van regels en het invullen van papieren. Managers concentreren zich daarbij op kostenbesparing in plaats van op opbrengststijging. Er wordt op veel bedrijven niet gekeken naar productie-efficiëntie. (Koester, 2005; EVD, 2005a; Lighthouse, 2004; Van Asten, 2004; Caldier, 2003; Osborne en Trueblood, 2002). Wel zijn er diverse voorbeelden van bedrijven die met westers management en met westerse stalinrichting en fokmateriaal werken, en daarmee betere resultaten halen dan hun evenknieën op de staatsbedrijven die werken met 'oude stijl management'. Volgens USDOS (2004) is de jongere generatie gevoelig voor de westerse managementcultuur. Verwacht wordt dat het nog minstens een generatie duurt voordat het Westerse gedachtegoed (vrije markt, risico's durven nemen, persoonlijke ontplooiing) breed aanwezig is in de voormalig communistische landen.

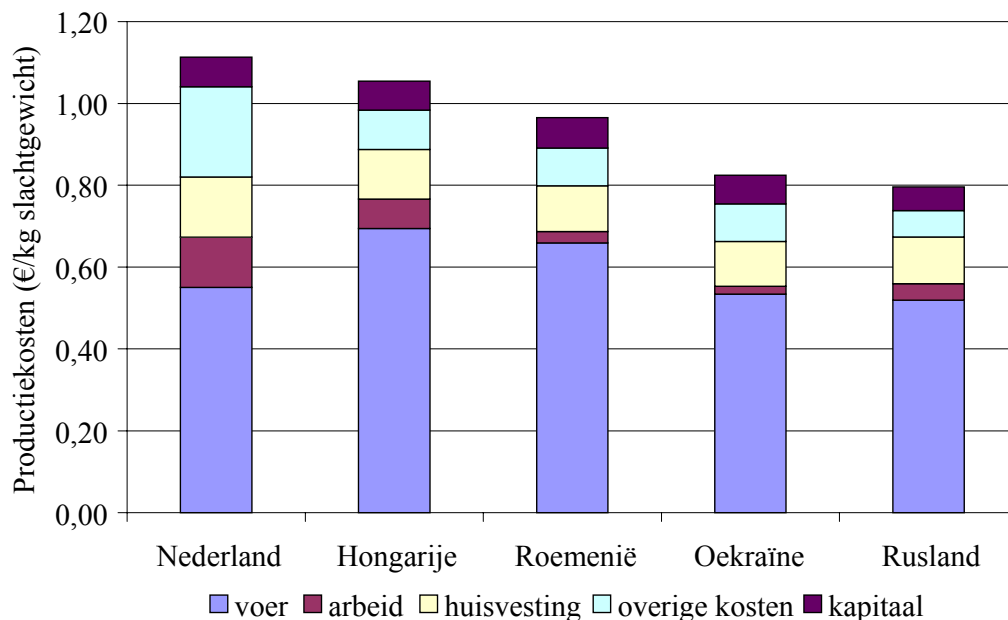
6.2 Kostprijsvergelijking

Per land zijn de productiekosten in de varkenshouderij berekend. Om tot een goede onderlinge vergelijkbaarheid te komen, is de bedrijfsomvang in alle landen gelijk gehouden. Er is gekozen voor een varkensbedrijf met 500 zeugen en bijbehorende biggenopfok en vleesvarkens, uitgaande van een professioneel, goedlopend bedrijf met westers management (hoewel een bedrijf met 500 zeugen niet typisch is voor de varkenssector in de onderzochte landen). Er is gekozen voor deze omvang omdat dit in West-Europa een volwaardig en potentieel levensvatbaar bedrijf is. Boven deze omvang is er betrekkelijk weinig schaalvoordeel te behalen. De kostprijsberekening is gebaseerd op een

aantal aannames. De aannames zijn gebaseerd op inschattingen van experts. De berekende productiekosten en enkele belangrijke uitgangspunten voor de berekening zijn gegeven in tabel 6.1. Voor de voerprijzen heeft Cehave-Landbouwbelang grondstofprijzen in de verschillende landen aangeleverd. Er is onderscheid gemaakt naar een situatie met Nederlands management en een situatie waarbij de Nederlandse investeerder het bedrijf op afstand aanstuurt en gebruik maakt van lokale managers.

De productiekosten van de primaire varkenshouderij zijn in de onderzochte landen lager dan in Nederland, waarbij de kostprijs in Rusland en Oekraïne lager is dan in de meer nabij gelegen landen Hongarije en Roemenië. Het effect op de kostprijs van het management op afstand bedraagt +20 à 30 eurocent per kg. Het is dus snel lonend om een Nederlandse of andere westerse-georiënteerde manager ter plaatse het bedrijf te laten leiden. Voor productie door lokale varkenshouders, zonder westerse inbreng, ligt de kostprijs nog hoger.

Het aandeel van voerkosten in de kostprijs ligt in Nederland rond 50%. In andere landen ligt dat rond 65-70%. Deze kostenopdeling is voor de inzichtelijkheid alleen gegeven voor de situatie met Nederlands management (figuur 6.2).

Figuur 6.2 Productiekosten in de verschillende landen in 2006 exclusief btw en opdeling naar kostenposten (€/kg slachtgewicht) bij Nederlands management

Tabel 6.1 Berekende kostprijs voor varkenshouderij in 2006 (€ per kg slachtgewicht) plus belangrijkste uitgangspunten

	Nederland		Hongarije		Roemenië		Oekraïne		Rusland	
Management	NL	NL	lokaal	NL	lokaal	NL	lokaal	NL	lokaal	
Kostprijs a)	1,11	1,05	1,37	0,97	1,26	0,82	1,05	0,80	1,05	
Productie b)	24,5	21,0	15,0	21,0	15,0	21,0	15,0	21,0	15,0	
Slachtgewicht c)	113,7	110	110	110	110	110	110	110	110	
Voerconversie d)	2,50	3,0	4,0	3,25	4,25	3,5	4,5	3,5	4,5	
Prijs voerpakket e)	15,9	16,5	16,5	14,6	14,6	11,1	11,1	10,8	10,8	
Stalinvestering f)	4600	3100	3100	2900	2900	2800	2800	3000	3000	
Arbeidsinzet g)	14,3	27,6	36,8	27,6	36,8	27,6	36,8	27,6	36,8	
Arbeidstarief h)	19,0	1,7	1,7	0,7	0,7	0,5	0,5	1,0	1,0	

a) Kostprijs in € per kg slachtgewicht, exclusief btw; b) Geproduceerde slachtvarkens per zeug per jaar; c) Kg levend slachtgewicht per slachtvarken; d) Voerconversie over de periode van spenen tot slacht; e) Gewogen gemiddeld voerpakket hele bedrijf in € per 100 kg; f) € per zeug inclusief bijbehorende biggen en vleesvarkens op basis van nieuwbouw; g) Uur per zeug per jaar, inclusief bijbehorende biggen en vleesvarkens; h) € per uur voor lokale medewerker.

6.3 Investeringskansen

6.3.1 Investeringskansen voor varkenshouders

Voor varkenshouders zijn er mogelijkheden om te investeren in Hongarije, Roemenië en Oekraïne. Er is ruimte voor grote gezinsbedrijven die los van andere ketenschakels kunnen opereren, vooral in Hongarije en ook in Oekraïne.

In Roemenië is een groot deel van de commerciële varkensproductie geïntegreerd en de vleesindustrie is in een proces van consolidatie; afzet van slachtvarkens lijkt hier op termijn minder zeker. In alle landen is er een binnenlandse vraag naar hoogwaardige magere karkassen, wat ruimte biedt voor westerse producenten.

Hongaarse varkensbedrijven zijn in een proces van modernisering (deels met EU-fondsen). Het is echter de vraag of deze bedrijven naar westerse maatstaven worden aangepast. Dat kan betekenen dat investeerders vooral zullen zoeken naar bedrijven die niet gemoderniseerd zijn, omdat deze goedkoop zullen zijn en ze naar eigen inzichten aangepast kunnen worden.

Voergrondstoffen zijn zeer goedkoop in Roemenië en nog goedkoper in Oekraïne. Het prijsniveau is erg afhankelijk van de graanopbrengsten, die sterk wisselen onder invloed van het weer. Een investeerder moet dus reserves hebben om zulke prijsschommelingen te kunnen opvangen.

De productiekosten van varkenshouderij zijn in de onderzochte landen lager dan in Nederland, waarbij de kostprijs in Rusland en Oekraïne lager ligt dan in de meer nabij gelegen landen Hongarije en Roemenië. Ook de opbrengstprijs varieert sterk tussen bedrijven, waarschijnlijk afhankelijk van volume en slachtgewicht.

Dierenwelzijn en milieu spelen in de onderzochte landen geen rol van betekenis. Europese regelgeving is in Hongarije en zeker in Roemenië nog niet volledig geïmplementeerd. Ook bij volledige implementatie betekent dit nauwelijks beperkingen voor veehouderijbedrijven.

Roemenië heeft als enige land de mogelijkheid voor buitenlanders om grond te kopen. Naar verwachting zal hier de grondprijs binnen enkele jaren stijgen. In alle landen kan grond goedkoop gepacht worden.

Voor landen als Hongarije en Roemenië lijkt er ruimte te zijn voor investeerders-vermeerderders, die met westers management biggenleverancier kunnen zijn voor grote staatsbedrijven in een-op-een-relatie of lokale mesters. Dit zou echter ontwikkeld moeten worden.

Uit oogpunt van diergezondheid heeft Roemenië een duidelijk nadeel. Varkenspest is endemisch. In alle landen zijn waarschijnlijk veel varkensziekten aanwezig (zoals PRRS of PRCV), maar deze worden niet altijd herkend.

Voor semigrerende varkenshouders (woonachtig in Nederland, deels werkzaam op buitenlandse locaties) wordt aanbevolen om goede westerse managers op locatie te hebben die voortdurend beschikbaar zijn; dit heeft een groot effect op de kostprijs, in de orde van groote van 20 à 30 eurocent per kg. Aanbevolen wordt goede contacten te onderhouden met Nederland; niet alleen voor de kapitaalvoorziening, maar ook voor kennisuitwisseling (veterinair advies, managementondersteuning) is dit van wezenlijk belang.

6.3.2 Investeringskansen voor de vleesindustrie

De groei van de varkensvleesconsumptie per persoon is het sterkst in Roemenië, gevolgd door Oekraïne en Rusland, terwijl in Hongarije geen groei van de consumptie verwacht wordt. De groei van de retail in alle landen leidt tot een toenemende vraag naar mager vlees van uniforme kwaliteit, dat volgens westerse kwaliteitsstandaarden is geproduceerd.

Voor Hongarije is er in de vleesindustrie slechts plaats voor een beperkt aantal investeerders, in tegenstelling met andere landen. De vleesindustrie verkeert in financiële moeilijkheden en de binnenlandse varkensvleesproductie krimpt. Bovendien is er een sterke concurrentie in de vraag naar slachtvarkens. Voor investeerders liggen er mogelijkheden in het aankopen van sterke vleesmerken en in het opbouwen van exportposities. In Roemenië is een groot deel van de commerciële varkensproductie geïntegreerd en de vleesindustrie is in een proces van consolidatie en sanering. De varkensvleeskolom in Roemenië en Oekraïne, maar zeker in Rusland, neemt toe in productievolume. Bestaande slachterijen/vleesbewerkers zijn deels niet up-to-date qua technologie en zijn mogelijke investeringsobjecten. Kapitaal, moderne technologie en management zijn factoren die op deze bedrijven nodig zijn en door Nederlandse bedrijven ingebracht kunnen worden.

De Oekraïense vleesindustrie bevindt zich deels in de economische voorkeursgebieden. Het lijkt niet eenvoudig voor buitenlandse investeerders om zich hier te vestigen. Het relatieve voordeel in deze voorkeursgebieden is nu verminderd.

Vleesexport is goed mogelijk vanuit Hongarije, door de centrale ligging in Europa en toegang tot de grote interne EU-markt. Ook de traditionele nadruk op vleeskwaliteit en de bestaande afzetkanalen naar het Verre Oosten dragen bij aan de exportmogelijkheden. Export vanuit Roemenië is momen-

teel niet mogelijk door (vaccinatie tegen) varkenspest. Maar door het EU-lidmaatschap zijn er op termijn wel kansen. Oekraïne zet traditioneel veel af naar Rusland, maar deze export is afhankelijk van de politieke relatie tussen beide landen. In de onderzochte landen is een lange betalingstermijn gebruikelijk en is er een duidelijke gebrek aan vertrouwen (vooral in Hongarije). Investeerders kunnen dit omzetten in een kans: door vlotte betaling en betrouwbare handelsrelatie kan een marktpositie worden gecreëerd.

6.3.3 Investeringskansen voor de voer- en overige toeleverende industrie

De varkensvleeskolom in Roemenië en Oekraïne, maar zeker in Rusland, neemt toe in productievolume. Roemenië, Oekraïne en Rusland zijn zelfvoorzienend in de meeste voergrondstoffen. Bovendien hebben ze toegang tot zeehavens en daarmee tot goedkope aanvoer van ontbrekende grondstoffen zoals soja. De gemiddelde grondstoffenprijs in Rusland en Oekraïne is lager dan in Roemenië, terwijl Hongarije relatief de duurste grondstoffen heeft. Het prijsniveau van de granen hangt duidelijk af van het weer, door wisselende opbrengstniveaus.

Slechts een klein deel van de varkens wordt gevoerd met compleet voer. Premixen en concentraten worden wel gebruikt door kleinere producenten. Er is een groot potentieel voor vergroting van de markt van complete voeders. Het feit dat bedrijven eigen grondstoffen voorhanden hebben en dat besparing op uitgaven vaak voorop staat, beperkt de mogelijkheden in de praktijk.

Bestaande voerbedrijven in de onderzochte landen zijn deels niet up-to-date qua technologie. Kapitaal, moderne technologie en management zijn factoren die op deze bedrijven nodig zijn en door Nederlandse bedrijven ingebracht kunnen worden.

In Hongarije hebben varkenshouders slechte ervaringen met de kwaliteit van lokale veevoeders. Ze hebben voorkeur voor buitenlandse leveranciers. De varkenssector in Hongarije is echter klein en zal naar verwachting niet groeien. In Hongarije wordt wel winst gemaakt in de voerbedrijven. In Roemenië is een belangrijk deel van de commerciële varkenshouderij geïntegreerd. Wellicht zijn er investeringsmogelijkheden in verouderde voerfabrieken die nu nog deel uitmaken van een integratie. In Oekraïne is er een trend waar te nemen naar integratie van bestaande voerfabrieken in grote agro-industriële complexen. Er vindt investering plaats in nieuwe productietechnologie en groei van de mengvoerproductie. Kapitaalgebrek kan mogelijkheden bieden voor buitenlandse investeerders. In Rusland is er geen behoefte aan in-

vesteerders, maar wel aan toelevering van kennis en kennisintensieve producten en advies.

Qua fokmateriaal en stalinrichting hebben de onderzochte landen een achterstand. Voor kleinschalige varkensbedrijven is westers fokmateriaal, KI en stalapparatuur niet betaalbaar. In Oekraïne hebben ook grote bedrijven kapitaalgebrek en behoefte aan investeerders die westerse technologie meebrengen. In Hongarije lijken wel mogelijkheden te zijn voor varkensfokkerij, gezien de gunstige dierziektesituatie en de centrale ligging in oostelijk Europa. Voor Rusland kan gedacht worden aan het mee opzetten van een fokkerijorganisatie binnen integratieverband. In Hongarije is anno 2007 en 2008 sprake van een opleving in stalaanpassingen door een gesubsidieerde moderniseringsronde. Voor de jaren daarna lijken er weinig mogelijkheden te zijn voor toelevering van stalinrichting.

6.4 Conclusies en aanbevelingen

Er zijn ruime investeringsmogelijkheden in de onderzochte landen, in alle schakels van de varkensvleeskolom. Het risico op politiek en economisch gebied neemt echter toe in de landen die verder weg liggen van Nederland. Dat betekent ook dat de afweging tussen landen ook beïnvloed wordt door de vraag in hoeverre investeerders risico's kunnen en willen dragen.

Er is nog een wereld te winnen op het gebied van management, kennis en kennisintensieve producten, zoals premixen, fokmateriaal, staltechnologie en de onderliggende kennis.

Investeringsmogelijkheden zijn mogelijk op schakelniveau, maar als investeerders op de vrije markt vertrouwen, kan dat grote risico's met zich mee brengen. In Rusland is het een voorwaarde om een complete keten op te zetten van fokmateriaal en eigen voerproductie tot en met vleesverwerking. Voor Rusland geldt bovendien in het bijzonder dat investeren hooguit gezamenlijk opgezet kan worden met lokale investeerders, maar dat in feite de mogelijkheden gezocht moeten worden in toelevering via lokale distributeurs.

Gegeven de langdurige vergunningstrajecten voor het opzetten van complete nieuwe bedrijven wordt het aanbevolen om uit te gaan van bestaande bedrijven en deze te moderniseren. Dat geeft ook de gelegenheid om de lokale markt te verkennen en draagvlak te creëren bij de lokale bevolking. Investeren in een deelbelang van bestaande bedrijven is aan te bevelen, zeker bij het betreden van onbekende markten. Deelinvesteringen beperken het investeringsrisico en geven toegang tot lokale netwerken.

Voor investeren in Oost-Europa is eigen kapitaal nodig omdat lenen in deze landen nauwelijks mogelijk en bovendien duur is. Een combinatie van activiteiten in Nederland en een Oost-Europees land wordt aanbevolen. Een combinatie kan voordelig zijn vanwege beschikbaarheid van kapitaal (eigen vermogen naar het buitenland, in Nederland zwaarder leunen op vreemd vermogen) en risicospreiding, maar ook geeft het in de toeleverende en afnemende industrie de mogelijkheid om de productielocaties in Oost-Europa en in Nederland elkaar te laten versterken, bijvoorbeeld op het gebied van grondstoffenvoorziening (veevoer, vlees) en vierkantverwaarding. Er lijken kansen te zijn voor Nederlandse investeerders om gezamenlijk te investeren. Deense investeerders lijken hierin succesvol te zijn.¹ De Nederlandse overheid wordt aanbevolen te onderzoeken wat Nederland hieruit van de Denen kan leren, om de investeringsperspectieven te verbeteren.

Uit oogpunt van beschikbaarheid van voedergrondstoffen en milieugebruiksruimte en gegeven de hoge productiviteit van de Nederlandse vermeerderders en betrekkelijk lage slacht- en verwerkingskosten in Oost-Europa lijkt het economisch en milieutechnisch aantrekkelijk om biggen in Nederland te produceren en in Oost-Europa af te mesten en te slachten. Hier tegenover staan het risico van versleping van dierziekten en het dierenwelzijn bij biggentransport. In het algemeen vergt biggenproductie meer vakmanschap en managementkwaliteit dan vleesvarkenshouderij. Een sterkere ontwikkeling naar vleesvarkenshouderij door lokale varkenshouders in de onderzochte landen is denkbaar. Het lijkt mogelijk dat westers-georiënteerde bedrijven in Midden- en Oost-Europa biggen produceren voor lokale mesters.

Er zijn ruime mogelijkheden voor de Nederlandse varkenssector in de onderzochte landen. Dit geldt voor alle schakels in de keten. De manier waarop en de condities waaronder in deze landen zaken gedaan worden, variëren echter. Voor alle landen geldt dat investeren en zakendoen een risico in zich heeft. Kennis van de lokale infrastructuur zowel fysiek, klimaat, politiek en maatschappelijk is voor alle landen belangrijk om deze risico's goed in te schatten.

¹ Er is een Deense investeringsmaatschappij op basis van overheidsgelden, het IØ (Investeringsfonds voor Centraal- en Oost-Europa), dat mee-investeert met eigen vermogen en achtergestelde leningen verstrekt. Dit fonds heeft bijgedragen aan 13 varkensprojecten in Oost-Europese landen (Lemieszek en Gluchowski, 2006). De Denen zijn hierin succesvol, bijvoorbeeld in de integratie Poldanor in Polen.

Literatuur

Antonyuk, O., *Opportunities for dutch meat and eggs in Russian Federation and Ukraine*. Rapportnummer 0020. PVE, Zoetermeer, 2000.

Apostol, I., *Industrial pig farms and their environmental impact; Case study Smithfield in Romania*. TERRA Mileniul III, 2006.

Asten, P. van, 'End of a Russian winter?' In: *Pig International* 34 (april 2004) 4.

AT Kearney, *The 2005 Global Retail Development Index; Destination: Russia*. AT Kearney Inc., Chicago, 2005a.

AT Kearney, *The 2005 Global Retail Development Index; Destination: Ukraine*. AT Kearney Inc., Chicago, 2005b.

AT Kearney, *The 2006 Global Retail Development Index*. AT Kearney Inc., Chicago, 2006.

Baas, E., S. Delodder, A. Duff, S. Hansen, A. Heijbroek, V. Martielli, N.-D. Mulder, S. Naik, M. de Rijke, H. Smit, A. Vernooij en M. Voorbergen, *Accession of Romania and Bulgaria to the EU. Impact on food & agribusiness markets*. Rabobank International, Utrecht, 2007.

Babaev, I.E., *Future of demand for pork and products from it in Russia on example of AIG Cherkizovsky*. Presentatie voor World Pork Congress. Birmingham, 2003.

Bektemirov, A., *State of Global Retailing; A closer look at Russia*. Presentatie voor NRF Annual Meeting. 16 January 2005.

Berkum, S. van, R. Hoste en R. Stokkers, *Is Nederland een aantrekkelijke vestigingsplaats voor agrarische bedrijvigheid? Visies uit de praktijk*. Rapport 2.06.06. LEI, Den Haag, september 2006.

Berkum, S. van, P. Roza en J. Belt, *Long-term perspectives for the Russian agri-food sector and market opportunities for the Dutch agribusiness*. Report 5.07.03. LEI, Den Haag, 2007.

Bickert, C., 'Farming regions of the future'. In: *Agrifuture* 3 (2007) pp.8-10.

Braam, A., Presentatie tijdens Seminar '*Kansen in Centraal- en Oost-Europa voor de Nederlandse Varkenssector*'. 15 februari 2007.

Caldier, Ph., 'Ukraine looks ahead to productive changes'. In: *PigProgress* 19 (2003) 9, p.7-9.

Caldier, Ph., 'Ukraine: new wave of investment'. In: *PigProgress* 21 (2005) 10, p.6-7.

Caldier, Ph., 'The pig industry returns to St Petersburg'. In: *PigProgress* 22 (2006) 7, pp.21-23.

Duda, *Expansion of PKM Duda into Ukrainian market*. April 2007.

Dushnik, I., *Agricultural Machinery and Equipment in Ukraine*. Industry Sector Analysis. U.S. Department of State, 2004.

European Commission, *Agricultural Situation in the Candidate Countries*. Country Report on Romania. European Commission, Directorate-General for Agriculture. 2002.

European Commission, *Commission gives Romania one month to improve farm aid systems; welcomes progress made in Bulgaria*. European Commission, 2007.

Éder, T., 'A sertéshús-feldolgozás jelenlegi helyzete és fejlesztési lehetőségei'. In: Bittner, B, Kovács, K (ed), *A sertéságazat helyzete, kilátásai es fejlesztési lehetőségei*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2007.

EIRO, *Industrial relations in agriculture*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. document TN0509101S. 2005.

EIRO, *EIRO 2005 ANNUAL REVIEW for Romania*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Document RO0601102F. 2006.

Engelen, G. van, aangehaald in AgriHolland Nieuws, 2007: *Bedrijven in Oekraïne op zoek naar gebruikte machines*, 22 maart 2007.

EU, *Key findings of the monitoring report on Romania's preparedness for EU accession*. Memo/06/346. September 2006.

Euromonitor, *Consumer Lifestyles - Ukraine*. Euromonitor International, mei 2005a.

Euromonitor, *Consumer Lifestyles - Romania*. Euromonitor International, July 2005b.

Euromonitor, *Consumer Lifestyles in Hungary*. Euromonitor International, October 2006a.

Euromonitor, *Consumer Lifestyles - Russia*. Euromonitor International, October 2006b.

Euromonitor, *Global Market Information Database*. 2007.

Eurostat, *Eating, drinking, smoking - comparative price levels in 37 European countries in 2006*. 2007. <<http://ec.europa.eu/eurostat>>.

EVD, *The market for cold storage and distribution of frozen food products in Ukraine*. EVD, Den Haag, november 2005a.

EVD, *Romanian Construction Sector*. EVD, Den Haag, 2005b.

EVD, *Energy Efficiency Sector in Russia: Market Survey of Equipment and Services*. EVD, Den Haag, februari 2006.

EVD, *Online landenpublicatie Oekraïne*. Datum download 02-03-07. 2007a.

EVD, 'Roemeense AGF-markt biedt kansen voor logistieke dienstverleners'. In: *AgriHolland* (2007b).

EVD, *Roemeense AGF-markt biedt kansen voor logistieke dienstverleners*. Persbericht 19-07-07. 2007c.

EVD, *Online landenpublicatie Roemenië*. Datum download 02-03-07. 2007d.

EVD, *Roemenië: landbouwgrond wordt drie keer zo duur*. Persbericht 2 november 2007e.

Exterkate, R., schriftelijke communicatie. 2007.

FAO, *Statistieken*. 2007.

FAPRI, *FAPRI Searchable Elasticity Database*. Food and Agricultural Policy Research Institute. Iowa State University, 2007a.
<<http://www.fapri.iastate.edu/tools/elasticity.aspx>, datum download 30-08-07>

FAPRI, *World Livestock Outlook Tables*. Food and Agricultural Policy Research Institute. Iowa State University. 2007b.
<<http://www.fapri.iastate.edu/outlook2006/tables/15LivestockTables.xls>>, datum download 30-08-07

FAS, *Russian Federation; Livestock and Products; Poor Feed Situation Hampers Sector in Early 2004*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS4005. 2004a.

FAS, *Russian Federation; Livestock and Products; Household Plots: Small Size, Big Impact 2004*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS4009. 2004b.

FAS, *Ukraine Livestock and Products Annual Report 2005*. USDA Foreign Agricultural Service. GAIN Report Number: UP5016. 2005a.

FAS, *Russian Federation; Agricultural Situation; Meat Prices Continue to Rise; 2005*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS5021. 2005b.

FAS, *Ukraine Retail Food Sector Report 2005*. USDA Foreign Agricultural Service. GAIN Report Number: UP5022. 2005c.

FAS, *Russian Federation; Livestock and Products; Semi-Annual Livestock Report; 2006*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS6004. 2006a.

FAS, *Russian Federation; Livestock and Products; Meat and Poultry prices update; 2006*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS6016. 2006b.

FAS, *Russian Federation; Livestock and Products; Annual Report; 2006*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS6049. 2006c.

FAS, *Ukraine; Livestock and Products, Country Report 2006*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS6014. 2006d.

FAS, *Russian Federation; Agricultural Situation; Federal Law 'On Development of Agriculture'*. Foreign Agricultural Service, USDA-GAIN Report Number RS7005. 2007.

Federal State Statistics Service. Website:

<<http://www.gks.ru/wps/portal/english>, datum download 250907>

FEFAC, *Compound Feed Production 1989-2007*. 2007.

<<http://www.fefac.org/file.xls?FileID=3744>, datum download 110907>

FVO, *Final report of a mission carried out in Ukraine from 17 to 27 april 2007 concerning the evaluation of the control of residues and contaminants in live animals and animal products including controls on veterinary medicinal products*. Food and Veterinary Office (EU). Inspection nr. 2007/7324. 2007.

Gaál, Orsolya Réka, *Investment opportunities for the Dutch pork industry in Hungary. Pork Investment Index for Hungary compared to the Netherlands*. Thesis Business Economics, Wageningen University, 2007.

Garnier, J.P., *The Romanian pork market*. BPEX, 2006.

GMC, *Russia/Ukraine, Other CIS, EU Candidate Countries, CEECs*. GIRA Meat Club, 2005.

GMC, *EU 2006-2007*. GIRA Meat Club, 2006.

Goskomstat, *Social and Economic Situation in Russia*. 2007.

GOU, *Law of Ukraine No. 2775-IV 'On modification in some laws of Ukraine'*. Government of Ukraine, 2005.

Horne, P.L.M. van en R. Hoste, 'Meat products: competition from low cost countries'. In: J.H.M. Wijnands, B.M.J. van der Meulen en K.J. Poppe (eds.). *Competitiveness of the European Food Industry. An economic and legal assessment - 2007*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 28 november 2006, pp. 102-123.

IFC, *Business environment in Ukraine 2005*. International Finance Corporation, 2005.

IKAR, *Russian oil meal consumption will rise by nearly 50% over the next four years on the back of an expected boom in the local swine industry*. Nieuwsbericht, 3 november 2006.

<<http://www.ikar.ru/eng/press.php?id=56>>

IKAR, Meat industry profile. 2007a.

<http://www.ikar.ru/eng/meat_profile.php, datum download 190907>

IKAR, *Russian feed concentrates industry*. Institute for agricultural market studies, IKAR, Moscow, 2007b.

Interfax, *Russian experts on WTO accession*. Persbureau Interfax, 27-11-06.

<<http://www.ikar.ru/eng/press.php?id=58>>

Interfax CNA, *Russia's meat-processing industry*. 2003.

INS, *Statistical Yearbook 2005*. National Institute of Statistics, Romania, 2005.

INS, *Structuurgegevens varkenssector*. National Institute of Statistics, Romania, 2007.

IMR, *Agricultural equipment market*. 2003.

<<http://strategis.ic.gc.ca/epic/site/imr-ri.nsf/en/gr-75793e.html>>

Download 14-08-07. International Market Research.

Ivanov, D., 'Importers beat meat prices down'. In: *Rossiyskaya Gazeta* (Official newspaper of the Government of the Russian Federation). July 12 2005.

Koester, U., 'A revival of large farms in Eastern Europe; how important are institutions?' In: *Agricultural Economics* 32 (s1), 103-113, January 2005.

Kohlmüller, M., 'Einfuhrbedarf steigt weiter'. In: *ZMP Europa Markt Ost* (2006).

Kőnig, G en Orbánné Nagy, M., 'Hungarian meat sector restructuring in the post-EU accesson period'. In: *Studies in Agricultural economics* 105 (2006) p. 113-122. Agrárgazdasági és Kutató Intézet, Budapest.

KSH, *Farm structure Survey 2003*. Hungarian Central Statistical Office, 2004.

KSH, *Farm structure Survey 2005*. Hungarian Central Statistical Office, 2006.

KSH, *Központi Statisztikai Hivatal*. Hungarian Central Statistical Office, 2007.

Laer, H.J. van, *Ontwikkelingsmogelijkheden varkenssector in Centraal- en Oost-Europa. Quick scan van de kansen en mogelijkheden voor de Nederlandse varkens(vlees)sector voor afzet, samenwerking en investeringen in negen Centraal- en Oost-Europese Landen*. Van Laer Business Development, 2007.

Leat, Ph. en N. Fraser, 'Pig meat sector analysis'. Chapter 5 in: Berkum, S. van, S. Davies en S. Popov, *The Romanian Agrifood Chain: On the Road to Accession* (2003).

Lemieszek, P. en Z. Gluchowski, *Danish International Investment Funds & The Investment Fund for Central and Eastern Europe*. Presentatie april 2006.

Lighthouse, *Market Survey of the Pig & Poultry Sector in the Russian Federation*. Lighthouse Business Management Russia B.V., 2004.

LNV, *Market Study Food Sectors in Ukraine - Meat Processing Industry*. Ministerie van LNV, Bureau van de landbouwrap in Kyiv, 2004a.

LNV, *Market Study Food Sectors in Ukraine - Animal Feed Industry*. Ministerie van LNV, Bureau van de landbouwrap in Kyiv, 2004b.

MARF, Departmental target program *Development of pig production in Russian Federation for the period of 2006-2010 and up to 2015*. Ministry of Agriculture of Russian Federation, Federal Agricultural Agency, Russian Academy of Agricultural Science and Union of Russian Pork Producers, Moscow, 2005.

NHRDP, *New Hungary Rural Development Programme*. Budapest, <http://www.fvm.hu/doc/upload/200708/nhrdp_20070730_en_official.pdf>, 30 July 2007, datum download 7 September 2007

NPPC, *Pork magazine*. 10-10-06.

OECD, *Legal issues with regard to business operations and investment in Ukraine*. 2004a.

OECD en WB, *Achieving Ukraine's Agricultural Potential. Stimulating Agricultural Growth And Improving Rural Life*. OECD en Wereldbank, 2004b.

OECD, *Approach to the introduction of integrated environmental permitting in Ukraine*. Case Study. OECD, document ENV/EPOC/EAP/POL(2005)2. 2005.

OIE, *Disease information published during the past 18 months. Animal Health situation weekly update*. World Organisation for Animal Health. <http://www.oie.int/eng/info/hebdo/a_dsum.htm>, Datum download 01-11-07.

Osborne, S. en M.A. Trueblood, *Agricultural Productivity and Efficiency in Russia and Ukraine*. Building on a Decade of Reform. USDA, Economic Research Service, Agricultural Economic Report No. 813, 2002.

Pankratov, A., 'Ukrainian grain market in 2005/06'. Presentation at the 4th International Conference 'Ukrainian Grain Forum. Grain Industry-2005'. In: *Agrooglyad: Vegetables and Fruits* (Datum download: 31-08-2007).
<<http://www.lol.org.ua/eng/showart.php?id=25454>>

ProAgro, *Ukraine: Pig Breeding and Pork Market*. 2006.

Romalimenta, 2007. Website <<http://www.romalimenta.ro/index.php?l=en>>, datum download 100907.

RMA, *Romanian Meat Association*. 2007.
<http://www.rma.ro/hrm/pd_033.hrm, datum download 100907>

Rosstat, *Russia 2005, Statistical Pocketbook*. Federal State Statistics Service (Rosstat), Moscow, 2005.

Sagdiev, M., *Corporate management in the Russian agro-industrial complex*. *Mezhdunarodnyi Sel'skokhozyaistvennyi Zhurnal* 6 (2004) 32-34.

Schutter, L. de, *Ontwikkelingen in de Hongaarse varkenssector. Kansen en mogelijkheden voor Nederlandse investeerders*. In opdracht van de LNV-raad te Boedapest. 2007.

Shagaida, N., *Agricultural land market in Russia and large corporate farms*. Paper for the 102th EAAE Seminar 'Superlarge farming companies: Emergence and possible impacts'. Moscow, Russia, May 17-18, 2007.

Stange, H., *Motives for foreign investment in agriculture: Western European investment in Ukraine*. IFMA 16 - Theme 3 Farm Management, 2007.

Steetskamp, B., *Campina strategie in Rusland*. Presentatie voor NCR Coöperatiedag, 9 november 2006.

SSCU, *State Statistical Committee of Ukraine*.
<www.ukrstat.gov.ua>, datum download 13 augustus 2007

TI, *Corruption Perceptions Index 2006*. Transparency International, 2006a.

TI, *Corruption and the EU Accession Process*. Transparency International, 2006b.

Turtoi, C.-S., 2006. 'Major shifts in Romanian farm structures and their impact on crop production: Scenarios for improving land use management'. In: Bokusheva, R. and G. Buchenrieder (Eds.), *Contributions to the 4th Young Scientists Workshop on agricultural development in Central and Eastern Europe* Discussion paper no. 98 (2006).

Tyurina, Y. Aangehaald in *Pig International e-News*, August 2007.

USDA, *Agricultural Baseline Projections*. 2007.

USDOS, *Doing Business In Ukraine: A Country Commercial Guide for U.S. Companies*. U.S. Department of State, 2004.

USDOS, *Doing Business In Romania: A Country Commercial Guide for U.S. Companies*. U.S. Department of State, 2005.

USMEF, *USMEF Strategic Market Profile - RUSSIA*. 2005.
<http://www.usmef.org/TradeLibrary/Russia_ProfileProk.asp>
Datum download 31-01-05.

USMEF, *Competitive strategy analysis; The Russian Pork Market; Benchmarking the Competition: I. Market Assessment and Opportunities*. US Meat Export Federation, 2006.

USMEF, *USMEF Strategic Market Profile*. Russia, 2007.
<http://www.usmef.org/TradeLibrary/Russia_ProfileProk.asp>
Datum download 06-09-07.

Varese, Federico. *De Mafia in Rusland*. 2005.

Vovk, V. en M Kapshtyk, *Organic sector in Ukraine 2004. A summary of the present state, challenges and strategy discussions*. 2004.

WEF, *World Economic Forum - Extraordinary Ukraine Roundtable*. Kyiv, Oekraïne, 16 en 17 juni 2005.

Wekerle, L., *Farm management on a Dutch way. Interview with Jan Smulders*
A Sertés, 11 (2006) 2.

WFB, *World Fact Book*. CIA, 2007.

<<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>>

Willems, G., *Rusland*. 2007.

<<http://www.landenweb.net/rusland>, /Roemenië en /hongarije> Datum download 19-09-07.

Zarudna, N. Ambassador of Ukraine, speech, entitled *Prospects and Opportunities for Ukrainian-Danish Partnership in Pig Breeding* at conference 'Pig Production in Central and Eastern Europe: Globalization and Ethics'. January 27, 2006.

Zhurzhenko, T., *Europeanizing the Ukrainian-Russian Border: From EU Enlargement to the 'Orange Revolution'*. *Debatte*, Vol. 13, Nr. 2 (August 2005).

Bijlage 1. Economische indicatoren

Tabel B1.1 Bruto Binnenlands Product (reëel) (miljard USD) en reële groei in 2006 (%) en inflatie van consumentenprijzen (%)

	BBP	Groei BBP	Inflatie
Hongarije	175,2	3,9	3,7
Roemenië	202,2	7,7	6,8
Oekraïne	364,3	7,1	11,6
Rusland	1.746	6,7	9,8
Nederland	529,1	2,9	1,4

Bron: WFB, 2007 op basis van schattingen over 2006.

Tabel B1.2 Verdeling van BBP en werkgelegenheid over drie sectoren (%)

	BBP			Werkgelegenheid			Verhouding BBP/ werkgelegenheid
	Landbouw	Industrie	Diensten	Landbouw	Industrie	Diensten	
Hongarije (2006)	3,1	32,1	64,8	5,5	33,3	61,2	56
Roemenië	10,1	34,7	55,2	31,6	30,7	37,7	32
Oekraïne (1996)	17,5	42,7	39,8	25	20	55	70
Rusland (2005)	5,3	36,6	58,2	10,8	29,1	60,1	49
Nederland	2,1	23,9	73,9	2	19	79	105

Bron: Euromonitor, 2007.

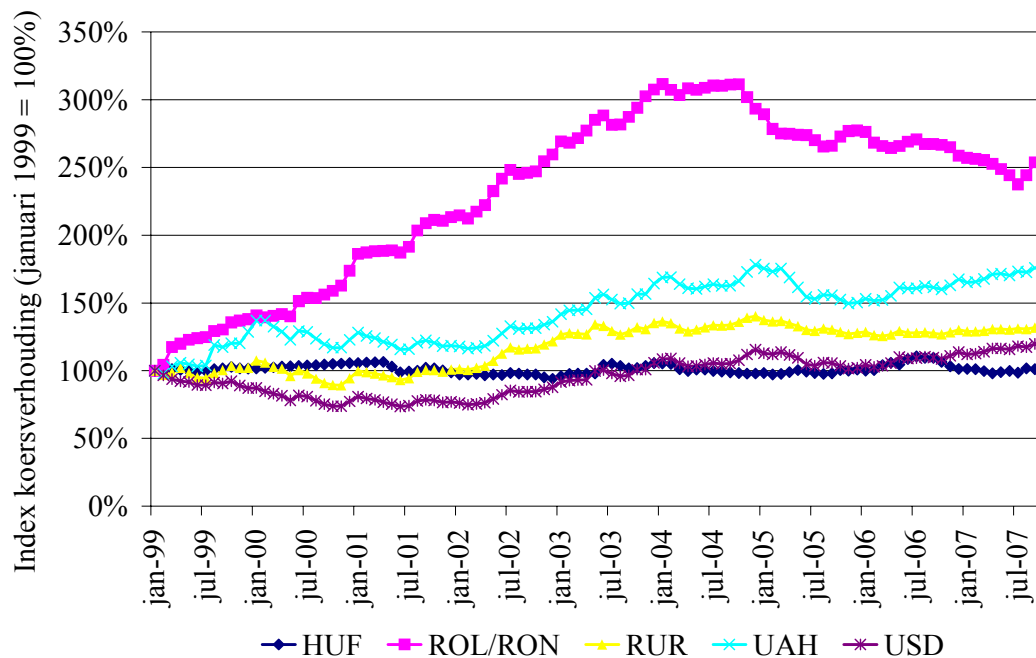
NB: Tussen haakjes de jaartallen waarop de cijfers per land betrekking hebben.

Tabel B1.3 Werkloosheid, deel bevolking onder armoedegrens en deel van de bevolking dat op het platteland woont in 2005 en naar verwachting in 2015 (tussen haakjes de jaartallen waarop de cijfers per land betrekking hebben)

	Werkloosheid (%)	Deel bevolking onder armoedegrens (%)	Deel bevolking op platteland 2005 (%)	Deel bevolking op platteland 2015 (%)
Hongarije	7,4 (2006)	8,6 (1993)	33,8	31,0
Roemenië	6,1 (2006)	25,0 (2005)	41,5	35,8
Oekraïne	6,7 (2006) a)	29,0 (2003)	30,2	26,1
Rusland	6,6 (2006) b)	17,8 (2004)	26,4	25,2
Nederland	5,5 (2006)	10,5 (1999)	34,7	29,6

a) Oekraïne heeft officieel 2,7% geregistreerde werkelozen; er zijn echter grote aantallen ongeregistreerden en mensen met slechts een deeltijdbaan. De International Labor Organization heeft de feitelijke werkloosheid in Oekraïne geschat op 6,7%; b) In Rusland is naast de 6,6% werkloosheid ook sprake van aanzienlijke verborgen werkloosheid.

Bron: WFB, 2007 (werkloosheid en deel bevolking onder armoedegrens) en Euromonitor (diverse jaren).

Figuur B1.1 Ontwikkeling van de koersverhouding van diverse valuta ten opzichte van de Euro (Index, januari 1999 = 100%)

Bron: Euromonitor, 2007 (bewerking LEI).

Tabel B1.4 Jaarlijkse inflatie per land (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Nederland	2,1	2,02	2,16	1,98	2,21	3,03	4,2	3,26	2,1	1,23	1,7	1,14	1,8
Hongarije	28,3	23,6	18,28	14,2	10	9,8	9,22	5,27	4,64	6,78	3,55	3,88	6,4
Roemenië	32,24	38,8	154,8	59,1	45,8	45,7	34,5	22,5	15,3	11,9	8,99	6,58	4,5
Rusland	197,5	47,7	14,77	27,7	85,7	20,8	21,5	15,8	13,7	10,9	12,7	9,68	8,1
Oekraïne	376,8	80,3	15,94	10,6	22,7	28,2	12	0,76	5,21	9,04	13,5	9,08	11,3

Bron: Euromonitor, 2007.

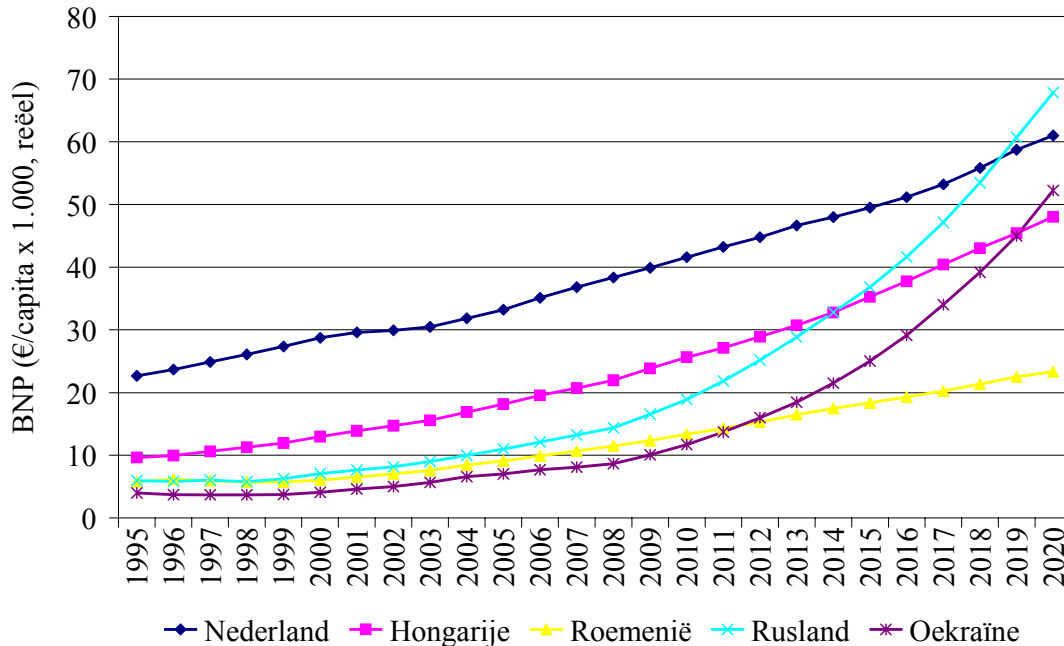
Tabel B1.5 Rentetarieven (% per jaar)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Nederland	7,2	5,9	6,1	6,5	3,5	4,8	5,0	4,0	3,0	2,8	2,8	3,5
Hongarije	32,6	27,3	21,8	19,3	16,3	12,6	12,1	10,2	9,6	12,8	8,5	8,1
Roemenië	41,3	35,1	45	55,4	65,5	53,8	-	-	-	-	-	-
Rusland	320,3	147	32,04	41,8	39,7	24,4	17,9	15,7	13	11,4	10,7	10,5
Oekraïne	122,7	79,9	49,12	54,5	55	41,5	32,3	25,4	17,9	17,4	16,2	15,2

Bron: IMF, aangehaald in Euromonitor, 2007.

NB. Het is twijfelachtig of de rentecijfers voor Rusland correct zijn, omdat de rentevoet deels lager ligt dan de inflatie.

EIU geeft voor Roemenië de volgende marktrentetarieven: 15,7% in 2005 en 13,5% in 2006, terwijl voor 2007 en 2008 respectievelijk 15,0 en 12,6% wordt verwacht.

Figuur B1.2 Ontwikkeling van het BNP (reëel) per capita (€/capita/jaar) van de vier landen plus Nederland

Bron: Euromonitor, 2007 (bewerking LEI).

De BNP per capita is een indicator voor de koopkracht per land. Uit figuur B1.2 blijkt dat het BNP van de vier landen nog duidelijk onder dat van Nederland ligt, maar ook dat het niveau in Rusland en later waarschijnlijk ook in Oekraïne het Nederlandse niveau zal overstijgen. Het BNP in Hongarije zal even hard stijgen als in Nederland, maar op een lager niveau. Het niveau van de koopkracht in Roemenië ligt momenteel op een niveau van 29% van dat in Nederland. Zowel het niveau als de groei in Roemenië zullen naar verwachting achterblijven ten opzichte van de andere drie landen en Nederland.

Global Retail Development Index

AT Kearny stelt jaarlijks een Retail Development Index vast voor een groot aantal landen in de wereld. Deze indices worden berekend op basis van meer dan 25 macro-economische en retail-specifieke variabelen (tabel B1.6).

Tabel B1.6 Global Retail Development Index 2006

Rank	Country	Country Risk	Market attractiveness	Market saturation	Time pressure	GRDI-score
2	Russia	43	59	53	90	85
4	Ukraine	42	37	76	81	83
22	Romania	45	40	53	60	54
23	Hungary	65	50	17	76	53

NB. Country risk: 0=hoog, 100=laag risico; Market attractiveness: 0=laag, 100=hoge aantrekkelijkheid; Market saturation: 0=verzadigd, 100=niet verzadigd; Time pressure: 0=geen tijdsdruk, 100=urgentie; GRDI: 0=lage score, 100=hoge score.

Bron: ATKearny, 2006.

Corruptie

Transparency International stelt jaarlijks een Corruptie-PerceptieIndex op, op basis van de perceptie van zakenmensen en landenanalisten, van de mate van corruptie (tabel B1.7). De score varieert tussen 10 (niet corrupt) tot nul (zeer corrupt). Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Rusland worden in oplopende mate gepercipieerd als corrupt. Varese (2005) geeft een vergelijkbaar beeld met Oekraïne en Rusland meer corrupt dan Hongarije (Roemenië wordt niet genoemd).

Tabel B1.7 Corruptie-PerceptieIndex: score en volgnummer op een wereldranglijst

Land	Corruptie-PerceptieIndex	Volgnummer
Hongarije	5,2	41
Roemenië	3,1	84
Oekraïne	2,8	99
Rusland	2,5	121
Nederland	8,7	9

Bron: TI, 2006a.

Tabel B1.8 Opbrengstprijzen slachtvarkens (€/kg slachtgewicht), gemiddeld per jaar in Hongarije, Oekraïne en Rusland

Jaar	Hongarije	Oekraïne	Rusland c)
2003	1,14	0,89	1,35
2004	1,32	1,37	1,96
2005	1,40	2,01	2,34
2006	1,40	-	2,54
2007	1,27 a)	1,09 b)	-

a) januari-maart 2007; b) eigen waarneming juli 2007; c) prijs in €/kg karkas na slachten.

Bron: Hongarije: KSH (2007); Oekraïne: ProAgro (2006); Rusland: FAS, 2005b, 2006b (bewerking LEI).

Bijlage 2. Geïnterviewde personen

Algemeen

- Peter van Asten, Van Asten Consultancy
- Bert Fierkens, Vitamex/Cehave Landbouwbelang
- Bert van Laer, Van Laer Business Development
- Marc van Rooi, Van Rooi Meat
- Tiny Schepers, HeydeHoeve
- Paul Verhoeven, IJsselstein
- Albert Vernooij, Rabobank
- Jan Willem de Vries en Arno van Brandenburg, Nedap Agri
- Ton Görtz, ondernemer
- Natasja Valeeva, onderzoeker LEI

Hongarije

- László Horváth, Managing director, veevoerbedrijf Kabai Táp Zrt
- Csaba Németh, Productiedirecteur, landbouwbedrijf Triagro KFT, Tunnyogmatolcs
- Udó Dúl, adviseur, VHT (productschap vee en vlees) en managing director Húsvertikum Kft., Boedapest
- András Muzsek, managing director, veevoerbedrijf Kabai Táp/Vitamex
- Dr. György Raskó, oud-staatssecretaris van landbouw
- Tibor Hollósy, managing director en Kurt Weiss, productiedirecteur, slachterij Kometa 99 Kft., Kaposvár
- Ákos Mezőlaki, productiedirecteur varkensbedrijf Dunaszekcső MGRT, Dunaszekcső
- István Reisz, productiedirecteur en Dr. Tamás Labossa, dierenarts, varkensbedrijf Győzelem MGRT, Lajoskomárom
- Dr. Ronald Scholten, Cano Sertésenyésztő, varkensbedrijf Ceglédbercel
- Carl van Zelderen, Agrotech Holland Kft.
- Dennis Hermkens, DND Agro
- Paul Verboeket, sales director CEE, Perstop Franklin
- Willem Peijnenburg, Van Genugten Agribusiness
- András Mayer, Hungapig, Herceghalom
- László Iványi, technisch assistent van de landbouwwaad

- Jelle Landstra, Landbouwrapad op de Nederlandse ambassade te Boedapest

Roemenië

- Lucian Stăncescu, managing director en Sorin Petrescu, kwaliteitsmanager, Integra Import-Export Srl.
- Mihai Vişan, executive director, Asociatia Romana a Carnii (Romanian Meat Board), Boekarest
- Ştefan Pădure, purchasing director, Angst salami factory
- Dhr. Philipcuc, hoofd afdeling dierlijke productie en mevr. Gabriela Dincă (adviseur varkenssector), ministerie van Landbouw, Boekarest
- Jan Castelein, Resident Twinning Advisor op het ministerie van Landbouw, Boekarest
- Lambert Reudink, directeur en Florin Mărginean, Commercial Manager, LNB Romania Feed Srl., Sibiu
- Ionuţ Boabeş, S.C. Agrirom Srl., Pig farm, Pauca
- Emilio Becker, vice-president operations and marketing, Smithfield Procesare Comtim, Timișoara
- Gregg Schmidt, president, Smithfield Ferme, Timișoara
- Miranda Noordman, melkveehouder in Roemenië
- Daniel Ficioru
- Meeuwes Y. Brouwer, Landbouwrapad op de Nederlandse ambassade te Boekarest

Oekraïne

- Andriy Getya, directeur, prof. Nikolaj Davidavitsj, Nikolaj Berezovskyy en oud-directeur Rubatt, Institute of pig breeding named after O.V.Kvasnytskyy of UAAS, Poltava
- Sergey Gnatyuk, director Tvarynprom (Ukrainian corporation for commercial pig meat production)
- Kardash Yaroslav, Association of farmers and private landholders of Ukraine
- Igor Buchatskiy, SmartHolding
- Yuriy Alatortceff, CEO D'Artur TransConsult LLC
- Andrey Tubol, NTT Ltd., Ukrainian Stock Holding (im/export)
- Roman Schmidt, president DORADA (National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine) en medewerkers
- Sergey Volodin, president en Anatoly Golovko, vice-president Ukrainian academy of Agricultural Sciences (en medewerkers)

- Petro Verbitskiy, Plv. minister van landbouwbeleid en ambtenaar Vitaly Pakholyuk
- Medewerkers van Viaduk (overheidsorgaan)
- Prof. Dr. Viktor Pysarenko, rector en Oleg Gorb vice-rector, Poltava State Agrarian Academy
- Directeur van een staatslandbouwbedrijf, omgeving Poltava
- Stanislav Polyanskiy, eigenaar varkensbedrijf
- Valentin Romanenko, plv. directeur BIG Energy Bank, Poltava
- Mikolaj Konoplya, director Slachterij Hostynetz, Poltava
- S. Fedotov, director Feed mill, Bozhkovo en medewerkers
- Vladimir Getman, directeur/eigenaar varkensbedrijf Dnipro-Hybrid
- John Maltman, integratie Agro-Soyuz
- Michel Knooops, varkenshouder in Oekraïne
- Ton Verhagen, Landbouwraad op de Nederlandse ambassade te Kiev

Rusland

- Eugeny Logvinov, dep.general director, Rossvinoprom (Russian Pork Producers Union)
- John Williams, manager, Miratorg, Belgorod
- Mevr. Elena Boldyreva, Mustang Ingredients
- Mevr. prof. dr. Eugenia Serova, Institute of Economics in Transition, Moskou
- Albertus Kloosterman, Techkorm, Moskou
- Arend Kuperus, Pig Vision
- Cyriel Pauwels, Hotraco Agri
- Dr. Dimitri Rylko, General Director (consultant) en mevr. Larisa Dorogova, IKAR, Moskou
- Vladimir Zackarov, productiemanager, varkensintegratie ZAO Troparyovo, Moskou
- Chris Gerritsen, LNB Korma
- Joost Gerrits, Cherkizovo
- Ton Sas, Provimi
- Hans Bluemink, Weda Svintech, Krasnodar
- Diverse standhouders op de VIV, Moskou
- Marinus Overheul, Landbouwraad op de Nederlandse ambassade te Moskou

Bijlage 3. Contactadressen

Landbouwraden bij de Nederlandse ambassades

Hongarije: J.A. Landstra, mail: bdp-lnv@minbuza.nl, tel.+36-1.3366.380

Roemenië: M.Y. Brouwer, mail: bkr-lnv@minbuza.nl, tel. +40-21.231.5657

Oekraïne: A.A. Verhagen, mail: kie-lnv@minbuza.nl, tel. +380-44.490.8223

Rusland: M. Overheul, mail: mos-lnv@minbuza.nl, tel. +7-495.797.2946

Landenmedewerkers bij het ministerie van LNV in Den Haag

Hongarije: A. Veldhuizen, mail: a.veldhuizen@minlnv.nl, tel. 070-3784717

Roemenië: A.J. Middleton, mail: a.j.middleton@minlnv.nl, tel. 070-3785466

Rusland en Oekraïne: E.J. Krajenbrink, mail: e.j.krajenbrink@minlnv.nl, tel. 070-3785140